

SUVANOVA KAMOLA RAIMQUL QIZI

**BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA
TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA
IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH**

SUVANOVA KAMOLA RAIMQUL QIZI

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA
TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA
IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH**

**QAMAR MEDIA NASHRIYOTI
TOSHKENT-2023**

UO'K 373.3.015.31:75

KBK 74.202.4

S 95

Suvanova K. R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish. Monografiya, Qamar media nashriyoti, Toshkent.: –2023. 164 bet

Monografiya boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishning bugungi kun va istiqbolga belgilangan majmuini o'zaro bog'liqlik va hamohanglikda namoyon etishi, bugungi kunda talab etilayotgan– tasviriy san'at darslariga bo'lgan o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchi, shuningdek, keng jamoatchilikning munosabatini o'zgartirishi boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Monografiyada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish tizimi modeli, innovatsion mazmuni, shakl va metodlarida keng ochib berilgan.

Monografiyadan soha mutaxasislari umumta'lim maktablari pedagoglar , oily o'quv yurti professor o'qituvchilari , ilmiy tadqiqotchilar, o'quv dasturlari va adabiyotlari mualliflari, malaka oshirish kurslari tinglovchilari hamda qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Mas'ul muharrir: **M.Maxmudova,** pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar: **A.A. Ibragimov,** pedagogika fanlari doktori, dotsent

Sh.N. Mustafayev, pedagogika fanlari doktori, dotsent

ISBN: 978-9943-9207-7-4

© Suvanova K. R
© “Qamar media” nashriyoti

MUNDARIJA

KIRISH	4
I BOB. BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN‘AT NAMUNALARI ASOSIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	8
1.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik zarurati va dolzarbligi	8
1.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari.....	27
1.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning amaliyotdagi ahvoli	48
I bob bo‘yicha xulosalar	64
II BOB. BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN‘AT NAMUNALARI ASOSIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH TIZIMI MODEL, INNOVATSION MAZMUNI, SHAKL VA METODLARI	65
2.1-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish tizimining pedagogik modeli	65
2.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning innovatsion shakl, vosita va metodlari...81	
2.3-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning uzoq va yaqin muddatlik didaktik, akmeologik, aksiologik omillari.....	106
II bob bo‘yicha xulosalar.....	118
III BOB. BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHGA YO‘NALTIRILGAN TAJRIBA-SINOV ISHLARI	120
3.1-§. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning maqsad va vazifalari.....	120
3.2-§. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik qobiliyatlarini baholash natijalari va samaradorligi.....	125
III bob bo‘yicha xulosalar	133
UMUMIY XULOSA VA TAVSIYALAR	135
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	137
ILOVALAR	153

KIRISH

XXI asrda jahon miqyosida ta'lim tizimiga qo'yilayotgan talablar "inson kapitali" omili va uni shakllantirish bo'yicha kompleks ijtimoiy vazifalar bilan uzviy bog'liq tarzda belgilanmoqda. Ta'lim oluvchilarning kreativ salohiyatini shakllantirishning innovatsion o'qitish modellarini takomillashtirish, arttexnologiyalarga ustuvorlik berish asosida o'quvchilarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish san'at pedagogikasining istiqbolli yo'nalishlari sifatida alohida e'tirof etilmoqda. Fransiya, Germaniya, Angliya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlarda badiiy ta'lim-tarbiyani tashkil etishga kompleks yondashuv, san'at terapiyasi yordamida kichik maktab yoshidanoq o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirishning didaktik tizimini takomillashtirish boshlang'ich ta'limning ustuvor yo'nalishi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Dunyoda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy savodxonlikni shakllantirish orqali badiiy-ijodiy sifatlarni shakllantirish, tasviriy san'atga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish orqali badiiy ta'limning kreativlikka yo'naltirilgan didaktik imkoniyatlarini kengaytirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, tasviriy san'at vositasida o'quvchilarning kreativ tafakkurini shakllantirishda integrativlikni ta'minlash, ijodiy muhitni yaratish orqali o'quvchilarni san'at olamiga "oshno etish"ning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, bolalar ijodiy faoliyatini tashkil etishning dars va dasrdan tashqari shakllarini ishlab chiqishga katta ahamiyat qaratilmoqda. Shu bilan birga, tasviriy san'at namunalarini tahlil etish va baholash orqali o'quvchilarning ijodiy o'z-o'zini rivojlantirishga maqsadli yo'naltirish, kreativlikka yo'nalgan shaxs, produktiv fikrlash va maxsus qobiliyatlar triadasiga asoslangan grafik modellarni takomillashtirish muhim dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizda boshlang'ich ta'lim mazmunini takomillashtirish, san'at ta'limini ilg'or xorijiy tajribalar asosida takomillashtirish, tasviriy san'atni o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishga katta

ahamiyat qaratilmoqda. “Ustoz-shogird” va badiiy ta’lim an’analarini saqlagan holda o’qitishning ilg’or usullarini ishlab chiqish va o’quv jarayoniga ijodiy ustaxonalar faoliyatini tatbiq etish, tasviriy san’at yo’nalishlarida (dastgohli, grafika, mahobatli, miniatyura, haykaltaroshlik) faoliyat olib borayotgan iste’dodli ijodkorlarni saralab olish, ularning estetik saviyasi va mahoratini yuksaltirish”¹ alohida ustuvorlik kasb etmoqda. Bu esa boshlang’ich sinf o’quvchilarida tasviriy san’at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning didaktik asoslarini takomillashtirish, mazkur jarayonni tashxis etishning diagnostik vositalarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limni tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari, 2020-yil 21-apreldagi PQ-4688-son “Tasviriy va amaliy san’at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Respublikamiz olimlaridan S.Abdirasilov, N.Abdullayev, S.Abdullayev, B.Boymetov, S.Bulatov, J.Majidov, O‘.Nurtoyev, N.Oydinov, B.Oripov, R.Rajabov, D.Sobirova, A.Sulaymonov, N.Tolipov, A.Turdaliyev, S.Fayzulina, R.Xayrov, O.Xudoyorova, N.Yuldasheva, K.G‘ulomov, Q.Qosimov, B.Qo‘chqorov, R.Hasanovlar tasviriy san’at ta’limining metodik asoslarini takomillashtirish, o’quvchilarda badiiy-estetik sifatlarni shakllantirish, tasviriy savodxonlikni shakllantirish jarayonida kreativ sifatlarni rivojlantirishning pedagogik asoslarini,

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-apreldagi PQ-4688-son “Tasviriy va amaliy san’at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 22.04.2020-y., 07/20/4688/0475-son.

B.Adizov, N.Azizzodjayeva, A.Aripdjanova, Sh.Boltayeva, G.Ibragimova, D.Murodova, Z.Nishonova, D.Yakubjanova, Sh.S.Sharipov, F.Exsonova, A.Hamroyevlar boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish, ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash masalalarini tadqiq etishgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) mamlakatlari olimlaridan V.Allaxverdov, L.Vigotskiy, A.Zis, A.Leontyev, B.Meylax, A.Menegetga, S.Rubinshteyn kabilar san'at psixologiyasi va pedagogikasi, kreativlik va intellektning o'zaro bog'liqligi, A.Kudryavsev, A.Bakushinskiy, S.Levin, B.Nemenskiy, B.Stolyarov, N.Fomina, V.Sherbakov, B.Yusovlar badiiy ijod va fikrlash, bolalar tasviriy san'ati va kreativlik masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borishgan.

Xorijlik olimlar tomonidan (M.N.Afasijev [30], V.P.Branskiy [41], G.Velflin [46], B.R.Vipper [47], G.G.Gadamer [50], G.Grem [53], S.M.Daniel [55], M.S.Kagan [71], V.V.Kandinskiy [72], P.A.Kudin [79], Yu.M.Lotman [83], B.A.Uspenskiy [134], V.A.Favorskiy [135], P.A.Florenskiy [136], U.Eko [155] va b.), *san'at va uning psixologiyasi, san'at pedagogikasi, ijodiylikning pedagogik asoslari, kreativlik va intellekt bog'liqligi nazariyalari* (V.M.Allaxverdov [25], R.Arnxeym [29], L.S.Vigotskiy [48], A.Ya.Zis [63], A.N.Leontyev [82], B.S.Meylax [90], A.Menegetga [91], S.L.Rubinshteyn [113], Z.Freyd [137], K.G.Yung [158] va b.), *ijodiylikni rivojlantirish pedagogikasi va mental kartalar* (G.S.Altshuller [26], Toni Byuzen [127], Edvar de Bono [154], A.V.Bakushinskiy [32], S.D.Levin [81], B.M.Nemenskiy [99], B.A.Stolyarov [125], V.S.Sherbakov [153], B.P.Yusov [157] va b.), *hissiy-empirik, sensor tarbiya asoslari, aqliy rivojlanishda bosqichlik nazariyalari* (Jan Piaje [58], Pol Kleyzman [108], M.Montesorri [92], O.Dekroli [56], V.Davidov [54], A.Z.Zak [62], A.P.Usova [133]), *ijodiylikning kognitiv nazariyalari* (Jorj Kelli [59]), *psixoanalitik nazariyalari* (Z.Freyd [137], K.Yung [158]), *kompensatsion nazariyasi* (A.Adler [58], Erix Fromm [156], Rello Mey [111], Abraxam Maslou [88]), *ijodiylikning faollashtirilgan yaratish qobiliyati asosidagi faoliyat ekanligi borasidagi*

nazariyalar (D.B.Bogoyavlenskaya [37], N.V.Drujinin [57], Ya.A.Ponamarov [109]) ishlab chiqildi.

S.Abdirasilov [15], R.Xasanov [143], A.Sulaymonov [122], L.Z.Umurov [130], M.Rustamova [115], D.K.Arapbayeva [115], A.R.Hamroyev [160], D.R.Shabbazova [147], N.Oripov [104], O.Hasanboyeva [162] kabi olimlar O'zbekistonda umumiy o'rta ta'lim maktabining turli qirralari muhokamasiga bag'ishlangan tadqiqotlari bilan soha rivojini ta'minlaganlar.

Biroq artpedagogika vositasida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlikni shakllantirishda tasviriy san'at namunalaridan foydalanishning integrativ ta'lim mazmuni va texnologiyalari ishlab chiqilmagan. Bu esa raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlikni shakllantirishning innovatsion pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borish lozimligini ko'rsatdi.

I BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik zaruriyati va dolzarbligi

O'zbekiston Respublikasida ta'lim va uni tizimlashtirish masalasi milliy strategiyani belgilovchi omillardan biri sanaladi. Mustaqillik yillarida ta'lim masalasi eng ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilgan bo'lib, uning maqsadi "barkamol shaxs"ni yaratishga qaratilgan edi. Bugungi kunda esa ta'lim tizimining maqsadi shaxs va uning mamlakat iqtisodiyoti va strategik rivojlanishi bilan bog'liq ravishda o'zgarayotgan bo'lib, mamlakat istiqbol taraqqiyotini ta'minlab beradigan "inson kapitali" tushunchasiga yo'naltirilgandir.

Avvaliga ilk mustaqillik yillarida ta'lim tizimi oldida ta'limni tubdan isloh qilish, ta'lim mazmunini milliy lashtirish, uning asoslarini mohiyatan demokratik prinsiplar va milliy manfaatlar negiziga qurish, ta'lim mazmunini mafkuraviylikdan ozod qilish, uni dunyo standartlari darajasiga olib chiqish kabi muhim masalalar tashkil qilgan bo'lsa, hozirda ta'lim tizimida ikkinchi tub jarayon boshlangan bo'lib, uning maqsadlari ta'limda zamonaviy o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilgandir. Mazkur yangi o'zgarishlar mamlakat strategiyasida Yangi O'zbekistonni yaratish tamoyillari bilan uzviy bog'langandir. Mazkur tub o'zgarishlar ta'limni "inson kapitali", ya'ni mamlakat iqtisodiyotida texnogen inqiloblarni amalga oshira oladigan, iqtisodiy o'sish va rivoj uchun mutaxassislar zahiralarini yetkazib bera oladigan, mohiyatan yangi tipdagi iqtisodiy samaradorlikka yo'naltirilgan kadrlarni yetishtirib beradigan ta'lim tizimiga qaratilgandir.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlarining yangi davri boshlangan bo'lib, mazkur tub o'zgarishlarning maqsadi bir necha omillar bilan belgilanadi:

milliy ta'lim tizimi holatining bugungi dunyo miqyosidagi zamon

talablaridan orqada qolayotganligi, dunyo iqtisodiyotining tez sur'atlar bilan rivojlanayotganligi, mamlakat mana shu ilg'or davlatlar qatoriga qo'shilishi uchun yaqin va uzoq kelajakka yo'naltirilgan strategik rejalarini amalga oshirishi zarurligi;

dunyo iqtisodiyoti salohiyati va yo'nalishlarining o'zgarayotganligi, so'nggi davrdagi dunyo bozorida yangi innovatsion tovarlar (facesbook, uyali telefon va aloqa, telegram, kompyuterlar, mobil aloqa, vositasiz aloqa, raqamlashtirilgan iqtisodiyot) asosida yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lgan yakka shaxslar turganligi, mana shu yakkaxon shaxslar butun mamlakat va dunyo tafakkurini o'zgartirayotganligi hamda dunyo moliyasining eng katta hajmini o'z qo'lga kiritayotganligi, ta'lim tizimi esa mana shunday yoshlarni shakllantirishni maqsad qilib olishi zarurligi;

agar avvalga erkin va barkamol shaxs tarbiyasi davlat rivoji uchun yetarli bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda erkin, kreativ, ijodiylikni o'zida namoyon eta oluvchi yetakchi, ya'ni o'z atrofiga yangilikni yarata oluvchi shaxslarni birlashtira oluvchi yetakchilik, natijador yetakchilikka bo'lgan talabning ortib borayotganligi;

agar avvaliga intellektual o'sish va rivoj yetarli bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda kreativlik, ya'ni ijodiylik asosida o'z tafakkurini shakllantirgan va mana shu kreativlikni iqtisodiy o'sish uchun xizmat qilishga yo'naltira olgan shaxslar kerak bo'layotganligi;

shaxsda turli iste'dodlar mavjud bo'lishi mumkinligi, mana shu iste'dodlar asosida boladagi ilk layoqatlar turishi, kreativlik omilining muhim ahamiyat kasb etishi, kreativlik xususiyatlari jamiyatimiz uchun o'ta zarurligi va mazkur xususiyatni erta bolalik davridanoq shakllantirish darkorligi, biroq bizning milliy ta'lim tizimida shaxsiy va kasbiy kompetentlikdan ko'ra xususiy va umumiy, barchaga barobar darajadagi bilim, malaka va ko'nikmalarni shakllantirish odatiy holga aylanganligi;

yangi ta'lim islohotlari masalasi mamlakatimizning yaqin va uzoq muddatga mo'ljallangan maqsadlari bilan uzviy aloqador ekanligi, biroq mana shu jarayonni ta'minlab berish uchun mavjud tizimga

nisbatan tanqidiy nazar va qayta anglash jarayonlarini tashkil qilish darkorligi;

barchamiz bolaning juda katta iste'dod sohibi bo'lishini istashimiz, biroq konkret oilada, konkret maktab muhitida mazkur maqsadni haqiqiy qilish uchun bolaga oddiy ijodiylik, badiiy tafakkurni rivojlantirish darkorligini tan olishimiz zarurligi kabi o'nlab masalalar borki, bugungi kunda ularni nazardan qochirmasligimiz zarur.

Binobarin, bugungi ta'lim islohotlari va "inson kapitali"ni shakllantirish maqsadi bolaning juda erta uning layoqatlarini bilish asosida yaratuvchanlik hamda ijodiylik xususiyatlariga o'rgatishimiz darkorligini namoyon etadi. Demak, farzand tarbiyasidagi muhim omillardan biri bu bolada ijodiylik layoqatlarini rivojlantirish va mana shu asosda erkin kreativ shaxsni yaratishdan iboratdir. Mazkur muammoni amaliy qilishning yo'llaridan biri bu maktab o'quvchilarida, xususan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishdir.

Bugungi kunda bolada aynan ijodkorlikni – *ijodiy munosabat, ijodiy tafakkur va ijodiy yaratuvchanlikni* – rivojlantirmasdan uni shakllantirib hamda ijtimoiy makonda faol yashashga tayyorlab bo'lmaydi. Chunki bolaning jamiyat hayotiga integratsiyasi masalasi, jamiyat hayotida o'z o'rnini topib, o'zi, oilasi va butun jamiyat uchun foydali inson bo'lib hayot kechirishi aynan mana shu ijodkorlikni taqozo qilib qoladi. Binobarin, bola shakllanishi aynan unda ijodkorlikni rivojlantirish, ijodkorlikni hayotiy mezon qilish bilan bevosita aloqadordir [115; 34-b].

Hozirgi jamiyatlar tez o'zgaruvchan, texnologik taraqqiyotga moyil, texnologiyalar esa 10-20 yil ichida tubdan o'z mohiyati, tuzilishi va mexanizmlarini o'zgartirayotgan jamiyatlardir. Shunga ko'ra mana shu tez o'zgaruvchanlik va yangi texnologiyalar mohiyatini tez anglab yetish; ulardan foydalanishni bilish; yangi mohiyatli predmetlar, ashyolar, tovarlar, gadjetlar, texnologiyalarni o'zi yarata olish qobiliyatiga ega bo'lish; tez o'zgaruvchanlikdan charchamaslik, balki

ulardan huzurlanish; doimiy o'qish, o'rganish va o'z malakasini oshirishga tayyor bo'lish kabi masalalar bugungi kundagi ta'lim tizimi tarkibida ijodiylikni rivojlantirish layoqatlari, bilim, malaka va ko'nikmalarni, ijodiylikning zamonaviy kompetensiyalarini mavjud bo'lishini talab etadi.

Zamonaviy voqelikni ilm-fan, texnologiya va texnologik inqiloblarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Shunga ko'ra shaxsning jamiyatdagi o'rni masalasida tub burilish vujudga kelayotgan bo'lib, alohida olgan shaxslarning mana shu burilishlarini vujudga keltirishdagi intellektual shaxsiy kuchini, uning ijodiy potensialini va mohiyatan yangi narsalarni (*know how*) yarata olish imkoniyatlarni inobatga olmasdan turib, shaxs shakllanishi jarayonini tashkillashtirib bo'lmasligi ayon. Shu nuqtayi nazardan jahonning barcha rivojlangan davlatlarida ijodiy potensialga ega bo'lgan iqtidorlarni shakllantirish, ularni dunyo bo'yicha qidirib topish, ularning intellektual imkoniyatlarini namoyon etishi uchun shart-sharoit yaratib berishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur masala bugungi kunda birinchi galdagi vazifaga aylanib bormoqda va uning siyosiy-ijtimoiy ahamiyati kundan kun ortmoqda [150; 113-b].

Darhaqiqat, so'nggi yillarda umumiy maktab ta'lim-tarbiyasi mazmuni tubdan yangilanib, pedagogik amaliyotga o'qitishning yangi va zamonaviy uslublari joriy etilmoqda. Umumiy maktab ta'limidagi o'zgarishlar mohiyatan shaxs yaratishga, uning intellektual salohiyatini ta'minlashga, o'quvchida zamonaviy bilimlar bo'yicha to'laqonli tasavvur hosil qilishga, o'quvchini abstrakt voqelikka emas, balki aynan real voqelikka, xususan real hayotga yo'naltirish, buning uchun ta'lim dargohlarini asbob-uskunalar va zarur ashyolar bilan ta'minlash, uning sifat darajasini ko'tarishga alohida e'tibor qaratilmoqda [128; 120-b].

Jumladan, xalq ta'limi tizimida o'tkazilayotgan ko'rik-tanlovlar, musobaqa hamda bellashuvlar o'qituvchilar mehnatini rag'batlantirishda, o'quvchilarning ijodiy qobiliyati va iqtidorlarini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. "Yilning eng

yaxshi fan o'qituvchisi", "Yilning eng yaxshi maktab direktori", "Yilning eng yaxshi ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari", "Mahoratli yosh pedagog" tanlovlari, o'quvchilar o'rtasida fan olimpiadalari, "Huquq bilimdonlari", "Ingliz tili bilimdonlari" ko'rik-tanlovlari aynan o'qituvchilar va o'quvchilar ijodkorligini namoyon etish ko'rgazmalariga aylanmoqda. O'quvchilarning mustaqil ijodiy fikrlashini, fanlarga bo'lgan qiziqishini yanada oshirish maqsadida o'qituvchilar "O'rgan - o'rgat", "Dars - muqaddas" tavsiyalari asosidagi zamonaviy hamda o'z fanlari bo'yicha integratsiyalashgan darslarni tashkil etmoqda. Binobarin, bugungi kundagi iqtidorli yoshlarni tanlab olish va ular uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib berish yo'nalishida davlat siyosatining mazmuni yoshlar ichida talantlarni seleksiya qilish ishlarini kuchaytirish va tanlov asosida yoshlar bilan ishlashni maqsadli va manzilli tarzda tashkil qilishdan iboratdir [132; 16-b].

Mazkur maqsadni amalga oshirish Prezident Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qaror va farmoyishlari va boshqa turdagi hukumat me'yoriy hujjatlari orqali amalga oshirilmoqda. Xususan, 2020-yilning 11-mart kuni Vazirlar Mahkamasining 141-son "Ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori chiqdi. Qarorda qayd etilishiga ko'ra, yoshlarning iste'dodi va qobiliyatini har tomonlama rivojlantirish, ularning ilm-fanni egallashga bo'lgan intilishlarini qo'llab-quvvatlash, iqtidorini ro'yobga chiqarish, uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Shu bilan birga maxsus maktablar sonini kengaytirish dardkorligi qayd etildi. "Ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchi yoshlarga buyuk ajdodlarimiz va adiblarimizning boy ijodiy merosini o'rgatish, ularga munosib voris etib tarbiyalashga yo'naltirilgan kompleks o'quv-tarbiya jarayonlari yo'lga qo'yildi" [2]. Qarorga binoan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan

maktablarni rivojlantirish agentligi tuzildi. Agentlikning asosiy vazifalari etib quyidagilar belgilandi:

- iqtidorli yoshlarni aniqlash, tanlash, o'qitish va tarbiyalash sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
- davlat ta'lim standartlariga muvofiq maktablar faoliyatini yagona shaklda muvofiqlashtirish va uslubiy rahbarlik;
- o'quv-tarbiya jarayoniga ilg'or ta'lim shakllari, pedagogik texnologiyalar va axborot yangiliklarini joriy etish;
- vatanparvarlik va Vatanga muhabbat, bag'rikenglik tuyg'ularini, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga nisbatan hurmatni shakllantirish, ma'naviy-axloqiy, intellektual va jismoniy rivojlanish darajasini oshirish;
- xalqaro tashkilotlar va ekspertlarni jalb etgan holda pedagogik kadrlarni tanlash, tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning ilg'or va shaffof tashkiliy-huquqiy mexanizmlarini joriy etish;
- maktablarning normativ-huquqiy bazasini takomillashtirish va uyg'unlashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash;
- mazkur muassasalarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularning bino va inshootlaridan foydalanish bo'yicha ishlarni monitoring qilish va muvofiqlashtirish kabi vazifalar [4].

Tasviriy san'at bo'yicha 1-4-sinflar uchun belgilangan Davlat ta'lim standarti asosida ta'limning maqsad va vazifalari belgilab berildi, ularga ko'ra:

Tasviriy san'at o'quv fanini o'qitishning maqsadi – o'quvchilarda tasviriy savodxonlikni rivojlantirish, badiiy tafakkurni yuksaltirish, estetik va emotsional sezgirlikni o'stirish orqali ijtimoiy hayotda zarur bo'lgan bilimlarni egallash, ulardan kundalik hayotida foydalanishga o'rgatishdan iborat. Binobarin, tasviriy san'at bu bir pedagogik yo'l, shakl. U orqali va uning yordamida bosh maqsad o'quvchilarni ijtimoiy makon, ijtimoiy voqelikda faol yashashga o'rgatishdan iboratdir. O'quvchi tasviriy san'at tarixi, metodikasi, rasm chizish malakalarini egallash orqali kundalik hayotga va ijtimoiy

voqelikda faol bo'lishga, o'z o'rnini topishga o'rgatiladi.

Tasviriy san'at o'quv fanini o'qitishning asosiy vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

tasviriy va amaliy san'at asarlari, badiiy hunarmandchilik, me'morchilik va dizayn san'atiga oid tarixiy namunalar hamda zamonaviy san'at asarlarini tahlil qilishga va amaliy faoliyatida qo'llashga o'rgatish;

naturaning xarakterli jihatlarini ko'ra olishga, tahlil qilishga va tasvir yoki haykalni ishlash bosqichlarini ketma-ketlikda to'g'ri bajara olishga o'rgatish;

texnika va texnologiyalarning takomillashib borishi asosida fanlar integratsiyasini hisobga olgan holda to'g'ri va ongli kasb tanlashga yo'naltirish;

tayanch va fanga oid o'quvchiga zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirish.

Binobarin, 1-4-sinf o'quvchisi elementar tarzda "Tasviriy san'at nima?", "Uning yo'nalishlari qanday?", "Rassomlar, miniatyurachi, naqqosh, zardo'zlik, kashta tikuvchi, haykaltaroshlar, dizaynerlar, arxitektorlar kimlar? Ular qayerlarda o'qiydi? Ular nimalar bilan ishlaydi?", "Qanday qilib asar yaratish mumkin?", "Bu kasblarni egallash uchun nima qilmoq kerak?" kabi o'nlab hayotda zarur bo'lgan savollarga javob topadilar. O'qituvchining vazifasi esa, birinchidan, bolaning iqtidorini diagnostika qilish orqali uning ota-onasiga bola layoqatlari borasidagi aniq tashxis analizi xulosalarini berish va, ikkinchidan, bola layoqatlarini korreksiya qilish orqali boladagi ijodkorlik layoqatlarini shakllantirish, ya'ni bor bo'lsa o'stirish, yo'q bo'lsa, paydo qilish va mustahkamlashdan iboratdir.

Tasviriy san'at fani boshlang'ich ta'lim yo'nalishida umumlashgan holda quyidagi tartibda o'qitilishi DTS da belgilab berildi:

- 1- 4-sinf: tasvir ishlashga ijodiy yondashish;
- asosiy ranglar (qizil, sariq, ko'k)ni bilish;
- asosiy ranglardan hosila ranglarni hosil qilish;

qalam, qog'oz, bo'yoq, mo'yqalam va loy, plastilin, stek (haykaltaroshlik pichoqchasi)dan to'g'ri foydalanish usullarini bilish; tasvir mazmuniga ko'ra qog'oz holatini mos (tik yoki yotiq) tarzda tanlay olish.

Biroq bugungi zamonning talabi DTS da belgilangan vazifalardan ancha keng va chuqurroq bo'lib, bunga bosh sabab aynan zamonaviy bolalar tafakkurining nechog'li o'sib ketganligi, ular ehtiyojlarining kengayib borayotganligi, ijtimoiy hayot talablarining esa o'sib borayotganligidir.

2020-yil oktabrda "O'qituvchi va murabbiylar kuni" munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining tantanali marosimdagi nutqida ta'kidlanganiga ko'ra: "Keng ko'lamlı demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib",- olamiz. Shunday ekan, tasviriy san'at daralaridan maqsad ham aynan Uchinchi renessans vakillarini shakllantirish va ularni tarbiya qilishdan iboratdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida belgilanishiga ko'ra 2021-yil O'zbekistonda 10 ta Prezident maktablari, kimyo-biologiya, matematika va axborot texnologiyalariga ixtisoslashgan 197 ta maktab o'z faoliyatini boshlashi qayd etildi [8]. Shu bilan birga qator ijod maktablari tashkil qilindi. Abdulla Oripov nomidagi ona tili va adabiyot fanlarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Erkin Vohidov nomidagi xorijiy tillarni o'qitishga hamda ona tili va adabiyot fanlarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy nomidagi ona tili va adabiyot fanlarini hamda xorijiy tillarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat (ijod maktabi), Is'hoqxon Ibrat nomidagi xorijiy tillarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Halima Xudoyberdiyeva nomidagi ona tili va adabiyoti fanlarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Abdulla Qodiriy nomidagi ijod

maktabi, Muhammad Yusuf nomidagi ona tili va adabiyoti fanlarini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab, Hamid Olimjon va Zulfiya nomidagi o'zbek tili va adabiyoti fanini chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Ibroyim Yusupov nomidagi xorijiy tillarni o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab-internat, Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishiga oid fanlarni chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan maktab, Mirzo Ulug'bek nomidagi ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktab-internati, Abu Ali Ibn Sino nomidagi yosh biologlar va kimyogarlar ixtisoslashtirilgan maktab-internati kabilar shular jumlasidandir. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020- yilning 19-oktabr kuni "Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yillicini keng nishonlash to'g'risida"gi qarorini imzoladi [6]. Mazkur qarorga asosida 2021-yilda Toshkent shahrida Alisher Navoiy nomidagi ijod maktabi tashkil etildi.

Ijod maktablarida "Allomalar izdoshlari", "Yosh qalamkashlar", "Yosh jurnalistlar" kabi to'garaklar, "Ifodali o'qish", "Notiqlik san'ati" bo'yicha qo'shimcha darslar tashkil etilgan. Shoir va adiblar hayoti va ijodiga bag'ishlangan ma'rifiy tadbirlar tez-tez o'tkazilib turadi.

2019-yil O'zbekistonda ilk marotaba umumta'lim maktablari reytingi e'lon qilindi (reyting.tdi.uz). Bunda Xalq ta'limi vazirligi tavsiya qilgan 956 maktab faoliyati 4 indikator asosida baholandi. Hududlar reytingida eng yuqori o'rinlarni Namangan, Xorazm va Navoiy viloyatlari egallagan bo'lsa, quyi o'rinlarda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand va Toshkent viloyatlari qayd etildi.

Prezident Murojaatnomasida aytilishiga ko'ra, maktab islohotlari bois bolaning tahliliy va kreativ fikrlash qobiliyatini o'stirishga mo'ljallangan yangi darsliklar tayyorlash ishlari boshlandi. Boshlang'ich sinflarda DTS o'rniga bolaga ortiqcha yuklama bermaydigan "Milliy o'quv dasturi" joriy etildi. Boshqa tumandagi olis maktabga borib, dars beradigan o'qituvchilar oyligiga 50 foiz, boshqa viloyatga borib ishlasa 100 foiz ustama to'lanishi belgilandi.

Hududlarda xususiy maktablar faoliyatini rag'batlantirish uchun byudjetdan subsidiyalar ajratiladi. Xalq ta'limini rivojlantirishda xorijiy standartlar me'yorini bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishda quyidagi vazifalar ustuvorlik kasb etadi:

- O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International Student Assessment) Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 talik ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish;

- o'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish;

- yoshlarni tarbiyalash va ularning bandligini ta'minlashda maktabdan tashqari ta'limning zamonaviy usullari va yo'nalishlarini joriy etish;

- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish hisobiga davlat ta'lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish;

- yoshlar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbusni amaliyotga tatbiq etish;

- xalq ta'limi tizimida faoliyat ko'rsatishning jozibadorligini oshirish maqsadida umumiy o'rta ta'lim muassasalari xodimlarining mehnatiga haq to'lash, moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish darajasini bosqichma-bosqich oshirib borish.

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, 2019-yil 1-aprel holatiga ko'ra O'zbekiston Respublikasida 9691 ta umumta'lim maktablari (jumladan, ayrim fanlar chuqurlashtirilib o'qitiladigan 350 ta davlat ixtisoslashtirilgan muassasalari) mavjud [9].

Umumta'lim maktablaridagi umumiy o'quvchilar soni 5,8 millionni tashkil qiladi. Shuningdek, 86 ta nodavlat ta'lim muassasasida 13,8 ming nafarga yaqin o'quvchi tahsil oladi.

Bolalarning ijodiy qobiliyati va iqtidorini rivojlantirish imkoni yaratilgan maktabdan tashqari ta'lim muassasalari ("Barkamol avlod" bolalar maktablari) faoliyati yo'lga qo'yilgan.

“Barkamol avlod” bolalar maktablarida 5 540 ta to‘garak tashkil etilgan va ularga 143 ming nafarga yaqin bolalar qamrab olingan.

Respublikamizda umumiy o‘rta ta‘lim tizimida boshlang‘ich kasb-hunar ta‘limi joriy etilgan bo‘lib, 51 turdagi ishchi kasblar bo‘yicha kasb-hunar kollejlari hamda umumta‘lim maktablarida 1 748 ta o‘quv-ishlab chiqarish majmualari tashkil etilgan.

Xalq ta‘limi tizimida jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va 21 ta maktab-internat mavjud bo‘lib, ularda 20 610 nafar bola ta‘lim olmoqda.

Shuningdek, jismoniy yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan va uzoq muddatli davolanishga muhtoj 13 437 nafar bolalar uyda ta‘lim olmoqda.

Alohida sharoitlarda tarbiyalash va ta‘lim berishga muhtoj bolalarning ta‘limi 2 ta ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasasida amalga oshirilmoqda.

19 ta mehribonlik uyi va 3 ta bolalar shaharchasida 2 577 nafar yetim hamda ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar tarbiyalanmoqda [5].

2019-yil 3-maydagi “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4206-son qarorida ham fan olimpiadalari qatnashchilarini rag‘batlantirish bo‘yicha yangi tizim yaratilganligi e‘lon qilindi.

2020-yil 25-iyul kuni dunyoning 60 davlatidan 235 nafar iqtidorli o‘quvchi qatnashgan nufuzli 52-xalqaro kimyo fan olimpiadasi o‘tkazildi. Unda O‘zbekiston terma jamoasining 4 nafar o‘quvchisi 2 ta kumush, 1 ta bronza medallarini qo‘lga kiritdi. 24-avgust kuni o‘tkazilgan, dunyoning 52 davlatidan 262 nafar o‘quvchi qatnashgan 31-xalqaro biologiya fan olimpiadasida esa 4 nafar o‘zbekistonlik o‘quvchi 1 ta oltin va 2 ta kumush medallarini qo‘lga kiritgandi. So‘nggi yillarda quyidagi o‘quvchilar o‘z iqtidorlarini namoyon etib, yutuqlarga erishdilar:

1. 2017-yilda Braziliyada bo'lib o'tgan Butunjahon olimpiadasining kumush medal sovrindori 1-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'quvchisi Abduqayumov Abdumalik va uning ustozlari G'afforov Sardor.

2. 2018-yilda Bolgariyada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari Xalqaro matematika musobaqasi oltin medal sovrindori Qorako'l xalqaro matematika maktabi o'quvchisi Ismoilov Doniyor va ayni musobaqa bronza medal sohibi Termiz shahar 4-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'quvchisi Bo'riyev Iskandar hamda ularning ustozlari Bazarbayev Sardor.

3. 2018-yilda Bolgariyada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari Xalqaro matematika musobaqasi bronza medal sovrindori Toshkent shahridagi Prezident maktabi o'quvchisi Madjidov Muhammadrizo, 2018-yilda Bolgariyada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari Xalqaro matematika musobaqasi kumush medal sohibi Buxoro viloyati Peshku tumani 18-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchisi Norboyev Jahongir, 2019-yilda Janubiy Afrikada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari xalqaro matematika musobaqasi bronza medal sohibi Qorako'l Xalqaro matematika maktabi o'quvchisi Olimov Olimjon hamda ularning ustozlari Bazarbayev Sardor.

4. 2018-yilda Bolgariyada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari xalqaro matematika musobaqasi kumush medal sovrindori Qorako'l xalqaro matematika maktabi o'quvchisi Rajabboyev Lazizbek, 2019-yilda Janubiy Afrikada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari xalqaro matematika musobaqasi oltin medal sohibi Qorako'l xalqaro matematika maktabi o'quvchisi Rahmatov Anvarbek, 2019-yilda Janubiy Afrikada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari xalqaro matematika musobaqasi bronza medal sovrindori Qorako'l xalqaro matematika maktabi o'quvchisi Qodirov To'yumurod hamda ularning ustozlari Mirzaqulov Jahongir.

5. 2019-yilda Janubiy Afrikada bo'lib o'tgan Maktab o'quvchilari xalqaro matematika musobaqasi bronza medal sohibi Urganch shahar 6-sonli davlat ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'quvchisi

Maksudov Behzod va uning ustozlari Ismoilov Tolibjon.

Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida belgilanishiga ko'ra, **tarbiya - aniq maqsadli hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida** yosh avlodni har tomonlama kamol toptirishga, ularning ongini, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayondir.

Ta'lim esa - ta'lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko'nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta'lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko'nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayondir [1].

Qonunning 25-moddasida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni rivojlantirish agentligining ta'lim sohasidagi vakolatlari belgilab berildi.

Maktab ta'limini tashkil qilish bo'yicha quyidagi davlat hujjatlarida ham ijodiylikni rivojlantirish tamoyillari o'z aksini topgan, xususan, 2018-yil 5-sentabrdagi PF-5538-son "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi, 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasida Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi, 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3304-sonli "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida" gi Farmon va Qarorlari, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 26-sentabrdagi PQ-3289-son "Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta'limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlar [13].

Binobarin, barcha davlatlarda, barcha jamiyatlarda bolaning iqtidorini namoyon qilish usul, vosita va yo'llarini bilish, ta'lim tizimida bola iqtidorini namoyon qila olish va bolaning

ijtimoiylashuvini aynan iqtidor asosida ta'minlash masalalari ustuvorlik kasb etgan. Iqtidorning asosida esa boladagi ijodiylik layoqati turadi.

Bolada ijodiylik va faollikni rivojlantirish bosh pedagogik amallardan sanalgan. Qadimgi dunyo tarixi, o'rta asrlardagi Sharq va G'arb allomalari bu borada salmoqli fikrlarni bayon etib ketishgan [174].

Xususan, Pifagor (miloddan avval VI asr) to'g'ri va samarali ta'lim jarayoni o'qituvchi va o'quvchining har birining xohishiga asosangina tashkil qilinishi kerak, deb aytadi. Uning fikriga ko'ra, bolada qiziqish, uning pedagogik maqsadga bo'lgan ijodiyliги bo'lmasa, ta'lim va tarbiya jarayoni samarali kechmaydi.

Demokrit (miloddan avval 460-370-yillar) aqliy va ijodiy salohiyatni shakllantirish lozimligiga alohida e'tibor qaratgan. Yaxshi o'qituvchi o'quvchida noma'lum narsalar mohiyatini anglashga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishi lozim, bolalarda noma'lum narsalarga nisbatan munosabatni, shuningdek, burch va mas'uliyat hissini tarbiyalashi kerak, deb aytgan. Bolaning olamga qiziqishi asosida uning ijodiy munosabati turishi aytilgan [87; 45-b].

Suqrot (miloddan avval 470/469-399-yillar) o'z-o'zini anglashni inson qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishning eng aniq yo'li deb bilgan. Uning ta'lim va tarbiyadagi eng muhim kashfiyoti – "mayevtika" hisoblanadi. Unda dialektik bahs jarayonida o'qituvchining maqsadli qo'yilgan savollari orqali "haqiqat"ga erishiladi. Savollar uzviy ketma-ketlik va bog'liqlikda beriladi, buning natijasida bola tafakkurida ma'lum bir hodisa yoki narsaning konkret tasavvuri hosil bo'ladi. "Mayevtika" ning asosini esa aynan boladagi ijodiylik qobiliyati tashkil qiladi.

Platon esa (miloddan avval 427-347-yillar) estetik tarbiyaga alohida ahamiyat bergan. Olamga estetik qarash bolaning olamni ijodiy anglashidagi usul sanaladi. Estetik tarbiyada musiqa, she'riyat, raqs, o'yinlar bolada ijodiylikni rivojlantiruvchi omillar ekanligini ta'kidlagan.

Yan Amos Komenskiy (1592-1670) o'zining "Buyuk didaktika" asarida bolani o'qitish va tarbiyalash uning miyasiga rang-barang mualliflarning so'zlari, fikrlari, qarashlari, aytgan gaplaridan iborat bo'lgan ma'lumotlarni majburiy kiritish emas, balki bolada barcha narsa va hodisalarni anglash qobiliyatini shakllantirish ekanligini uqtiradi. Shu bois olim olamga boshqalarning "ko'zi" bilan qarashga o'rgatuvchi, boshqalar aqli bilan yashashga o'rgatuvchi tizimlarini tanqid ostiga oladi.

J.J.Russo (1712-1778) bolalarda o'ziga xos anglash, ko'rish va his qilish usuli mavjudligi haqida so'zlaydi hamda mana shu bolalar usulini kattalar usuli bilan almashtirilishiga qarshi chiqadi. Olim: "Agar o'qituvchi bolaning sa'y-harakatlariga so'zsiz boshqaruvchilik qilayotgan bo'lsa, bolaning boshi unga kerak bo'lmay qoladi",- deydi. Ta'limning maqsadi, uning fikriga ko'ra, bilimlarni ko'r-ko'rona berish emas, balki bolani zarur bo'lganda mana shu bilimlarni topishga o'rgatishdir.

Shu bilan birga, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar bilan pedagogik ish olib borishda aynan ulardagi tarbiya elementlariga alohida e'tiborli bo'lish taqozo etiladi. Bu yosh – ma'naviy, ruhiy va ijodiy bilim, malaka va ko'nikmalarni faol egallash davridir. Shunga ko'ra bola o'zini anglashi, o'z imkoniyatlarini sezishi, ularni ko'rsata olishi uchun shart-sharoitni taqozo etadi.

Buning uchun esa aynan tasviriy san'at asarlarini ko'rsatish, rasm chizish orqali layoqatlarni rivojlantirish mumkin. Tasviriy san'atning bola ruhiy-psixologik va ma'naviy-badiiy tasavvurlarini o'stirishdagi o'rni juda katta. Tasviriy san'at va rasm chizish malakalari bir tomondan o'quvchining ichki ruhiyatini ochib bersa, uning emotsiyalarini chiqarishiga imkon yaratsa, ikkinchi tomondan uning olamni ko'rish, ijtimoiylashuvi, o'z qobiliyatlarini shakllantirishi, o'zini namoyon etish tajribalariga ega bo'lishi, o'z shaxsini bosqichma-bosqich qurib, shakllantirish, o'z ma'naviy dunyosini qurishi, o'z kayfiyatlarini jilovlay olishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Nima uchun aynan tasviriy san'at ijodiylikni shakllantirishda tanlab olinmoqda? Zamonaviy san'atning turlari ko'p. Ularning tarkibida tasviriy san'at (*jivopis, monumental asarlar, arxitektura, dekorativ san'at, haykaltaroshlik*), hunarmandchilik (*kulolchilik, tikuvchilik, zargarlik, yigirish, quruvchilik, to'quvchilik, chinni ishlab chiqarish, duradgorlik, temirchilik, misgarlik, binokorlik, toshtaroshlik, o'ymakorlik, kashtado'zlik, ko'nchilik, tikuvchilik, degrezlik, rixtagarlik, zardo'zlik, bo'yoqchilik, kemasozlik, tunukasozlik va b.*), kalligrafiya san'ati, musiqa san'ati, raqs san'ati (*milliy raqs, balet, estrada, breyk va b.*), ashulachilik (*katta ashula, maqom san'ati, milliy qo'shiqchilik, estrada san'ati*) kabilarni kiritish mumkin. Ularning barchasi o'quvchi ongi va shuuriga o'ziga xos tarzda ta'sir etadi. Ularning barchasi shaxs shakllanishi jarayonida ishtirok etadi.

San'atning bosh pedagogik vazifalaridan biri – bu bolada gumanitar, ya'ni insonni sevadigan, insonni anglashga yo'naltirilgan bilimlarni, umuminsoniy, milliy qadriyatlarni shakllantirishdir.

Gumanitar qadriyatlarining shakllanmagan bo'lishi turli ijtimoiy krizislarga olib keladi. Chunki shaxsda o'zgaga yordam berish, xolislik, mehr, muruvvat, saxovat, rahmdillik kabilarni shakllantirish san'at asarlarga bo'lgan munosabat orqali vujudga keltiriladi. Ularning ichida aynan tasviriy san'atga alohida e'tibor qaratiladi. Tasviriy san'at asarlarini ko'rish, o'rganish, ular bo'yicha fikrlash, ularni tushunishni bilish, ular yaratilganlik tarixini bilish kabilarni bolalarda ma'lum ma'naviy-axloqiy sifatlarning yuzaga kelishiga ko'mak beradi. Shunga ko'ra, tasviriy san'at asarlarini milliy va umumbashariy fenomen yoki tarixiy davrlanishga qarab bo'lish mumkin. Yuqorida ta'kidlanganlar bola tafakkuriga turlicha, plyuralizm va politkorrektlik (*политкорректность, политическая корректность* – jinsi, irqi, dini, kelib chiqishidan qat'iy nazar aholi qatlamlarining huquqlarini hisobga olgan holda) asosida yondashib, undagi rang-barang ko'nikmalarni shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi.

Tasviriy san'at rang bilan ishlaydi. Ranglar esa qadimdan inson ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida belgilanadi. Binobarin,

ranglar bilan ishlash bola ruhiyatiga ta'sir o'tkazadi. Mazkur ta'sir esa salbiy yoki ijobiy bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, ranglar orqali bolani pozitivlikka, xushnudlikka, olamni go'zal ko'rishga, qoniqish va hayotdan rozi bo'lish hissini tuyishga o'rgatib borish maqsadga muvofiq. Tasviriy san'at orqali bolada ijodkorlikni tarbiya qilish amaliy san'at asarlarini ko'rish, hunarmandchilik asosida bunyod qilingan ashyolarni ushlab ko'rish, ular bilan ishlash, me'morchilik asarlarini ko'chalarda ko'rish va ularning chiroyli, bahaybat, modern (zamonaviy) ekanligidan huzurlanish, dizayn san'ati orqali hovli-joylarni bezash, bezaklarning tabiiy bo'lishiga erishish orqali namoyon bo'lishi mumkin. Tasviriy san'at asarlari bolalarda emotsional turg'unlik, vazminlik va bosiqlik, chuqur fikrlash, mulohazakorlik, oddiydan murakkabga harakat qilish, mohiyatni ko'ra bilish, yaxlit tasavvur qila olish, estetik didni o'stirish va shakllantirish, go'zallikdan g'ururlana va hayratlana olish, go'zallikni ko'ra olish, fantaziya kabi hayotda zarur bo'lgan ko'nikma, fazilat va xislatlarni tarbiya qilishga ko'maklashadi.

Nima uchun aynan tasviriy san'at asarlari asosida ijodiylik shakllantiriladi? Ijodiylikning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ular kreativlik xususiyatlarida ham namoyon bo'ladi. Ularning tarkibiga sezgirlik, muammoni yaxlitlikda ko'ra bilish, muammoning mazmunini juda tez anglash, muammoda o'z fikrini jamlay olish, muammoning yechimini tez topa bilish, muammoning yechimini ta'minlab bera olish, muammo yechimida yengil harakat qilish, jumboqlardan cho'chimaslik, yechimni topishda qiynalmaslik, tez va samarali tarzda yechimlarni topish kabilarni kiritish mumkin.

Maktab o'quvchilarida ijodiylikni tasviriy san'at asarlari asosida shakllantirishning **dolzarbligi** quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- "Ta'lim to'g'risida" gi qonunning (2020-yil) bosh tamoyil va maqsadlariga mosligi, xususan, shaxsdagi ijobiylikni rivojlantirish asosida uning fe'l-atvorida zamonaviy innovatsion sa'y-harakatlar va amallarning ustuvorligiga to'la javob berishi;

- ta'lim tizimidagi islohotlarni davom ettirishda, xususan, Yangi

O'zbekiston davlat dasturlarini amalga oshirishdagi barcha me'yoriy hujjatlar, farmonlar, qarorlar va boshqa hujjatlarning mazmun va mohiyatiga to'la mosligi;

- mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohotlar jarayoni, xususan, Yangi O'zbekistonni yaratish faoliyatida uning eng muhim jihatlaridan biri, ya'ni milliy kadrlar yaratish jarayonini uzoq muddatli jarayondan, ya'ni maktabgacha va boshlang'ich ta'lim jarayonidan boshlash, farzandlarni erkin, fikrlovchi, mushohada qiluvchi, o'z pozitsiyasiga ega, yangilik yarata oluvchi qilib tarbiya qilish faoliyatiga mosligi va javob berishi;

- mamlakatimizda yangidan qabul qilingan "Oila konsepsiyasi" va unda belgilangan "Sog'lom avlod – sog'lom jamiyat asosi", "Inson huquqlari hamma narsadan ustun", "Farovon oila – jamiyat ravnaqining asosi", "Oila – ta'lim va tarbiya o'chog'i", "Oila – milliy iqtisodiy o'sish asosi", "Oila – besh muhim tashabbus ijrosini ta'minlaydigan maskan", "Oila va gender tenglik tafakkuri" kabi yangi g'oyalarga to'la mosligi va ularni amalga oshirish uchun xizmat qilishi bilan belgilanadi.

Shuningdek, maktab o'quvchilarida ijodiylikni tasviriy san'at asarlari asosida shakllantirishning **zaruriyati** quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- bugungi kunda ta'lim tizimida kechayotgan tub o'zgarishlar talablariga hamohang tarzda yangi avlodlar ichidan iste'dodlarni seleksiya qilish, barcha o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va dunyoqarashini o'stirish, ijodiylikni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish muhimligi;

- bugungi kunda mamlakatimizda e'lon qilingan Uchinchi renessans g'oyalariga hamohang tarzda ta'lim tizimi maqsadlarini mana shu ustuvor g'oyani joriy etishga qaratish, buning uchun esa maktab o'quvchilarida ijodiylikni rivojlantirishning barcha pedagogik usul, vosita va yo'llarini tatbiq etish;

- tasviriy san'at asarlari orqali shaxsda shakllantirilgan umumgumanitar g'oya, tafakkur va fazilatlar majmui shaxsning har

tomonlama rivojlanishi omili ekanligi, texnogen inqiloblar davrida aynan shaxsning gumanitar qadriyatlariga bo'lgan talabning haddan ziyod ortishi, shuning uchun yangi o'sib kelayotgan yoshlarni insoniy qadriyatlar tizimida shakllantirish darkorligi;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "besh tashabbus"ini amalga oshirishni maktab bolalari hayotiga tatbiq etish va ularda tegishli sifat, fazilat va kompetensiyalarni rivojlantirish darkorligi bilan belgilanadi.

Shu nuqtayi nazardan bugungi kunda xalq ta'limi tizimida ta'limning asosiy vazifalarini, o'qituvchilar jamoasining tashabbuskorligi, bilimi, ilmiy salohiyati va pedagogik kompetensiyasini davlatning ma'lum ustuvor yo'nalishlariga qaratish juda muhim. Mazkur yo'nalishlar quyidagilardan iborat:

-xalq ta'limi tizimida barcha maktablardagi o'quv jarayonini ijodiylikni rivojlantirish nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish, barcha predmetlar ta'lim mazmunini ijodiylik asosida boyitish, dars va darsdan tashqari ma'naviy-ma'rifiy faoliyatda alohida e'tiborni ijodiylikka yo'naltirish taqozo etiladi;

-xalq ta'limining samaradorligini ta'minlash uchun uning tarkibida o'quvchi ijodiylikni namoyon etuvchi va uni rag'batlantiruvchi mexanizmlarni tashkil etish, xususan, fakultativlar, to'garaklar, konkurslar, liderlik maktablari, kurslar va boshqa tuzilmalarni keng tashkil etish;

-xalq ta'limi tizimida turli ixtisoslashgan maktablar tizimlarini ko'paytirish, xususan, lider qizlar uchun "Bibixonim maktablari"ni, "AKT maktablari"ni, o'g'il bolalar uchun ham turli texnik, meditsina, AKT, ijodiy kasblar maktablarini tashkil qilish dolzarbdir.

Shunday qilib, maktab o'quvchilarida ijodiylikni tasviriy san'at asarlari asosida shakllantirish dunyo miqyosidagi turli metodikalar, usullar va vositalarni bizning mamlakatimiz amaliyotiga joriy etilishini taqozo etadi. Shu bilan birga milliy san'at asarlarini o'quvchilar bilishi, turli rassom va rang-tasvir yo'nalishida ishlaydigan kulolchilar, arxitektor va hunarmandlarning ismi shariflari, asarlari, mazkur

asarlarni mohiyatini bilishi, ularni o'zaro farqlay olishi, ularning o'zini ruhlantirish talab etiladi.

1.2-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari

Zamonaviy bolalar tarbiyasida eng muhim bo'lgan jihatlardan biri bu – ularda ijodiylik layoqatlarini rivojlantirishdir. Ijodiylikning omillari ko'p bo'lib, ijodiylik layoqati bir necha turdagi aspektlarni o'z mazmuniga qamrab oladi.

Ilmiy nuqtayi nazardan, **ijodiy layoqatlar** bu – ijodiy qarorlar qabul qila olish bo'lib, mazkur qarorlar o'z mohiyatiga ko'ra tamoman yangilik bo'lgan narsalarni anglash, buni qabul qilish va tushunish hamda yarata olishni anglatadi [96; 126-b].

Agar insonning oddiy kundalik hayotini olib qaraydigan bo'lsak, biror bir narsa yaratishdan qo'rqmaslik, vazifa topshirilsa, darrov uning mohiyatini anglash, mana shu yangi narsani qanday yaratish mumkinligini bosqichma-bosqich bilish, uni yaratish algoritmini chizib bera olishlik, shuningdek, bularning barchasini darrov va qiyinchiliklarsiz amalga oshirish bu ijodiylik xususiyatlarining yorqin namoyon bo'lishidir. Aynan ijodiylik layoqatini bildiruvchi o'zbek tilidagi so'zlar – ziyrak, fahm-farosatli, zehni o'tkir, aqlli kabi so'zlarga to'g'ri keladi. Aslida mana shu xususiyatlarning barchasini yangi narsani yaratishga yo'naltira olish aynan ijodiylik belgisi sanaladi.

Maktab yoshidagi boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi ijodiylik layoqati nimadan iborat bo'ladi? Barcha darslarni anglab olish va ularni tushunishdagi tezlik, o'qish jarayoniga mukkasidan keta olishlik, darslarning mazmunidan huzurlana olish, yangi bilimlarni egallab olishga intilish, o'qishdan charchamaslik, ong va tafakkurning doimiy ochiqligi, ular asosida barcha atrof-muhitdagi o'zgarishlarni anglash, ularni mushohada qila olishlik, aqlni peshlashni bilish va aqlni namoyon eta olish kabilar o'quvchining farosatli, zehnli va aqli o'tkirligidan dalolat beradi. Binobarin, bu pedagogik vazifa bo'lib, u

tegishli pedagogik shart-sharoitda maqsadli tarzda shakllantiriladi.

Rus tilida “zehni o‘tkirlik” jumlasini emas, balki boshqa so‘z qo‘llaniladi. Bu so‘z “смекалка” (taklif etilgan sharoitlarga tezda javob berish va olingan tajriba va olingan bilimlar asosida to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyati) degan so‘zga teng keladi. Smekalka – eng qiyin tuyulgan vaziyatlardan ham to‘g‘ri, aniq va tez chiqib ketish yo‘lini mavjud imkoniyatlarni maksimal darajada ishga solgan holda o‘ylab topish va uni amalga joriy eta olish jarayoniga aytiladi.

Maktab yoshidagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida tasviriy san‘at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning mazmuni esa tasviriy san‘at asarlari ta‘siri orqali o‘quvchiga psixo-emotsional, volyuntativ-empatik va hissiy-empirik ta‘sir ko‘rsatish asosida undagi shaxsiy sifat va fazilatlarni yangilik yarata olishga yo‘naltirishga aytiladi. **Yangilik yarata olish jarayonida individga zarur bo‘lgan sifat va fazilatlar** esa aynan tasviriy san‘at asarlari ta‘siri ostida shaxsda yuzaga kelgan milliy, diniy-ma‘rifiy va umuminsoniy qadriyatlar majmuidan iborat bo‘ladi. Yangiliklarni tez ilg‘ash, ularga nisbatan ochiqlik, sezgirlik, samimiylik, mehr, muruvvat, haqiqatni sevish, to‘g‘riso‘zlik, yaxshi amallarga ishonch, yaxshilik qilishga intilish, qo‘li bilan narsalar yasashga intilish, bosiqlik, vazminlik, mulohazakorlik, sabr, qanoat, bir joyda uzoq o‘tira olish, o‘ychanlik kabi xususiyatlarning shaxs tomonidan o‘zlashtirilishi va o‘z hayotiy pozitsiyasiga aylantirishi, inson hayoti davomida real amal qilishi va turg‘unlik kasb etishi muhim jarayon hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan, umuman olganda, **ijodkorlik layoqatining bir necha omillari** o‘zini yorqin namoyon etadi, ular:

Aqliy salohiyat va intellektual jihatdan ijodiylikka tayyorlik. Mazkur holatda shuni qayd etish zarurki, aqliy yetuklik va intellektni o‘z vaqtida va birdaniga ishlata bilish bu ijodiylikning asosiy talablaridan biridir. Bu yerda urg‘u berilishi lozim bo‘lgan so‘z aynan ishlata olishdir. Shaxsda intellekt va aqliy salohiyat bo‘lishi mumkin. Biroq shaxs mana shu intellekt va aqliy salohiyatni qayerda, nima uchun, qanday qilib ishlatishni bilmasligi mumkin. Agar shaxsda

ijodiylik rivoji ta'minlangan bo'lsa, u mana shu intellektini ishlatishi uchun imkon topgan bo'ladi. Ijodiylik tayanadigan bosh fundament aynan aqliy yetuklikdir. Binobarin, boshlang'ich maktab o'quvchisida tasviriy san'at asarlari asosida ijodiylikni shakllantirmoqchi bo'lsak, o'quvchining barcha fan va sohalardan, ayniqsa, tabiiy fanlardan bo'lgan predmetlarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi taqozo etiladi. Nima uchun deganda, ular o'quvchini mantiqqa, mulohazaga, narsalar mohiyatini anglashga, ma'lum bir ichki tartib va proporsiyani, garmoniya va geometriyani anglashga o'rgatadi. Bularsiz esa badiiy tafakkur, tasviriy tafakkur va fantaziya, ijodiy salohiyat bo'lmaydi. Binobarin, biz boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishni istasak, fanlararo integratsiya va muvofiqlik, ichki ta'lim mazmuni bog'liqligiga alohida e'tibor qaratishimiz darkor bo'ladi.

Kreativ salohiyat va tavakkalchilikdan qo'rqmaslik. Ijodiylik o'zining har qanday ko'rinishida kreativlikni va tavakkalni taqozo qilib qoladi. Mo'tadillikka o'rgangan odam ijodiylikdan yiroq bo'ladi va ijodiy urinishlarni tushunmaydi. Bunday odam: "Nima uchun tavakkal qilib, tinch hayot tarzini (yoki uylarning tuzilishini, ular balandligi, shaharlar ko'rinishi, xonalar jihozlanishini, imorat qirish materiallarini yoki batamom yangi sohani olamiz - raqsning metodikasini, darsni olib borish qonuniyatlarini, kiyinish tarzini, paxta ekish usullarini va h.k.) buzish yoki yangi usullarga almashtirish lozim, o'zi bu usullar bor-ku, shuni o'zi yetarli emasmi?" - deb o'ylaydi. Iqtisodiy turg'unlikni saqlash uchun bu yetarli sanaladi. Biroq iqtisodiy o'sish jarayoni yangicha nazar, yangicha qarash va yangicha amallarni taqozo etadi. Ularni esa mo'tadil inson emas, balki ijodiy tafakkurga ega bo'lgan inson yaratib bera oladi. Shunga ko'ra O'zbekiston Respublikasi Prezidenti bugungi kunda "inson kapitali" tushunchasini keng targ'ib etib, milliy iqtisodiyotni o'stirish uchun aynan mana shunday ijodiylik yetishmayotgani haqida qayg'urib gapirib o'tmoqdalar [13].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil

28-may kuni ilm-fan va oliy ta'lim sohasini rivojlantirish bo'yicha belgilangan vazifalar ijrosiga bag'ishlangan yig'ilishni o'tkazdi. O'zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat texnika universiteti negizida ilmiy maktablar yaratish, nanotexnologiyalar, materialshunoslik, yarimo'tkazgichlar fizikasi, biofizika va bioximiya, biotexnologiyalar bo'yicha olimlar avlodini shakllantirish muhimligi ta'kidlandi. Buning uzoq muddatli yechimi esa aynan maktab o'quvchilarida ijodiylikni rivojlantirish, xususan, tasviriy san'at asarlari orqali ijodiylikni rivojlantirishga bevosita bog'liqdir.

Olimlar bilan uchrashuvda to'rtta yo'nalish bo'yicha doimiy komissiyalar tuzishga kelishib olingan edi. Birinchi komissiya ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyatini doimiy tahlil qilib, mavjud muammolarni bartaraf etishga amaliy yordam ko'rsatishi; ikkinchi komissiya oliy ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayoni hamda ta'lim sifatini tahlil qilishi va unga baho berishi; *uchinchi komissiya* oliy o'quv yurtlaridagi ma'naviy-ma'rifiy ishlar, 5 ta tashabbusning amalga oshirilishini tahlil qilishi, to'rtinchi komissiya oliy ta'lim va ilm-fan sohasida salmoqli yutuqlarga erishgan xorijdagi vatandoshlarimizni yurtimizda mutaxassisligi bo'yicha faoliyatga jalb qilish bo'yicha ish olib borishi belgilab berildi.

“Inson kapitaliga investiesiya kiritishga nisbatan beparvolik mamlakat raqobatbardoshligini keskin pasaytirib yuborishi mumkin. Zero, mamlakat iqtisodiy jihatdan taraqqiy etishi uchun iste'dodli odamlarni tarbiyalash talab etiladi. ... Ayni paytda bolalikda kognitiv va ijtimoiy-hissiy imkoniyatlarda yo'l qo'yilgan ayrim kamchiliklarni balog'at yoshiga yetganda tuzatish qimmatga tushadi. Shuning uchun hukumat tomonidan inson kapitalini bola hayotining dastlabki 1000 kunligida rivojlantirish iqtisodiy samara beradi” [175]. Binobarin, tasviriy san'at asarlari asosida bolada olamni kognitiv-emosional anglash jarayonini tashkil qilmasdan turib, unda keng ma'nodagi ijodiylikni ta'minlab bo'lmaydi.

Yangilik yaratishga emoeshional-axloqiy tayyorlik. Bugungi kunda yangilikni yaratishga bo'lgan intilishning o'zigina yetarli emas. Buni

hayotdagi murakkab jarayonlar, yangilikning kirib kelishiga jamiyat va aholining bo'lgan qarshiligi, kurash jarayonlari, oppozitsiya ham ko'rsatadi. Demak, insondan iroda, o'z ishiga bo'lgan chuqur hurmat va e'zoz, o'z kuchiga ishonch, o'z imkoniyatlarini to'g'ri taqsimlay bilish, o'z komandasiga ega bo'lish kabilardan tashqari talab etiladigan juda zarur xususiyatlardan biri bu – mana shu yangilikni yaratishga bo'lgan individning emotsional, ruhiy-psixologik va axloqiy jihatdan tayyorligi masalasidir. Ijodiylikda axloq masalasi ustunlik kasb etadi. Chunki ijodkor inson o'z intellektual va tasviriy mulkiga ham, o'zgalarning mulkiga ham hurmat bilan yondashuvi talab etiladi. Chunki “kognitiv imkoniyatlar inson kapitalining yagona ko'rsatkichi emas [175]. Mardlik, iroda va halollik kabi ijtimoiy-hissiy ko'nikmalar, odatda katta iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Sog'liq ham muhim ahamiyatga ega. Negaki, sog'lom insonlarning mehnat samaradorligi yuqori bo'ladi”.

Jismoniy-iste'dodlilik omilining mavjudligi. Har qanday ijodkorlik tabiiy va tarbiya qilingan bo'lishi mumkin. Agar ijodiylik tabiiy omil asosida vujudga kelgan bo'lsa, mazkur individda o'z imkoniyatlarini namoyon qilish osonlik bilan kechadi, biroq iste'dodni namoyon etadigan bosh shart bu – mehnat qila olish ko'nikmasidir. Agar iste'dod yalqov, ishyoqmas, egoist bo'lsa, tabiiy ravishda uning iste'dodidan na o'ziga va, na jamiyatga foyda keladi. Tarbiya qilingan ijodkorlik esa, avvalo, uning egasiga xizmat qiladi. Chunki bunday ijodkorlik maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi va natijadorlik uning bosh maqsadi sanaladi.

Tasviriy san'at asarlari ta'siri orqali o'quvchiga psixo-emotsional, volyuntativ-empatik, hissiy-empirik ta'sir ko'rsatish haqida gapiriladigan bo'lsa, har qanday san'at asari, shu jumladan, tasviriy san'at asari ham odam ruhiyatiga ma'lum darajada ta'sir o'tkazadi. Pedagogikaning vazifasi esa mana shu ta'sirni yo'naltirish va vujudga keltirish, ta'sirning turg'unligi va natijadorligiga erishishdir. Psixo-emotsional ta'sir inson ruhiy va hissiy olamidagi ma'lum o'zgarishlarni namoyon etadi, volyuntativ-empatik ta'sir inson irodasi va birovga

muruvvatli bo'lish qobiliyatidagi bo'lgan o'zgarishlarni anglatadi va hissiy-empirik ta'sir esa insonning olamni anglash va uni qabul qilishidagi o'zgarishlarni o'z mazmuniga qamrab oladi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, maktab yoshidagi boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish muammosi ma'lum darajada murakkab, oddiy yechimi mavjud bo'lmagan, inson ruhiy, intellektual, jismoniy, kognitiv layoqatlari bilan uzviy bog'liq bo'lgan masalalardan biridir.

Maktab sharoitida o'quvchilarni tasviriy san'at asarlari bilan tanishtirib borishning ahamiyati juda kattadir. Chunki o'quvchilarga tanishtirish jarayoni bir necha bosqichlarning uzviy bog'liqligi asosida kechadi. O'quvchilar, avvalo, hissiy jihatdan hayratlanadi. Asar tarixi va muallifi hayoti bilan tanishganda, insonning imkoniyatlari juda kengligiga ishonch hosil qiladi. O'quvchining hayrati yanada oshadi. "Men bunday asarni yarata olmas edim!" - degan ishonch o'quvchining asardan olgan taassurotini yanada oshiradi. Ayniqsa, o'quvchi o'zi biror rasmni chizib ko'rib, mashq qilsa, bu ishning naqadar mashaqqatli va qiyin mehnat ekanligiga iqror bo'ladi. Va qalbida tasviriy san'at asarlariga nisbatan chuqur hurmat hissi umrbod qoladi. Tabiiyki, mana shu pedagogik jarayonni qayerda va qanday tashkil qilish mumkin, degan savol bosh savollardan sanaladi. Odatda, boshlang'ich maktab ta'limida bu vazifani rasm darslarida o'tkazish, muzeylarga sayohat qilish, ko'chalardagi mashhur binolar, haykallar, fontanlar, ko'cha bezaklarining tarixini bilish, ko'chada "asfaltga rasm chizish" tadbirlarini o'tkazish, biror bir narsalarni qurishga ulargai motivatsiya betish, o'z shahri tarixini o'rganish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish va layoqatlarini shakllantirishga bo'lgan zamonaviy munosabat dunyo, olam va atrof-muhitga nisbatan bo'lgan munosabatning to'la va majmuaviy tarzda turli xil tasviriy san'at asarlari orqali berilishini taqozo etadi. Bunda rasm darslarining o'rni juda katta sanaladi [114; 56-61-b].

Biroq so'nggi davrlarda ijtimoiy makonda maktabda o'qitiladigan san'at turlariga aloqador bo'lgan darslardan asosiy e'tibor ashula yoki

jismoniy tarbiyaga ko'proq berilmoqda. Chunki ijtimoiy makonda aynan ashulachilik va sport bilan maxsus shug'ullanish sarmoyador ekanligi aniq bo'lib qoldi. Hozirgi bolalar internet, televideniye, intellektual o'yinchoqlar asosida tarbiya qilinmoqda. Zamonaviy bolalar kitob o'qimaydi. Shuning uchun ham hozirgi bolalar uchun o'z diqqatini uzoq vaqt biror narsada jamlash, o'z fantaziyasini ishlatish, tasavvur qilish, o'ylab topish qiyinchilik tug'diradi. Zamonaviy bolalar multfilmlardagi tezlik bilan almashinib kelayotgan kadrlarga o'rgangan. Shuning uchun hayot lavhalari ham tezlik bilan ularning ko'zi o'ngida o'z jilolarini o'zgartirib turishi kerak. Bo'lmasa, ularga hayotning qizig'i qolmaydi. Mana shunday bo'lmasa, ya'ni hayot yorqin ranglarga to'lgan va uning jilolari tez-tez biri ikkinchisining o'rniga kelib turmasa, yoshlar hayotdan zerikib qoladi. Hayot harakatsizdek tuyuladi. Hozirgi bolalar chuqur o'ylash, fikr qilish, muammoni topish va uning yechimini qidirish, mulohazakor bo'lish, mushohada qilishga odatlanmagan. Chunki ular hayotning hamma yechimlarini tayyor holda filmlar va multfilmlardan qabul qiladilar.

Tasviriy san'at asarlari namunalari asosidagi tarbiya jarayoni esa dunyoni badiiy va estetik jihatdan anglash jarayoniga bolani o'rgatadi. Badiiylik bolada zavq uyg'otsa, estetik jihat esa bolaning ko'ngliga, uning qalbiga ta'sir etadi va uning ko'nglida ma'naviy qalqon yaratadi. Mazkur ma'naviy qalqonning vazifasi esa bola ruhiyatini, uning qalbini turli noraso ishlardan, fikrlardan, qadamlardan asrashdir; go'zallikka, yaxshilikka va ro'shnolikka intiltirib yashashga o'rgatishdir.

Ijodiylik muammosi ilmiy kategoriya sifatida bir necha yondosh fanlar va sohalarda o'rganiladi. Ulardan sotsiologiya, falsafa, iqtisod, siyosiy fanlar, menejment, reklama, madaniyatshunoslik, adabiyot, san'at turlari, san'atshunoslik, san'at va madaniyat tarixi, marketing, informatikaning turli sohalardagi iste'dodlar o'rni va vazifalari, pedagogika va psixologiya kabilarni eslash lozim [89].

O'quvchilarda ijodiylikni ta'minlash va rivojlantirish muammosi tarixiy-ijtimoiy kategoriyadir. Ya'ni, bolalarda estetik va badiiy tafakkurni yaratish masalasi eng qadimgi davrlardan boshlab

olimlarni qiziqtirib kelgan. Inson rasm chizishga, qoyalarda mamontlar, odamlar, janglar, hayvonlar rasmini chizishni boshlagan davrlardan boshlab, bolani qanday qilib rasm chizishga o'rgatish mumkin, degan masala ko'ndalang bo'lgan. Bu narsani tasviriy san'at, arxitektura, hunarmandchilik, haykaltaroshlik kabi san'at turlari rivojlana boshlagan davrlardan boshlab kuzatsa bo'ladi [149; 84-b].

Barcha qadimgi sivilizatsiyalar tarkibida ijodiylik masalasi ko'tarilgan va nima uchun ba'zi insonlar boshqalarga nisbatan iste'dod bilan ajralib boradi, degan savolga javob axtargan. Qadimgi Xitoy, Misr, Grek-Rim, Hind va zardushtiylik tarkibida, xususan, uning muqaddas kitobi bo'lgan "Avesto"da, o'rta asrlarda esa islom madaniyatida shaxs rivojidadagi ijodiylik, hurfikrlilik, erkinlik, iste'dod o'rni masalasi qarab chiqilgan va o'ziga xos tarzda talqin qilingan.

Dunyo miqyosidagi fikrlardagi umumiylikni qarab chiqadigan bo'lsak, iste'dod va ijodiylikning ikki muhim qirradi barcha tomonidan e'tirof etiladi, ular, avvalo, ijodiylikning Alloh, xudo, Yaratgan, Tangri, Oliy kuch tomonidan insonga ato etilgan bir oliy xususiyat va imkoniyat ekanligini barcha ta'kidlaydi. Ikkinchidan esa, ijodiylik shaxs va uning o'ziga xos xususiyatlari majmui ekanligi uqtiriladi. Hamda bunda agar shaxs mana shu o'zida mavjud xususiyatlarini to'g'ri va maqsadli ishlata olmasa, ular o'zgarishi, yo'q bo'lishi, shaxs esa o'zini namoyon eta olmasligini aytadilar. Binobarin, ijodiylik faqat shaxsning maqsadli mehnati sharoi-tidagina namoyon bo'lishi mumkinligiga e'tibor qaratadilar [100; 76-b].

Xuddi mana shunday dualistik qarash antik falsafa namoyondalarining asarlarida ham uqtiriladi. Ularning fikriga ko'ra, ijod ikki shaklda o'zini namoyon etadi, biri – xudolarning konkret insonga qilingan hadyasi sifatida, ya'ni xudolarning konkret insonni o'zgalardan ko'ra o'z mehri ostida yaratishi va, ikkinchisi – inson o'z hayotini tashkillashtirish uchun berilgan imkoniyat, ya'ni hunarmandchilik, san'at, she'riyat, falsafa kabilarni rivojlantirish istagi va imkoniyati sifatida talqin qilinadi.

Aristotel umumjamiyatda qabul qilingan fikrlarga qarshi chiqadi

hamda insonda ijodiylikni rivojlantirish masalasiga xudolar irodasining aloqasi yo'q, deb hisoblaydi. Uning fikriga ko'ra, ijodiylik asosida faqat va faqat insonning yangilik va betakror narsalarni yaratishga yo'naltirilgan maqsadli motivatsiyasi yotadi. Shunga ko'ra ba'zi individlar aynan yangi narsalarni yaratish istagi bilan yashaydilar [27; 45-48-b].

Aflotunning fikriga ko'ra esa olamni anglash, olamda yashash uchun zarur ashyolarni yaratish, savdo-sotiqni rivojlantirish, buning uchun tovarlarni ishlab chiqarish faoliyati aynan ijodiylikni taqozo etadi. Yaratuvchanlik asosida esa insonning olamni anglash va uni o'zgartirish istagi asosida vujudga keladi. Mazkur jarayonlarda o'zaro yaxlitlikda, umumiylik va birgalikda keladigan ikki xilqat mavjud, ular: inson imkoniyatlari va layoqatlari, ikkinchisi esa xudolarning qo'llab-quvvatlashidir. Xudolar qo'llab-quvvatlamasa, odamning o'zi ishni natijadorlikka olib kela olmasligidir.

Qadimiy Sharq xalqlarining madaniy merosi ildizlari uzoq o'tmishga borib taqaladi. Bizning hududimizda tarqalgan ilk tamaddunlardan biri sifatida Zardushtiylik e'tirof etiladi [129; 199-200-b]. Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto"dir. "Avesto" O'rta Osiyo xalqlarining eng qadimgi yodgorligi namunasi sanaladi. "Avesto"da turli kasb egalari, turli ijtimoiy qatlamlar va ularning vazifalari borasida ham so'z boradi [159; 97-b]. Masalan, ruhoniylar, harbiylar, dehqonlar va ularning majburiyatlari aniq tahlilga olinadi. Ruhoniylarning majburiyati jamiyatda ruhiy ko'tarinkilik va Axura Mazdani ulug'lash – aslida hayotni ulug'lashdan iborat ekanligi ta'kidlanadi. Zardushtiylikda eng hurmatli va mavqeyi baland ijtimoiy guruhlardan biri sifatida harbiylar so'zga olinadi. Harbiylarni tayyorlash uchun uzoq muddat va katta jismoniy mashqlar jarayoni zarur ekanligi ta'kidlanadi. Harbiylar o'z kuchini ezgulik kuchlari, ya'ni Axura Mazda himoyasi uchun ishlatmoqlari zarur.

Zardushtiylikda alohida hurmat va e'tiborga sazovor bo'lgan ijtimoiy qatlamlardan biri bu – dehqonlardir. Zardushtiylik bo'yicha yerga don ekkan va uning chiqishini ta'minlagan odam yaratganga

yaqin odamdir. Eng ulug' va ezgu ishlardan biri esa don bilan odamlarni to'ydirish hisoblangan.

“Xurda Avesto”da o'ttiz farishtaga bag'ishlov mavjud, ulardan yettinchi farishta Murdod – yaxshi tarbiya ishlari homiysi, sakkizinchi – Dodor – yaxshi ishlar manbai hisoblangan. “Avesto”dagi Rapitavn Ofarinlarida inson uchun eng ulug' mukofot uning tirikligidir, deb belgilanadi. Zardo'shtga savol beriladi: “Kishi tirikligida qanday andozadan bahra oladi?”. Mazkur savolga javob – inson hayotining qadr-qimmatiga bag'ishlangan javoblar silsilasidan iboratdir. Javoblar ichida “tabiat bilan birgalik, tabiat bag'ishlaydigan xursandlik kishining tiriklikdan topadigan oliy bahrasidir” [34; 122-b], deyiladi.

Konfutsiy o'z diqqatini iste'dodga ega bo'lgan bolalarga qaratadi va jamiyat, ayniqsa, hukmdorlar mana shunday iste'dod egalari bo'lgan bolalarni yig'ib, ularni davlat tasarrufiga o'tkazishi lozim deb qaraydi, ya'ni davlat iste'dodli bolalarni yig'ib olib, davlat sarmoyalari hisobidan ularni oziqlantirishi, kiyintirishi va boqishi, ularga ta'lim berishi darkor deb hisoblaydi. Chunki davlat iste'dod egalarning moddiy va maishiy ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish imkoniyatiga va boylikka egadir. Shunday qilinganda, iste'dodlar o'zlaridagi ijodiylikni namoyon etish va davlat uchun zarur bo'lgan maqsadlarga yo'naltirish uchun ishlata oladilar. Davlat esa iste'dodlarning nobud bo'lmasligi chora-tadbirlarini ko'radi. Har ikki tomonga ham foydali hamkorlik yuzaga keladi. Konfutsiyning aynan mana shu qarashlari qadimgi Xitoy tasviriy san'ati va madaniyati, harbiy bilimlari, arxitekturasi, chinni san'ati, raqs va musiqa san'ati, kitob san'ati kabi o'nlab sohalarning keskin rivojlanishi va sivilizatsion xarakterdagi xususiyatlarning majmuaviy yig'ilishi holatini vujudga keltirdi. Xitoy sivilizatsiyasi mamlakat bo'ylab iste'dodlarni yig'ib olib, ularni boqib, davlat manfaatlariga ularni yo'naltirish orqali natijaga erishgan.

Ijodiylikni targ'ib va tashviq etishda hukmdorlarning roli haqida eng qadimgi davrlardan beri gapiriladi. Sharqdagi adabiyot, poeziya, proza, raqs san'ati, oshpazlik san'ati, hunarmandchilik, me'morchilik, duradgorlik, tekstil san'ati, shoyi ishlab chiqarish, zargarlik

kabilarning rivojida bir qator Sharq davlat arboblari va humkdorlarning roli juda katta bo'lgan. Jumladan, Ulug' xitoy shoyi yo'lga asos solgan imperator Udi, unga, ya'ni Udiga Farg'ona vodiysidan otlarni olib kelish, bu yo'llar orqali esa G'arb davlatlariga shoyi sotishni tavsiya bergan Chjan Syan, Luqmoni Hakimning raiyat taqdiri ustida qayg'urishi, Amir Temurning va temuriyzodalar, xususan Akbar shohning savdo-sotiqni rivojlantirishi, Turkiyada Ulug' Sulaymon hukmronligi davrida turli hunarlarning rivojlanishi kabilar shular jumlasidandir. Sharq adabiyoti, Sharq madaniyati tarkibida eng qadimgi davrlardan boshlab aynan inson qobiliyati va uning ijodiyligi masalasi qiziqish uyg'otgan [61; 82-b].

Bizning hududimiz tarixi uchun "Avesto", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", "Kalila va Dimna", "Sindbadnoma", "Ming bir kecha", "Qobusnoma", "Guliston" va "Bo'ston", "Bahoriston", "Shohnoma", "Donishnoma", "Saodatnoma", "Siyosatnoma", "Rushnoma", "Qutadg'u bilig", "Devonu lug'otit-turk", "Hibat ul-haqoyiq", "Axloqi Jamoliy", "Xamsa" kabi asarlarda mehnat tarbiyasi, kasb-u hunarlarni egallash, hunarmandlar, kasb-u kor egalarining jamiyat hayotida tutgan o'rni, farzandlarni kasb egalari qilib tarbiya qilish talabi kabilarga alohida e'tibor qaratilgan [161; 54-b].

Sharq allomalari, olim va faylasuflari, mutafakkirlaridan Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad Muso al-Xorazmiy kabilar kasb va hunarga ega bo'lishlikni inson hayoti uchun zarur ko'nikma sifatida baholashgan, chunki kasb va hunarga ega bo'lgan inson nafaqat har vaqt o'z qornini to'ydirib qolmaydi, balki jamiyat ehtiyojlarini ham qoplab, ko'pchilik hayotini tartibga solish uchun ko'mak beradi [19;76-b].

Islom madaniyati va islomiy ilmlarning buyuk namoyondalari Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg'iloniy, Hakim Termiziy, Mahmud Zamaxshariy, Imom Moturudiy, mutasavvuflardan Najmiddin Kubro, Ahmad Yassaviy, Yusuf Hamadoniy, Xoja Abduholiq G'ijduvoniy, Xoja Bahouddin Naqshband, So'fi Olloyor kabilar ijodida ham kasb-u hunar borasidagi tafakkur o'z ifodasini topgan bo'lib, ular asarlarida,

ayniqsa, Qur'on, Hadis va allomalar asarlarida hunarli kishining martabasi juda ulug'lanadi, o'z mehnati bilan halol luqma yeyishlik targ'ib-tashviq etiladi [77, 78].

Abu Ali ibn Sino oilaviy tarbiyaning asoslarini bayon qilishga sa'y-harakat qilgan. "Agar oila tarbiya usullaridan to'g'ri foydalansa, u o'z hayotida baxtga erishadi", deb hisoblagan olim [138; 5-9-b]. Bolani tarbiya qilish bu ota-onalarning asosiy burchi sifatida baholangan. Olim "Ro'zg'orshunoslik" kitobida ta'kidlashiga ko'ra otaning vazifalaridan biri bu bola tarbiyasida uning imkoniyatlarini to'g'ri baholab, bolani jamiyat hayotiga tayyorlashdir. Bolada ilmga qiziqish bo'lmasa, uni ilmga rag'bat qilmaslik, unda hunarlarga qiziqish bo'lsa, bolani boshqa yo'nalishlarga majbur etmaslik otaning vazifalaridan sanalgan. Binobarin, o'rta asrlardagi qarashlar tizimida ham bolaning layoqatlarini inobatga olgan holda, unda ijodiylik rivoji uchun sharoit yaratib berish zarurligi ta'kidlangan [130; 8-10-b].

Hadislar orqali ilm yo'lida qilingan har qanday sa'y-harakat ulug'lanadi. Ilm o'rganish musulmonlikning bosh xislati, ya'ni ibodatga tenglashtiriladi. "Ibodot degani – ilm degani, ilm degani – ibodat degani" aqidasi ishlab chiqiladi. Biroq mazkur aqidada ilmning o'rni va martabasi ulug'roq va ko'tarinkiroq ekanligi ta'kidlanadi. "Bir soatgina ilm o'rganish bir kechalik ibodatdan yaxshidir", deb bejiz aytishmagan donishmandlarimiz. "Men musulmonman" aqidaviy formulasi tarkibida, uning mazmun-mohiyatida, uning mag'zida "Men - ilmliman" formulasi ma'no jihatdan mavjud ekanligi, chin musulmon ilimli musulmon bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi.

O'zbek xalqining buyuk shoirlaridan Alisher Navoiy esa olimlarni payg'ambarlarga tenglashtirib, olimlarning martabasini juda ulug' tutadi, olimlarda payg'ambarlar sifatlarini ko'radi:

*Birovkim qilsa olimlarga ta'zim,
Qilur go'yoki payg'ambarga ta'zim.*

Xuddi mana shunday qarashlar tizimi o'rta asrlar G'arb ilmida ham keng tarqalgan bo'lib, umuman hozirgi zamon g'arb ilm-fan sohasi rivojida inson erkinliklari ichida aynan ijodiylikka bo'lgan juda

katta hurmat va mualliflik huquqining kafolatlari zamonaviy taraqqiyotning bosh alomati, fundamentlaridan, uning asoslaridan biri bo'lgan [76; 65-69-b].

K.Yungning (1875-1961) ta'rifiga ko'ra, insonda ikki asos mavjud, ular shaxsiylik va ijodiylikdir. Shaxsiylik bilan ijodiylik insonda har vaqt ichki antagonizm (qarama-qarshilik, kurash, raqobat)da bo'ladi. Har bir insonda ijodiylik ko'nikmalari mavjud bo'ladi, bunga sabab har bir insonda ijodiylik bo'yicha avvalgi avlodlarning arxetiplari ish olib boradi. Aynan mana shunday arxetiplar ijodiy ilhomni yuzaga keltiradi [158; 130-b].

A.Maslouning (1908-1970) fikriga ko'ra, ijodiylik insonning universal xususiyatidir. Demak, inson jamoa ichida yashashga mahkum ekan, bu xususiyat hammada mavjud bo'ladi. Chunki mazkur xususiyat insonga jamiyatda o'zini namoyon qilish, o'ziga qaysidir jihati bilan o'zini ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Olimning fikriga ko'ra, ijodiylik maxsus shart-sharoitlarni, alohida belgilangan tarbiyaviy ishlarni taqozo etmaydi, chunki ijodiylik insonda azaldan tabiiy ravishda mavjud bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, ijodiylik bu genetik tushunchadir [172].

K.Rojers esa (1902-1987) A.Maslou fikrilariga o'xshash qarashlarni bildirib o'tadi va unga ergashadi. Uning fikriga ko'ra, ijodiylikning universal hodisa ekanligiga ishonadi. Chunki u milliy hodisa emas, ya'ni bitta millatga xos bo'lgan, boshqa millatlarda mavjud bo'lmagan hodisa emas. Ijodiylik umumbashariy hodisadir. Shu bilan birga, ijodiylik mavjud bo'lishi uchun sotsium (общество, человеческая общность – jamiyat; birgalikda yashaydigan odamlar (bir mamlakat/ bir shahar /bir uy), umumiy manfaatlar, mulk, resurslarga ega bo'lgan mafkuraviy jamoa) bo'lishi zarur. Ijodiylik jamiyat ehtiyojlari asosida rivojlanadi. Olim universallik aynan jamiyat mahsuli ekanligini ta'kidlab o'tadi. Ya'ni jamiyatning o'zida ijodiy bo'lish uchun barcha imkoniyatlar mavjuddir. Chunki hayotga munosabat, hayotda yashash malakalari ijodiylikni har qadamda talab qilishi mumkin. Uning fikriga ko'ra, ijodiylik belgilangan maqsadli

xatti-harakatlar majmui orqali yangi mahsulotni yaratish jarayonidir [112; 156-b].

Rus olimlaridan Ya.N.Ponomaryov ham odamdagi ijodiylik masalalarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, ijodiylikning juda katta va keng ma'nosi mavjud. Bu keng ma'no har qanday ko'rinishdagi taraqqiyot degan tushuncha bilan bog'liqdir. Ijodiylik rivojlanishga olib keluvchi sa'y-harakatlarga teng keladi. Ijodiylik taraqqiyot mexanizmidir. Insondagi ijodiylik umuman dunyo, kosmos va atrof-muhitdagi taraqqiyot uchun yaratilgan shart-sharoitlar majmuidir, insondagi ijodiylik esa mana shu ulkan ijodiylik shart-sharoitining konkret inson hayotida bo'lgan in'ikosidir [119; 134-b]. Inson va uning ijodiyligiga oid barcha tarixiy-ijtimoiy qarashlarning umumiy xususiyatlarini birlashtirgan holda quyidagi bo'limlarga bo'lish mumkin:

birinchi etap (ongli faoliyat) – axborotlarni yig'ish, miya faoliyati, o'z aqli, shuuri va intellektini ijodiylik uchun tayyorlash va uni namoyon etishga bag'ishlash bosqichi; bilim, ko'nikma va malakalarni yig'ish, ularni xotirada saqlash, intuitiv tarzda o'z ijodiyligini namoyon etish bosqichi;

ikkinchi etap (anglanmagan faoliyat) – yig'ilgan barcha hayotiy tajriba, intuitsiya, bilim, malaka va ko'nikmalar, ma'lum sohadagi kompetensiyalar majmuining belgilangan ijodiy yechimga olib kelish va ularning namoyon bo'lishini ta'minlash bosqichi, ijodiylik inkubatsiyasi bosqichi;

uchinchi etap (anglanmaganlikdan anglangan va maqsadli faoliyatga o'tish bosqichi) – ilhomning kelishi va ijodiylik uchun shart-sharoitning pishib yetilishi, mohiyatni bilish va namoyon qilishga jismonan, intellektual va hissiy tayyorlikni anglash bosqichi;

to'rtinchi etap (anglangan faoliyatni to'la namoyon etish bosqichi) – g'oyaning ijodiy rivoji, uning mukammal darajaga yetishi va g'oya realizatsiyasi bosqichi.

Elis Pol Torrensning (1915-2003) fikriga ko'ra [176], ijodiylik kreativlikning fundamentidir. Kreativlik aslida muammo, defitsit,

bilimlarga bo'lgan juda katta ehtiyoj davrining mahsuli bo'lib, mana shu turli ijtimoiy muammolarga sezgirlik, ularga pozitiv reaksiya ko'rsatish, ularga bo'lgan o'z munosabatini ochiq bildirish asosida vujudga keladi. Shuning uchun kreativlik turli ijtimoiy muammolarni hal etish yo'llari bo'yicha g'oyalar, qarashlar, fikrlar, tizimlar shaklida, turli muammolarning anglab yetilganligini namoyon etuvchi badiiy asarlar, she'rlar, romanlar, kitoblar, bestsellerlar sifatida, yoki ular mohiyatini ko'rsatib beruvchi badiiy asarlar va monumental tasviriy san'at asarlari jivopis, haykallar, pannolar tarzida yoki jamiyat hayotini tubdan o'zgartiruvchi yangi tovarlar (Instagram, Telegram, facebook) tarzida vujudga kelishi mumkin. Shu bois ijodiylik pedagogik-psixologik tushuncha sanaladi. Ya'ni, ijodiylikni maqsadli pedagogik jarayonda shakllantirish mumkin, shu bilan birga uning shaxs psixologiyasiga aloqadorligi mavjud, shaxs psixologiyasidan tashqarida ijodiylik mavjud bo'la olmaydi. Shu nuqtayi nazardan, shoir va yozuvchilarda verbal kreativlik rivojlangan bo'ladi. Badiiy ijodkorlarda obrazli kreativlik rivojlangan bo'ladi.

Ijodiylikning o'ziga xos xususiyatlari ichida quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

tezlik – turli bilim, malaka va ko'nikmalarni yig'ib, ularni qayta anglash va ular asosida yangi mahsulotni yaratishga yo'naltirilgan son ko'rsatkichi;

ongning egiluvchanligi – yangi mahsulotga yo'naltirilgan turli g'oya, qarash, strategiyalarning o'zgarib, modulyatsiya bo'lishi, ular kombinatsiyalarining yaratilishi, bir aspektdan boshqa aspektga o'tish imkoniyatlari;

originallik – jamiyatga ma'lum bo'lgan g'oya, qarash va an'analardan tashqarida bo'lgan batamom yangi g'oya, qarash va an'analarni bildira olish va ularni o'rnatish usul, vosita va yo'llarini bilish;

mohiyatni ko'ra bilish va stereotiplarga qarshi kurashish – har qanday qo'yilgan maqsadda darrov yangi g'oya mohiyatini ko'ra bilish va uni qabul qila olish va jamiyatdagi mavjud stereotiplarga qarshi

kurasha olish.

O'zbekistonda ijodiylik muammosi pedagogik va psixologik tadqiqotlar obyekti va mavzusi bo'lgan. Bir qator olimlar [93], [97], jumladan umumiy maktab ta'limi, oilaviy ta'lim, ta'lim va tarbiyada ma'naviylik omillari kabi masalalar va ularning turli qirralari A.K.Munavvarov, A.Musurmonova, M.Inomova, M.Maxmudova, X.Shayxova, Q.Nazarov, N.M.Egamberdiyeva, G'.B. Shoumarov, M.Quronov, S.Nishonova, V.M.Karimova, B.Umarov, F.Akromova, D.S.Kaxxarova, B.R.Adizov, A.R.Hamroyev, N.I.Rejametova, K.U.Najmiddinova kabilar tadqiqotlarida o'rganilgan. A.Sulaymonovning "Tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari" monografiyasi e'lon qilindi [122]. B.Boymetov, N.Tolipovlarning "Maktabda tasviriy san'at to'garagi" kitobi 1995-yilda nashr qilindi [39]. N.Oydinovning "Rassom – o'qituvchilar tayyorlash muammolari" kitobi ham sohadagi muammolarning yechimlari va tahliliga bag'ishlandi [103]. T.Ko'ziyev, S.Abdirasilov, O'.Nurtayev, A.Sulaymonov kabilarning hamkorlikda yaratgan "Tasviriy san'at" asari soha rivojiga hissa bo'lib qo'shildi [80]. S.S.Bulatovning "Rangshunoslik" darsligi bakalavr bosqichidagi talabalarning amaliy san'at bo'yicha malakalarini ta'minlash uchun yaratildi [45]. S.Abdirasulov, N.Tolipov, N.Oripovalarning "Rangtasvir" kitobi ham darslik sifatida oliy ta'lim tizimi talabalari uchun mo'ljallandi [16]. S.S.Bulatov, R.R.Jabbarov kabilarning "Tasviriy san'at asarlarining falsafiy va psixologik tahlili" monografiyasi san'at asarlarini anglash va ular asosida mushohada qilish amaliyoti va nazariyasi masalalarini o'rgandi [44]. F.Alimov, X.Shodimetov, A.Ibragimovlarning hamkorlikda yaratilgan "Kompyuyer grafikasi va asoslari" kitobi nashr qilindi [24]. M.Salaxutdinova "Ijod psixologiyasi"ning amaliy va nazariy jihatlarini sarhisob qilgan [117], R.Yu.Musinova o'z maqolasida "Talabalar tafakkurida ijodiylik va kreativlikni shakllantirish muammosi"ni o'rgangan [94]. D.R.Shabbazova "Boshlang'ich ta'limda tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi" ma'ruzalar matnini yaratgan [147]. S.F.Abdurasulovning

“Tasviriy san’at o’qitish metodikasi” asari nashr qilindi [15].

S.T.Sobirovning “Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda grafik rassomlar hayoti va ijodiy faoliyatini o’rganishning muhimligi” maqolasi nashr bo’ldi [124]. X.Ye.Sultonovning “Uzluksiz ta’lim tizimida o’quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish (tasviriy san’at darslari misolida) maqolasi chop bo’ldi [123; 10-17-b]. M.Sh.Nurmatova va Sh.T.Xasanovalarning “Rasm, buyum yasash va tasviriy faoliyatga o’rgatish metodikasi” o’quv qo’llanmasi nashr etildi [101].

Mavzuning turli qirralariga bag’ishlangan xalqaro va respublika miqyosidagi seminarlar, konferensiyalar va anjumanlar o’tkazilgan. Masalan, Andijon davlat universitetida “Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan integratsiyalashning muammolari va yechimlari” mavzusida xalqaro miqyosida ilmiy-texnik anjuman 2020-yil may oyida o’tkazilgan. Mazkur Xalqaro ilmiy-texnik konferensiya O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 7-fevraldagi 56-F son farmoyishiga asosan “2020-yilda o’tkaziladigan xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik tadbirlar rejasi” ga ko’ra tashkil etilgan.

R.Hasanovning “Maktabda tasviriy san’atni o’qitish metodikasi” darsligi, “Maktabda tasviriy san’at asarlarini takomillashtirish yo’llari” kitobi ham sohada muhim ahamiyat kasb etgan kitoblardan biri bo’ldi [143]. T.Qo’ziyev, A.Egamov, T.Qanoatov, A.Nurqobilovlarning “Rangtasvir” kitobi, R.Rajabov, X.Sultonov kabilarning “Rangtasvir (akvarelda natyurmort ishlash)” o’quv qo’llanmalari sohadagi pedagogik imkoniyatlarning kengayishiga xizmat qildi.

Boshlang’ich maktab yoshidagi bolalarda ijodiylik me’yorlari, ular klassifikatori, ularda ijodiylikni rivojlantirish omillari kabi masalalar ham ilmiy muammolardan biri bo’lib, masalaning turli pedagogik va psixologik aspektlari dunyo olimlari, MDH va Rossiya olimlari tomonidan bir qadar o’rganilgan.

Rangli tasvir fanini o’qitishda so’nggi yillarda qator ishlar nashr qilindi. Jumladan, S.F.Abdirasilovning “Tasviriy san’at o’qitish

metodikasi” kitobi sohadagi o’qitish usul, vosita va yillarini jamlab, zamonaviy usullar sharhini yaratdi. S.F.Abdirasilovning “Tasviriy san’at atamaları” o’quv qo’llanmasi, “Rangtasvir” darsligi, “Chizmatasvir” o’quv qo’llanmasi, “Dastgohli rangtasvir” o’quv qo’llanmalari sohani bir qadar o’quv adabiyotlari bilan ta’minlashga xizmat qildi [165]. Binobarin, barcha ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanadigan o’rinlar shundaki, boshlang’ich maktab o’quvchilarida ilk bor tasviriy asarlar, musiqa asarlari, badiiy adabiyot borasidagi tasavvurlarni maqsadli shakllantirish juda muhimdir. Chunki mazkur asarlar orqali bolalar tafakkurida ulardagi asar qahramonlari taqdiriga hamkorlik, ular taqdiri ustida qayg’urish, ular tushgan turli vaziyatlarni o’ziga ham moslash, shuningdek, o’z ijodiy faoliyatini stimulyatsiya va motivatsiya qilish uchun qo’l keladi. Shunga ko’ra bolalarning ijodiy potensialini o’stirish va maqsadli shakllantirish faoliyati mashaqqatli, tekis bo’lmagan, inson ongi, shuuri, tafakkuri va layoqatlarining barchasi bilan bog’liq faoliyat ekanligini pedagoglar yaxshi bilishi taqozo etiladi [28; 57-b].

Afsuski, bugungi kunda ashula, rasm kabi predmetlarga ota-onalar ikkinchi darajali fan sifatida qaraydi va ularni hayotda kerak bo’lmagan fanlar deb baholaydi. Bu umuman noto’g’ri bo’lib, agar bolaning iqtidori fizika, ximiya, biologiya, matematika kabi jiddiy predmetlar bilan bog’liq bo’lsa ham, ularni anglash uchun fantaziyaning yetishmasligi, mantiqiy anglash jarayonining yo’qligi sezilsa, demak, ashula va rasm darslari sifati va soniga alohida e’tibor qaratish taqozo etiladi.

Rasm chizish jarayonida o’quvchi turli hislarni boshidan kechiradi. Ranglardan foydalanish va rasm chizish qo’lidan kelayotganligidan quvonadi. Rasm uning ichki olami ekanligini u ham biladi. Chunki uni faqat qo’llar harakati rasm chizishga undamaydi. Balki uning tafakkurida o’ziga xos g’oya tug’ilgan bo’ladi. Bola mana shu g’oyani ushlab qolib, rasmga o’tkazmoqchi bo’ladi. O’ziga xos qiyinchiliklardan o’tiladi. Ya’ni, bola bir narsani chizmoqchi bo’lsa, chizgan narsasi boshqacharoq chiqadi. Bola ruhan yangi yo’nalishni

topishga intiladi. Hamda mana shu chizish jarayonida turli holatlar, vaziyatlar, fikrlardan o'tadi. Bolaning ongi shakllana boradi. Bolaning malakalari ham shakllana boradi. Bola chizish jarayonida turli bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab boradi. Bola olamni anglay boshlaydi va o'z xulosalarini qiladi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi. U turli predmetlarning holati, geometriyasi, borliq, borliqda masofaning tutgan o'rni, ranglarni berishda jilolanish mohiyati kabilarga o'z javobini topa boshlaydi.

Binobarin, tasviriy san'at, uni rasm chizish jarayoni sifatida tashkil qilish, tasviriy asarlarni mushohada qilish jarayonlarining inson ongi, shuuri, qarashlari tizimi va fikrlash jarayoniga bo'lgan ta'siri kattadir. Bolaning o'zi o'z imkoniyatlarini aniq bilib olishi uchun aynan rasmlarni chizishi lozim. Shunga ko'ra odamlarning ijodiy faoliyatini tashkil qilish bugungi dunyo rivojining muhim masalalari qatoridan o'rin oladi.

Ayniqsa, chuqur iqtisodiy va ijtimoiy o'sish, islohotlar va o'zgarishlar davrida ijodkor insonlarga bo'lgan talab keskin ortadi. Chunki jamiyatda bir narsaning o'rniga yangi, batamom o'zgacha, biroq taraqqiyotni ta'minlab beruvchi sohalar, yo'nalishlar, usullar zarur bo'ladi. Ijodkor insonlar aynan mana shularning barchasini yetishtirib bera oladi. Yangi O'zbekistonni yaratish va rivojlantirish bo'yicha sa'y-harakatlar ham aynan mana shunday yangiliklarni yaratib bera oluvchi insonlarga bo'lgan talabni kun tartibiga qo'yadi. Bunday odamlarni esa tasviriy san'at, rasm, ashula kabi predmetlarni yaxshi o'rganmasdan turib, to'laqonli shakllantirib bo'lmaydi.

Ijodkorlik – faoliyatning turli holatlarida paydo bo'ladi. Qiziqish, ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha jarayonni o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi.

Maktab va o'qituvchining vazifasi o'quvchilarga ta'lim berishgina emas, balki ularning qobiliyatlarini ham o'stirishdan iborat. Qobiliyatlarni o'stirishda o'quv ishining ahamiyati nihoyatda kattadir.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'z o'quvchilarida qanday qobiliyatlarning borligi, ularning o'qishga bo'lgan intilishlari, o'quv materialini o'zlashtirish darajalari, eslab qolishlari va o'z bilimlarini o'quv topshiriqlarni bajarishda qo'llay olishlari, masalalarni yechishda puxta fikr yuritishlari, yozma va og'zaki nutqni qanchalik egallaganliklariga qarab bilib olishi mumkin. Shuningdek, quyidagi sifatlar: ziyraklik, tez va puxta eslab qolish, o'ylay olish, topqirlik, rivojlangan xayol, ishda tashabbuskorlik, mustaqillik va uning mahsuldorligi bolalar qobiliyatlarining ba'zi bir ko'rsatkichlari bo'lishi mumkin. O'qituvchi bolalar bilan har bir ishda tashabbus va ijodkorlik ko'rsatkichlarida ularni har jihatdan rag'batlantirib turishi, o'z faoliyatida innovatsion pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanishi zarur [85]. O'quvchi qiynalib qolganda, unga yordam berishga shoshilish yaramaydi, balki bolaga imkon qoldiriladi. Qiyinchiliklarni esa asta-sekin oshirib borish lozim. Shunday qilib, boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarda tasviriy san'at asarlari mushohadasi asosida ijodiylikni rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik omillarga alohida e'tibor qaratish lozim:

- Bolani har tomonlama rasm chizish jarayoniga kengroq va ko'proq jalb etish lozim. Undagi fikrlar, qarashlar, munosabatlarning rang-tasvir asarlari orqali namoyon bo'lishiga erishishi darkor. Rasm chizib bo'lganidan keyin bolaning chizgan rasmi, uning mazmuni haqida alohida so'zlatish va gapirtirish esa boladagi kechgan pedagogik jarayon xususiyatini chuqurroq singishi va turg'un holga kelishini ta'minlaydi.

- Rasm chizish jarayonida farzandlarni sabr, qanoat va chidamlilikka o'rgatish, ularning hayotini maqsad va mazmun bilan boyitish asosida bolalar kelajagini ta'minlash, farzandlarda o'zini-o'zi boshqarish malakalarini tarbiya qilishda keng foydalanish va oilaviy va maktab pedagogikasi faoliyatini samarali hamda natijador qilish imkoniyatlari mavjud.

- Tasviriy san'at asarlarini mushohada qilishda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni

shakllantirish, ularda mustaqillik malakalari va o'z imkoniyatlariga ishonchni tarbiya qilish, ularning o'zligini anglash va "Men o'zim kimman?" savoliga to'g'ri javob olishini ta'minlash, o'z so'zida turish, bergan va'dasi ustidan chiqishni tarbiya qilish, o'z majburiyatlarini bajarishda qat'iylik ko'nikmalarini hosil qilishda samarali foydalanish mumkin.

- Farzandlarda qo'nim, mulohazakorlik, fikrlash, fikriy topqirlik, yangiliklarni yaratishga bo'lgan qiziqishni tarbiya qilish, sezgirlik, o'z ustida ishlash, o'z jismini boshqarish, aql va jismning birgalikdagi harakatlarini boshqarish, o'z jismi imkoniyatlarini real baholash kabilardan unumli foydalanish mumkin.

1.3-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning amaliyotdagi ahvoli

Hozirgi davrda ilmiy adabiyotlarda, ota-onalar o'rtasida, hatto o'qituvchilar orasida boshlang'ich maktab o'quvchisining egallashi lozim bo'lgan kompetensiyalarining bugungi kunda haddan ortiq ko'p ekanligi va kundan kun yanada ko'payib borayotganligi haqidagi fikrlar keng tarqalgan [173].

Haqiqatan ham, boshlang'ich sinf o'quvchisi tafakkurida maktab ta'limi jarayonida juda chuqur ong va tafakkur, bilim va malaka, olamni anglash va baholashdagi o'zgarishlar ro'y beradi. U olamni yaxlitlikda, bir butunlikda va o'z imkoniyatlarini to'liq shakllantirish jarayonida ko'ra boshlaydi. Bolada o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonch hissi qanchalik to'g'ri, sog'lom va tabiiy shakllantirilgan bo'lsa, u shunchalik keyingi bosqich o'qish va ta'lim olish jarayoniga, ijtimoiy makondagi shaxslararo munosabatlarga va istiqboldagi kasb tanlash jarayonlariga tayyor turadi. Bu o'rinda muhim bo'lgan kompetensiyalardan biri bu – ijodiylikdir. Ijodiylik shunday kategoriyadirki, shaxs u bilan umr davomida maqsadli shug'ullanib kelsagina, undan natija bo'ladi. Ijodiylik bolaning olamni anglashidagi ilk va muhim bo'g'indir, ijodiylik asosida bolaning barcha qiziqishlari,

layoqatlari, iste'dodlari keyinchalik rivojlanadi. Ijodiylik ularning barchasining asosida turadi.

Bolada ta'lim olish jarayoniga, olamni anglash va bilish jarayoniga, o'z imkoniyatlarini sarhisob qilib, o'ziga ishonch hosil qilish jarayoniga nisbatan ijodiylik shakllantirilgan bo'lsagina, o'quvchida barcha ta'lim, shaxs shakllanishi va o'z imkoniyatlariga ishonch holati silliq va samarali kechadi. Ijodiylik o'z imkoniyatlariga ishonchning asosini tashkil qiladi.

Biroq hayotda ko'p hollarda maktab ta'limi jarayonining boshlanishi va bola hayot tarzi, uning qiziqishlari, intilishlari, layoqatlari bilan amaldagi belgilangan qat'iy tartib o'rtasida keskin ziddiyatlar bo'ladi. Bir tomondan bolaning xohishi va istaklari turadi, bu esa uni umuman boshqa narsalarga undaydi. Ikkinchi tomondan esa bolaga nisbatan "bilishing kerak", "borishing kerak", "maktabda bo'lishing kerak", "tezroq bo'l" kabi talablari qo'yiladi. Natijada ikki xil istak o'rtasida qattiq kurash ketadi. Mana shu kurash jarayonida ham bolaning ijodiyligi maktab tomon burilsa, bolaning o'zi o'z manfaati uchun maktab va xohishni birlashtira oladi, ular o'rtasidagi antagonizm (qarama-qarshilik, kurash, raqobat) yo'qoladi. Ayniqsa, agar bola maktabgacha ta'lim jarayonidan o'tmagan bo'lsa, oilada erkin o'z xohishiga qo'yib qo'yilgan bo'lsa, ma'lum bir rejim, talab va o'qish jarayoniga tortilmagan bo'lsa, bola ro'baro' kelgan vaziyat va ziddiyat yanada keskinlashadi. Qalam ushlab, rasm chizish, ranglarni farqlash, ranglarni o'zaro moslash, ranglarni qo'shish orqali yangi ranglarni keltirib chiqarish, narsa, tasviriy asarlar, multfilmlar, atrof muhitda va hodisalarda shakl hamda mazmun garmoniyasini sezish, ritmni his qilish, o'z hissiyotlarni sog'lom anglash, hissiyotlarni bera olish va unga intilish, hissiyotlarini ko'rsata olish, applikatsiyalarni yasash, sabr bilan o'tira olish, o'z zimmasidagi o'quv vazifalariga e'tiborlilik kabilar mana shu davrda bola taqdirini belgilovchi omil bo'lib xizmat qiladi.

Mana shu jarayonlarda ziddiyatlarni yumshatib berib, o'quvchida ta'limga qiziqishni kuchaytiradigan va ta'lim olish maqsadini

yengillashtirib beradigan, bola imkoniyatlarining to'liq namoyon bo'lishini ta'minlaydigan omillardan biri bu – ijodiylikdir.

Olimlar o'rtasida boshlang'ich maktab o'quvchisining pedagogik portreti masalasi muhokamaga qo'yilganda, uning o'ziga xos fenomen ekanligi, ya'ni o'z ijodiyligini namoyon qilish jihatdan betakrorligi, juda ko'p ijodiylik xususiyatlariga egaligi, doimiy rivojlanishga tayyorligi va o'ziga xos layoqatlar majmuiga asoslanganligi haqida gapiriladi. Biroq nima uchun maktab ta'limining boshlanish jarayoni ko'pchilik ota-onalar, murabbiylar va o'qituvchilar uchun juda ham mas'uliyatli va keskin, og'ir, bola ustidan qattiq nazorat va tazyiq o'tkazishni talab qiladigan jarayonga aylanadi? Buning bosh sabablaridan biri qabul qilingan DTS, o'quv dasturlarining sifatga emas, ya'ni konkret bola imkoniyatlariga emas, balki, avvalo, dasturda belgilangan dars soatlari hajmini bajarish, o'quv yuklamasini amalda bajarishga yo'naltirilgan ekanligidir. O'qituvchida bolaga diqqatliroq bo'lishga imkoniyat qoldirilmagan. Agar o'qituvchida aynan bola kim, uning layoqatlari qanday, u bilan qanday usul, vosita va yo'llar bilan ishlash samaraliroq bo'ladi, degan savol asosida ishlanganda, o'qituvchining ishidagi natijadorlik muhimlik kasb etib, boladagi o'z imkoniyatlarini namoyon qilish, o'z ustida ishlash va o'zini shaxs sifatida ko'rsata olish malakalari ham samaraliroq bo'lar edi. Chunki imkoniyatlarning ko'pchiligi inson omili sifatida bolada mavjud bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisida o'zining ko'p qirrali ijodiy layoqatlarini namoyon etish, ko'rsatish, rivojlantirish, amaliyotga tatbiq etish, ijodiylik jihatidan shaxsiy realizatsiyasini amalga oshirishga bo'lgan ishtiyoq juda katta bo'ladi. Har bir 7-10 yoshgacha bo'lgan bolada tabiiy ravishda o'z "Men"ini namoyon qilishga harakat bo'ladi va mana shu harakat ko'p hollarda ijodiylikni namoyon qilish orqali bunyod bo'ladi va ko'rinadi. Ijodiylikni namoyon qilish jarayoni esa bola shaxsining ilk iste'dodlari namunalarini anglash, rasm va rasm asarlarini ko'rish orqali mehnatni bilish, o'z layoqatlarini rivojlantirishga harakat qilish, tengdoshlariga imkoniyatlarini

ko'rsatish, tengdoshlari ichida ijtimoiy makonda o'z o'rniga ega bo'lish va ijodiylikni namoyon etish orqali o'z ijtimoiylashuvini ta'minlash orqali kechadi. Mana shu jarayonlar esa maktab va maktabdan tashqari faoliyatni taqozo etadi. Binobarin, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish uchun mana shu ikki uzviy bog'liq makondagi maqsadli pedagogik faoliyat taqozo etiladi.

O'quvchining tasviriy faoliyati turli san'at turlari, shakllari va kategoriyalarini egallash orqali rivojlantiriladi. O'quvchining tasviriy faoliyati undagi ijodiylikni rivojlantirishning samarali vositasi sanaladi. Chunki har bir san'at turi, uni egallash jarayonidagi shakllantiriladigan bilim, malaka va ko'nikmalar orqali o'ziga xos inson shaxsiga ta'sir ko'rsatishning imkoniyatlariga egadir. Shunga ko'ra, rasm darslarida turli san'at vositalarining maksimal darajada qamrab olinishi, o'quvchi layoqatlariga moslanishi, biror bir san'at turini inkor etmaslik yaxshi natijalar beradi.

Ijodiylik qobiliyati asosida o'quvchida shakllanadigan sifatlar majmui esa kelgusida uning kim bo'lishidan qat'iy nazar, har bir mutaxassislik doirasida unga ko'mak beruvchi va uning ijodiy munosabatini ta'minlovchi asos bo'lib xizmat qiladi. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinflardagi tasviriy san'at darslari badiiy-estetik tafakkur, dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltiriladi va o'quvchida parallel ravishda rasm chizish, tasviriy san'at asarlari tarixini bilish, ularning mazmunini to'g'ri anglash, rang va soya o'yinini tushunish, uni shaxsan amaliy ko'rsata olish, tasviriy san'at asarlaridan huzurlana olish, ulardan o'ziga psixo-emotsional quvvat olishni bilish, tasviriy san'at asarlarini mushohada qilish orqali o'z faoliyatida muammo, tashvish, konflikt vaziyatlar, murakkabliklarga yo'l topa olishda namoyon bo'ladi.

Shunga ko'ra, tasviriy san'at asosida ijodiylikni rivojlantirishda turli san'at turlarining uyg'unligi qatorida, nazariy bilimlar va amaliyotning uyg'un tarzda mutanosib shakllantirilishi, bolani rasm chizishga o'rgatish barobarida tasviriy san'at asarlaridan huzurlanish,

ulardan zavq olishni bolaga o'rgatish, san'at asarini tushunishni va baholay olishni o'rgatish muhimlik kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning amaliy ahvolini tahlil qilish quyidagi nomuvofiqliklar, qarama-qarshiliklar, amaliyot bilan nazariy talablar o'rtasidagi farqlarning mavjudligini ko'rsatdi:

- Boshlang'ich ta'lim jarayonida ijodiylikni rivojlantirish ustuvor vazifa ekanligi haqidagi, umuman, jamiyatda, xususan, ta'lim tizimidagi deklaratsiya qilingan pedagogik maqsadlar bilan amaldagi uni shakllantirish pedagogik modeli o'rtasidagi qarama-qarshilik va nomuvofiqlikning mavjudligi;

- Boshlang'ich ta'lim jarayonida ijodiylikni rivojlantirish va shakllantirish zarurligi, ijodiylikka bo'lgan ijtimoiy talabning ortib borayotganligi, mamlakatimizda "inson kapitali" bog'chadan boshlab yaratilishi belgilab qo'yilganligi, ijodiylik kelgusida barcha kadrlar zaxirasida bo'lishi zarurligi to'g'risida targ'ibot va tashviqot qilinayotganligi, ammo o'qituvchi kadrlarning mazkur jarayonga tayyor emasligi, ularning qo'lida zarur innovatsion ta'lim ta'minotining yo'qligi, o'qituvchilarning o'zlari o'z vazifasi va ta'lim jarayoniga ijodiylik asosida yondashmayotganligi va mazkur yo'nalishda sohada ilmiy tadqiqotlar yetarli hajmi mavjud emasligi, binobarin, ta'lim jarayoni tahlilining yo'qligi;

- Boshlang'ich ta'lim jarayonida ijodiylikni rivojlantirish va shakllantirishga bo'lgan ijtimoiy-pedagogik talabning kundan kun ortib borayotganligi, biroq uni shakllantirishga doir metodik strategiya, innovatsion texnologiya va interfaol usullarning ishlanmaganligi, pedagogik tadqiqotlarni olib borish jarayoni, metodik tavsiyalar va ta'lim ta'minotini yaratib berish jarayoni ijtimoiy talabdan keskin ravishda orqada qolayotganligi;

Dunyo miqyosida bolalar ijodiyligi va kreativligini o'stirish va ta'minlash bo'yicha yuzlab yangi metodikalar amaliyotga joriy etilayotganligi, kreativlik, rasm va tasviriy san'at turlariga bo'lgan qiziqish ortib borayotganligi, boshlang'ich ta'lim jarayonida ijodiylikni

rivojlantirish va shakllantirishga bo'lgan ilmiy e'tiborning kattaligi, biroq milliy ta'lim tizimida dunyo tajribasini tanqidiy va ijodiy o'rganib, uni milliy ta'lim tizimiga implementatsiya qilinishi asoslari yaratilmaganligi kabilarni qayd etish mumkin.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida ijodiylikni shakllantirishda quyidagi **talablarning mavjud bo'lishi taqozo etiladi:**

zarur pedagogik-ijtimoiy shart-sharoitlarning mavjud bo'lishi;
uning didaktik, akmeologik, aksiologik omillari o'ylanganligi;
yangi texnologiya, interfaol usullar, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan hamda animatsion trenajerlar, tasviriy san'at asarlarining virtual modellari, multimediya tizimlaridan unumli foydalanilishi;

zarur didaktik ta'minot (o'qituvchi, darslik, o'quv qo'llanmalari, gnoseologik, akmeologik va aksiologik yondashuv, zamonaviy ko'rgazmali qurollar)ga ega bo'lish;

ta'lim shakllarining rang-barangligi (mashg'ulot, amaliy faoliyat, yangi mohiyatli ko'rgazmali qurollar, 3D ko'rgazmalar, tezkor internet, darsdan tashqari ta'lim va tarbiya va b.);

ta'limning gumanizatsiyasi (dunyoqarashi, yo'nalishi ma'nolarida), uning umumbashariy va milliy qadriyatlar tizimiga asoslanganligi, o'quvchiga umuminsoniy qadriyatlarni singdirish zarurligi va bunda tasviriy san'at asarlarining alohida roli mavjudligi kabilar e'tiborga olinishi lozim.

Ijodiy sifatlarni shakllantirish va bolaga ijodiylik potensialini bera olish masalasi, dunyo pedagogikasi va psixologiyasida eng bahsli va ko'p muhokama etilayotgan mavzulardan sanaladi. Biroq O'zbekiston ilm-fan makonini oladigan bo'lsak, biz dunyodagi ilmiy-nazariy jarayonlardan orqada qolayotganligimiz namoyon bo'ladi. Bizda ijodiylik, kreativlik masalalari yangi qo'yilgan pedagogik maqsadli yo'nalishlardan bo'lib, fanlar va predmetlar kesimida mavzuni o'rgangan tadqiqotlar, izlanishlar kamchilikni tashkil qiladi.

G'arb davlatlarida esa aynan tasviriy san'at bilan aloqador bo'lgan ijodiylikning rivojlantirilishi barcha aniq va tabiiy fanlar,

xususan, matematika, geometriya, ximiya, genetika, biologiya, fizika kabilarning chuqur anglanishi va tabiiy fanlar uchun zarur bo'lgan intellektual ongni rivojlantirish asosi bo'lib xizmat qilishi allaqachon isbotlangan fakt hisoblanadi. Agar ota-ona farzandining aqliy jihatdan yuqori saviyali bo'lishini istasa, albatta, unga rasm chizdirishi, "beshik" davridan boshlab bola barmoqlarida mayda motorikani rivojlantirishi lozim va bu oddiy talabdir. Masalan, ota-ona farzandining stomatolog bo'lishini istaydi, unda bolada qanday malaka, ko'nikma va layoqatlarni rivojlantirish zarur? Avvalo, stomatolog bo'lishi uchun barmoqlar belgilangan qat'iy makonda aylanma harakatlarni qilishga moslashgan bo'lishi kerak. Bu qanday rivojlantiriladi? Javobi oddiy – tasviriy san'at asarlarini chizish, ya'ni rasm chizish va rasm chizishni rag'batlantirish orqali rivojlantiriladi.

Agar ota-ona farzandining biologiya, fizika, ximiya yoki matematika bo'yicha ulug' olim bo'lishini istayotgan bo'lsa-chi? Unda rasm chizishning nima aloqasi bor? Har sohada buyuk olim bo'lishda rasm chizish malakalarini rivojlantirishning bevosita aloqasi bor. U nimada namoyon bo'ladi?

Rasm chizish jarayonida bolaning qo'l mehnati bilan birgalikda aqliy salohiyati, dunyoni tafakkur qilish jarayonlari, fantaziya qila olish, abstrakt tasavvur kabilarning barchasi o'zaro muvozanatda, uyg'unlikda va hamohanglikda rivojlanishi va muhimi so'nggi mahsulot, ya'ni rasmni bunyod qilish jarayoni va maqsadiga yo'naltirilgan bo'ladi. Bu esa olimlikka qo'yilgan birinchi qadamlardan biridir. Ya'ni, abstrakt tafakkur, fantaziya, borliqni adekvat anglash, o'zining imkoniyatlarini chamalash, mehnat qilishga tayyorlik va natijani oldindan ko'ra bilish bu olimlik xususiyatlari sanaladi. Muhimi, mehnatsiz hech bir narsaga erishib bo'lmasligini bola yoshligidan anglay boshlaydi. Biroq bola rasm chizishni mehnat sifatida emas, balki rohatlanish zonasi sifatida qabul qiladi. Rasm chizish unga rohat va zavq olib keladi. Bola natijaga intiladi. Har bir rasmda bolaning o'z g'oyasi, qarashi, o'z hikoyasi bo'ladi. Bu esa bolaning o'z imkoniyatlarini namoyon qilishi jarayoni sanaladi.

Tasviriy san'at asosidagi ijodiylikni pedagogik mazmunini anglashda "ijodiylikning o'zi nima?" degan savolga javob topish muhim sanaladi.

Ijodiylik psixologiyasi XIX-XX asrlar orasida rivojlana boshlagan. Biroq bu degani: "Ijodkorlik avvallari mavjud bo'lmagan ekan-da," – degan xulosani keltirib chiqarmasligi zarur. Ijodkorlik eng qadimgi davrlardayoq, ya'ni qadimgi qabilalarda toshga o'yib, hayvonlar va odamlar rasmlarini chizib ketgan davrlardayoq mavjud bo'lgan. Ammo ijodiylikni ilmiy-pedagogik kategoriya sifatida anglash, uning muhimligini tan olish, uning nafaqat iste'dodli odamlar hayoti uchun, balki o'rta statistik har qanday odamlar, jumladan, har bir o'quvchi uchun muhimligini anglash jarayoni aynan XIX-XX asrlarga tegishlidir.

Ijodkorlik tushunchasi quyidagi xususiyat va amallar majmuidan qaror topadi:

- yangilikka intilish, yangilikni idrok etish;
- boshqa joyda bola ko'rmagan narsasini ilk bor ko'rish va uni idrok etish;
- idrok etilgan narsa haqida o'z tafakkurini tartibga solish, buning uchun bo'lgan voqeani biror bir kimsaga, albatta, so'zlab berish;
- tafakkurni o'z imkoniyatlarini namoyon qilish sari harakat qilishga undash;
- abstrakt tafakkur qilish, narsalar mohiyatini anglashga harakat qilish, chizgan narsaning miyadagi abstrakt shaklini yaratish;
- o'z ustida ishlash jarayoni, yangilikni anglash uchun savollar silsilasini ongda yaratish va ularga qadam-baqadam javoblar izlash;
- yangi sohalarga nisbatan tashabbuskorlik, yangiliklarga intilish va idrok qilib bo'lingan narsalarni unutish;
- o'z aqliy, jismoniy, fiziologik, ma'naviy va ruhiy imkoniyatlarini chamalab ko'rish, rasm chizishga, tasviriy san'at asarini qayta yaratishga, bo'yoqlar rangini topishga urinish;
- o'quvchining "evristik" maqsadli faoliyatga sho'ng'ishi, mazkur jarayondan uning juda katta zavq olishi;
- o'quvchining kelgusi faoliyat turlarini o'ziga nisbatan bichimga

olib kelishi, ya'ni ijodiylikni tajriba qilish orqali nima unga yoqadi-yu, nima yoqmayotganligini anglashi, sarhisob qilib olishi;

- estetik yondashuv, estetik munosabat va zavqning shakllantirilganligi, ijodiy fantaziyaning mavjudligi, ijodiy tafakkur, amaldagi ijodiylikni rang-tasvirda bera oladigan malaka va ko'nikmalarning shakllanganligi;

- kutilgan natija bilan amalda vujudga kelgan natijani solishtirish orqali reflektiv holatning vujudga kelishi, buning asosida bola tafakkurida o'ziga nisbatan ba'zi hayot uchun muhim bo'lgan qarorlarning qilinishi kabilar.

Ijodiylik aslida yangilik yaratishga bo'lgan intilishdir. Yangilik yaratish rasm chizish jarayonining bosh maqsadlaridan biriga aylanadi. Rasm chizish jarayonida shaxsning o'rni juda katta sanaladi. Rasm chizish individning o'zini namoyon qilish, ya'ni o'z hissiyotlar va o'y fikrlarini berish jarayonidir. Ijodiylik rasm chizishda shaxs munosabatini bildirish orqali namoyon bo'ladi. Rasm orqali bola o'zini namoyon qiladi. Rasm orqali bola "Mening olamim nima?" degan savolga javob beradi. Turli rasmlar turli jarayonlarni ko'rsatadi. Rasmlar orqali biz bolaning kim ekanligini anglaymiz. Shunga ko'ra, ijodiylik bola tafakkurida kechgan psixologik holatning ijodiylik asosida o'ziga xos tarzda, ya'ni faqat mana shu konkret bolaga xos tarzda namoyon qilinishiga aytiladi. Ba'zi bolalarda mo'yqalamni, rangli qalam va flomasterlarni ko'rganidan keyinroq o'zidan o'zi rasm chizish jarayoni boshlanib ketadi. Bunday bolalarga chetdan turtki kerak bo'lmaydi. Biroq boshqa bolalarni mana shu jarayonga undash, ular bilan maqsadli mashg'ulotlar tashkil qilish, ularni rag'batlantirish zarur bo'ladi. Bu holat bolaning estetik va tasavvur holatining pishib yetilganligiga, fiziologik holatining ularga muvofiq kelishiga bog'liq bo'ladi. Barmoqlarni harakatlantirish malakalarining rivojlanganligiga bog'liq bo'ladi. Shunga ko'ra bolalarda qanchalik ertaroq mazkur malaka va ko'nikmalar rivojlantirilsa, shunchalik bolada ijodiylik holati erta shakllana boshlaydi.

Ilmiy adabiyotlarda bolalar ijodiyligi masalasiga doir qarashlarda

maktabgacha yoshdagi bolalardayoq ma'lum ijodkorlik namunalari yorqin namoyon bo'lishi ta'kidlanadi [32; 146-b]. Bu ulardagi bunyodkorlik va yangilikka intilish asosida namoyon bo'ladi. Olamni o'rganishdagi faollik, tashabbuskorlik, biror bir narsani egallab olishdagi juda katta ishtiyoq kabilar ijodiylik uchun asos yaratib beradi. L.S.Vigotskiyning fikriga ko'ra, bolalardagi ijodiylikni uning natijasini tayin qilishda, natijasini ko'rishda emas, balki aynan ijodiylik jarayonining o'zida diagnostika qilish kerak. Chunki bola natijani ko'rishi qiyinroq, ammo ijodiy jarayon uning butun fikrini o'ziga rom qilib olib, mana shu natijadorlikni ta'minlashi mumkin [49; 248-b]. Mana shunda bolalar ijodiylikning o'ziga xos xususiyati o'zini ko'rsatadi. Aslida bolalar ijodiylikni bolaning har doim yangidan yangi kashfiyotlar qilish jarayoni bilan uzviy bog'langan bo'ladi. Masalan, "Nima uchun g'ildirak aylanadi? Nima uchun bulut bo'lsa, yomg'ir yog'adi? Nima uchun xo'roz qichqiradi?" Mana shunday kattalar uchun oddiy ko'ringan savollar majmuiga javob izlash jarayoni boladagi aynan ijodiylik jarayoni sanaladi.

Agar tasviriy san'at nuqtayi nazaridan gapiradigan bo'lsak, "Nima uchun qalam chizadi?" savolidan tortib, ona rasmini chizayotganda, uni o'ziga o'xshatmay chizsa ham, "Bu – menman!", "Bu onam! Uning ko'zlari chiroyli!" deya olish (aslida siz qog'ozda aji-buji chizilgan ayolga o'xshash odam, ya'ni qo'li va oyog'i bor odamni ko'rasiz) boladagi ijodiylikning belgisidir. Demak, ijodiylik boladagi turli tuman sa'y-harakatlar va faoliyatlar majmuidan iborat mexanizmdir. Mazkur mexanizm asosida bola dunyoni anglaydi va o'zini o'zi shakllantiradi. Bu esa hayot borasida bolada ma'lum tajribalarning yig'ilishiga, shaxsiy o'sish va ulg'ayish jarayonining ta'minlanishiga, bilim, malaka va ko'nikmalarning maqsadga aylanishiga ko'mak beradi [106; 36-b].

A.Ya.Ponamaryovning fikriga ko'ra, bolalar, yoshlar va kattalardagi ijodiylikning o'xshash tomonlari mavjud. Ijodiylikda turli faoliyat turlarining o'zaro bir-biriga o'tishi holati mavjud. Avvalo, psixologik jihatdan ijodiylik mexanizmida tafakkur ishlay boshlaydi. Tafakkurning ilk funksiyasi bosh vazifani belgilash, uni kun tartibiga

qo'yish, vazifa qilib belgilashdan iborat bo'ladi. Vazifa qo'yilgandan keyin, ikkinchi mexanizm ishga tushadi. Ijodiylikdagi mana shu ikkinchi mexanizmni tushuntirib berish, ramkaga solish, ta'riflash qiyin kechadi. Chunki u inson faoliyatidagi layoqat, iste'dod, iste'dodning o'zini namoyon qilishi kabi tomonlarini ifodalaydi. Ijod tafakkurdan tashqaridagi ong osti faoliyati bilan bog'liq holda kechadi. Iste'dod va ijodiylikni spontan ("спонтан" - o'zicha, ma'nosida), rejalashtirilmagan, birdaniga kelib chiqadigan, kimgadir juda yengil bo'lgan, o'zidan o'zi bajariladigan faoliyat sifatida talqin qilsa bo'ladi. Mazkur mexanizmlar majmuining oxirgi nuqtasi yana tafakkur bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Iste'dod va layoqatlarning yuzaga chiqishi spontan, o'zidan o'zi kelib chiquvchi, tayyorgarlik va rejalashtirishdan tashqarida bo'lgan, ilhom holati bilan bog'liq bo'lib, ruhga va uning o'ziga xos holatiga muvofiq kechadigan, irratsional, yuzaga chiqish jarayonida inson tafakkuri va irodasiga bo'ysunmaydigan holatdir. Spontan, ya'ni o'zidan o'zi kelib chiqadigan faoliyat jarayonida tafakkur qaytadan natijani ko'ra biladi va ana shu natijaga intilish kuchayadi. Shu nuqtayi nazardan boladagi ijodiylik mexanizmini quyidagicha ko'rsatish mumkin (1.1-rasm):

1.1-rasm. Ijodiylikning mexanizmi

Turli xil tasviriy san'at mashg'ulotlari jarayonida (rasm, plastilin bilan ishlash, applikatsiya, konstruksiyalarni tuzish, qog'oz bilan ishlash, qog'ozdan turli narsalar yasash) bilim, malaka va ko'nikmalar o'qituvchi tajribasi orqali o'quvchi malakasiga o'tkaziladi. Agar bolada layoqat bo'lsa, u yengillik bilan mana shu tajribani o'ziga o'zlashtirib oladi. Bunda tasviriy san'at turlarini yaratish metodikalari tayyor holda bolaga o'tkaziladi. Buning ahamiyati katta bo'lib, hozirgi kunda bola o'zi ham mana shu metodikalar mavjudligi holatiga mustaqil

yetib borishi mumkin. Biroq o'qituvchining tayyor holda maqsadli bergan metodikalari bolaning ijodiylik qobiliyatlarini keskin o'stirib, rivojlantirib bera oladi.

Shunday qilib, **ijodkorlik bu – moddiy va moddiy bo'lmagan yangi qadriyatlarni yaratishga yo'naltirilgan faoliyatdir.** Ijodiylik inson psixologik va yangilik yaratishga yo'naltirilgan eng oliy maqomli (*arab. – joy, makon, o'rin*) faoliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisining ijodkorligi atrof-olamni anglashda bola tomonidan o'rganish uchun qo'llanilgan maqsadli erkin faoliyatning natijadorligidir. Boshlang'ich sinf o'quvchisining tasviriy san'atga nisbatan ijodiyligi esa – rasm chizish va tasviriy san'at asarlarini tafakkur qilish jarayonidagi bolaning o'z layoqatini namoyon qilishga undovchi faoliyat majmuidan iborat xatti-harakatlaridir.

XX asrgacha psixologiya ijodiylikni asosan aqliy faoliyat va aqliy salohiyat bilan bog'lab kelgan. Biroq ko'pchilik tadqiqotlarning nazariy xulosalariga ko'ra, ijodiylik bilan aql, intellekt tushunchalari o'rtasidagi juda katta tafovut, o'ziga xoslik mavjud. Ular zinhor bir narsa emas, ikki narsadir. Inson bilim nuqtayi nazaridan oliy maqomli bo'lishi mumkin, biroq u biror bir yangi narsa, g'oya, kashfiyot, qarash, tajriba yaratishga qodir bo'lmasligi mumkin. Biroq inson aqliy jihatdan boshqalarga o'xshash bo'lishi mumkin, biroq o'z iste'dodi nuqtayi nazaridan esa dunyoda yagona, betakror, o'ziga xos, yaratuvchanlik qobiliyatiga ega bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, aql va intellekt biror bir mahsulot, narsa, kashfiyotni yaratishda zarur bo'lgan element bo'lishi mumkin, biroq mana shu elementlarning hammasi bo'la olmaydi. Iste'dod aqldan oziqlanadi, biroq aqlning o'zi yangi mahsulot yaratib bera olmaydi. Yangi narsa yaratish uchun ijodiylik bo'lishi kerak, ijodiylikni aniq maqsadga yo'naltirish layoqatlarning to'liq namoyon bo'lishini ta'minlaydi, layoqatlarning namoyon bo'lishi yangi mahsulot yaratadi. Tasviriy san'at orqali bolada ijodiylikni rivojlantirish, ijodiylik uchun motivatsiya yaratish bo'yicha shu kungacha mavjud konsepsiyalar ma'lum darajada korreksiya va transformatsiyaga muhtojdir. Ularda

quyidagi o‘rinlar bo‘yicha o‘zgarishlar kiritish, ba‘zi bir tamoyillarning kuchaytirilishi va zamonaviy bolalar psixologiyasi, shart-sharoitlari, bolalarning axborot gadgetlaridan foydalana olish imkoniyatlari va bilim olishdagi axborot texnologiyalarga bo‘lgan ehtiyojlari, keskin o‘sib, rivojlanib ketgan uquvlari kabilarga bevosita bog‘liqdir. Tasviriy san‘at asarlari asosida ijodiylikni rivojlantirish quyidagilarni taqozo etadi:

- tasviriy san‘at asarlari milliy va umumbashariy miqyosda o‘tmish va zamonaviy davrni o‘zaro bog‘lovchi gumanitar paradigma ekanligidan kelib chiqqan holda o‘quvchining etik, estetik, garmoniya, go‘zallik borasidagi his-tuyg‘ulari, ma‘naviy qadriyatlari tizimini rivojlantirish va ta‘minlash uchun undan faol foydalanish usul, vosita va yo‘llarini ishlab chiqish zarur;

- rasm darslarida tasviriy san‘at asarlaridan foydalangan, o‘quvchida ijodiylik rivojini ta‘minlash aslida bolaning murakkab kompozitsiyali borliqlarni anglash qobiliyati, abstrakt tafakkuri, fantaziyasi, borliqning ichki rivojlanish mexanizmlarini bilish yo‘li ekanligidan kelib chiqqan holda ijodiylikni rivojlantirish kelgusida matematika, ximiya, fizika, biologiya kabi tabiiy fanlarni yengil va maroqli tushunish asosi ekanligini qabul qilish va keng targ‘ib etish;

- binobarin, mazkur pedagogik jarayon gumanitar, estetik va tabiiy fanlar integratsiyasiga asoslangan yangi pedagogik texnologiyalar, modellar va uslublarni taqozo etishini, ular bo‘yicha yangi pedagogik innovatsiyalarni yaratish darkorligini mamlakat miqyosida ta‘minlash maqsadga muvofiq;

- tasviriy san‘at asarlarni tashxis qilish, bilish, ularni tanish, ular tarixi bo‘yicha mulohazalar qila olish aslida inson tafakkuri, madaniyati, etik, estetik qadriyatlari, tolerantligi va bag‘rikengligi kabilarni shakllantirishda muhim element ekanligini tan olish orqali ular majmui aslida shaxs madaniyati va shaxs dunyoqarashi, uning ijtimoiy pozitsiyasini shakllantiruvchi muhim bo‘g‘in ekanligini unutmaslik;

- tasviriy san‘at asarlari asosida o‘quvchida ijodiylikni

shakllantirishda fanlararo aloqadorlik (integratsiya)ning zarurligi, shuningdek, ta'lim tamoyillaridan uzviylik va uzluksizlik, gumanistik xarakter, ta'lim jarayonining muammo asosiga qurilganligi, tarixiylik, ilmiylik, muntazamlilik, obyektivlik, bosqichlilik, anglash, his etish va faoliyat yaxlitligi, rivojlantiruvchi ahamiyati, ta'limga kompleks munosabatning mavjudligi kabilardan iboratligi.

Bugungi kunda bizning milliy ta'lim tizimimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bu – dunyo ta'lim tizimiga integratsiya bo'lishdir. Maktab ta'limining barcha bosqichlaridan dunyo tajribasini amaliy va kundalik faoliyatga implementatsiya qilish vazifasi qo'yilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, milliy ta'lim tizimimizda tasviriy san'at darslariga bo'lgan munosabatni o'zgartirish, rasm darslarini bola idroki va tafakkurini, uning ijodiyligini o'stirishning muhim elementi sifatida qabul qilish, rasm darslarining mavqeini o'stirish, mazkur darslarning muhimligini ota-onalar o'rtasida targ'ibot-tashviqot qilish muhimdir. Shu bilan birga tasviriy san'at darslarini o'qitishdagi amaliy holat bilan bugungi kunda innovatsion ta'lim nuqtayi nazaridan bo'lishi kerak bo'lgan holat o'rtasida ma'lum tafovutlar mavjud.

Darslar tasdiqlangan DTS asosida tashkil qilinadi. Biroq ko'pchilik ta'lim muassasalarida tasviriy san'at darslariga ikkinchi darajali dars sifatida qarash mavjud. Bu esa tasviriy san'at darslarining shaxsda amalga oshirishi zarur bo'lgan ijodiylik sifati va uning shaxsning kelgusi hayotiga ta'sir kuchini susaytiradi yoki yo'qqa chiqaradi. Darslar muntazam va samarali tarzda tashkil qilinmaydi. Ko'pchilik o'qituvchilarning tasviriy san'at darslarini o'tish bo'yicha shaxsiy kompetensiyalari talabga javob bermaydi. O'qituvchilarning ba'zilari maxsus diplomga ega emaslar. Mazkur masala mutasaddi o'quv yurtlarida rassom-o'qituvchi mutaxassisliklariga e'tiborni kuchaytirishni talab etadi. Darsliklar rang-tasvir bilan aloqador bo'lganligi, bolada ma'lum tasviriy san'at bilan bog'liq standartlarni shakllantirishi lozim bo'lganligi uchun juda yuqori tipografik talab, rang va ularning jilolarini aniq beradigan, eng sifatli qog'ozlarda nashr

qilinishi darkor. Binobarin, mazkur masalaga alohida e'tibor va uni mablag' bilan ta'minlash yo'l-yo'riqlarini o'ylash zarur.

Tasviriy san'at bo'yicha ta'lim mazmuni murakkab va serqirra mazmun hamda pedagogik vazifalarga ega bo'lgan ta'lim va tarbiya jarayonidir. U ma'lum bilimlarni shakllantirishdangina iborat emas, balki o'quvchining qo'l malakalarini shakllantirishga, bola ongi va tafakkuri masalalariga ham maxsus yo'naltirilmog'i darkor. O'quvchi ongi bu davrda juda tez va juda katta mehnat qiladi. Ong va tafakkur rivoji esa barmoqlarning keng yo'naltirilgan harakatlarini, amallarini, mayda-mayda narsalarni ushlashi jarayoni bilan aloqador. Qanchalik bolaning barmoqlari harakatda bo'lsa, shunchalik bola intellekti, ong va tafakkur rivoji uchun sharoit yaratilgan bo'ladi. Umuman, tasviriy san'at bo'yicha atrofda o'quv materialiga mos tushgan juda katta salmoqli asarlarning bo'lishiga qaramay, ular milliy va umumbashariy shedevr (noyob)lar, dunyoga mashhur asarlar, bola bilishi, albatta, zarur asarlar nuqtayi nazaridan kategoriyalarga bo'linmagan. Bolalar uchun barcha sinflarda maxsus albomlar yaratish va ularni o'quv ta'minoti sifatida qabul qilish zarur. O'quvchilar tasviriy san'at bo'yicha amaliyot darslarida qalam, ruchka, flomaster, akvarel va yog'li bo'yoqlar, tush bilan ishlashlari mumkinligi, buning uchun maxsus qog'ozlar kerak bo'lishi, mo'yqalamda, barmoqlarda rasm chizish, qum bilan ishlash, plastilin, plastik va boshqa materiallar bilan ishlash imkoniyatlarining barchasi yaratilgan bo'lishi darkor. Binobarin, tasviriy san'at bo'yicha boshlang'ich sinflar uchun ta'lim ta'minoti, darslarni tashkil qilish shart-sharoitlari, o'qituvchi kompetensiyasi masalalarini innovatsion ta'lim nuqtayi nazaridan qayta ishlab chiqish va innovatsion ta'lim variantlarini taklif etish dolzarbdir. Mavjud tafovutlarni biz tadqiqotda umumiy tarzda quyidagicha belgiladik:

1-4-sinflarda tasviriy san'at fanini o'qitishdagi kamchilik va ularni bartaraf etish omillari

Amaldagi holati

ta'lim ta'minotining innovatsion ta'lim talablariga javob bermasligi;
darsliklarning sifatsiz qog'ozlarda, ranglar ayqash-chuyqash bo'lib ketgan bo'yoqlarda berilishi;
ta'lim ta'minotining faqat darsliklardan iborat ekanligi, basliqlangan albomlar, slayd-shoular, taqdimotlar, videofilmlar, mashhur rassomlarning ijodiga bag'ishlangan ko'rgazmali materiallar yo'qligi;
darslikda bola chiqishi kerak bo'lgan rasmlar va ular trafaretlarini kitobdan uzib bo'lmaslik, aslida bola chizishi kerak bo'lgan betlarni yengil uzib olib, ularga chizishi kerakligi;
o'quvchi chizishi kerak bo'lgan materiallar juda kichik formatda berilganligi, shu bois bola mehnati va ijodiyligi ular ko'rsata olmasligi, qanday rangda berilsa ham, rasm sifatiga ta'sir etmasligi;
reproduksiya (qayta tiklanadigan)larning rang-tasvir va bo'yoqlar nuqtayi nazaridan sifatida ko'tarish lozimligi;
tasviriy san'at darslariga faqat rassom-o'qituvchi malakasiga ega bo'lgan mutaxassislarni taklif etish darkorligi, o'qituvchi kompetensiyasini ko'tarish lozimligi va b.
tasviriy san'at darslari bo'yicha rasm chizish malakalarini gadjetlarga o'tkazish amaliyotini qo'llash.

Nima qilmoq kerak?

tasviriy san'at bo'yicha o'qituvchilar kompetensiyasiga alohida e'tibor qaratish;
tasviriy san'at darslari bo'yicha datsni qayta ko'rib chiqish;
tasviriy san'at bo'yicha ta'lim ta'minotini innovatsion ta'lim maqsadlariga moslash;
tasviriy san'at bo'yicha elektron darsliklar yaratish va ular imkoniyatini kengaytirish;
boshlang'ich sinf o'quvchi-lari uchun kompyuter grafikasi bo'yicha dars soatlarini kiritish;
tasviriy san'at orqali bola ijodiyligini rivojlanishini ta'minlovchi mual-liflik pedagogik metodlarini rivojlantirishni rag'batlantirish, ular bo'yicha turli tanlovlar va mukofotlar tizimlarini joriy etish.

1.2-rasm. 1-4-sinflarda tasviriy san'at fanini o'qitishning amaldagi ahvoli va uni yaxshilash mexanizmlari

Shunday qilib, tasviriy san'at asarlari misolida o'quvchilarda ijodiylikni rivojlantirishning amaliy holati ma'lum darajada ta'lim tizimiga innovatsion omillarni olib kirish, ularni kuchaytirish va zamonaviylashtirish, tizimni modernizatsiya qilish zarurligini namoyon etadi.

I bob bo'yicha xulosalar

Ijodiylik o'zi nima? U o'quvchida qanday shakllanadi va nima uchun kerak? degan savollar paydo bo'ladi. Qiziqish, ilhom, intilish va boshqalar ijodkorlikning inson ongida eng oliy tarzda paydo bo'lishidan tortib, to namoyon bo'lishigacha jarayonni o'z ichiga oladi. Shaxsning ijodiy faoliyat ehtiyoji faoliyatda yangi, ilgari maqsad qilib qo'yilmagan bunyodkorlik intilishini bildiradi. Ijodiylikni rivojlantirishda tasviriy san'at namunalarining, rasm chizish layoqatlarining ahamiyati juda yuqoridir.

Rasm chizish jarayonida o'quvchi turli hislarni boshidan kechiradi. Ranglardan va rasm chizish qo'lidan kelayotganligidan quvonadi. Rasm uning ichki olami ekanligini u ham biladi. Chunki uni faqat qo'l harakati rasm chizishga undamaydi. Balki uning tafakkurida o'ziga xos g'oya tug'ilgan bo'ladi. Bola mana shu g'oyani ushlab qolib, rasmga o'tkazmoqchi bo'ladi. O'ziga xos qiyinchiliklardan o'tiladi. Ya'ni, bola bir narsani chizmoqchi bo'lsa, chizgan narsasi boshqacharoq chiqadi. Bola ruhan yangi yo'nalishni topishga intiladi. Hamda mana shu chizish jarayonida turli holatlar, vaziyatlar, fikrlardan o'tadi. Bola chizish jarayonida turli bilim, malaka va ko'nikmalarni egallab boradi. Bola olamni anglay boshlaydi va o'z xulosalarini qiladi. Bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi ortadi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda bolalar va yoshlar ijodkorligini oshirish va ta'minlash bo'yicha maxsus maktablar tashkil qilish, ijod maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablarda o'quvchi yoshlarga buyuk ajdodlarimiz va adiblarimizning boy ijodiy merosini o'rgatish, tasviriy san'at namunalari orqali o'quvchilar ijodkorligini shakllantirish, barcha jamiyatlarda bolaning iqtidorini namoyon qilish usul, vosita va yo'llarini bilish, ta'lim tizimida bola iqtidorini namoyon qila olish va bolaning ijtimoiylashuvi aynan iqtidor asosida amalga oshiriladi.

II BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH TIZIMI MODELSI, INNOVATSION MAZMUNI, SHAKL VA METODLARI

2.1-§.Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish tizimining pedagogik modeli

Boshlang'ich ta'lim, uning tarkibiga kiritilgan fanlar, ularni o'qitish metodikalari, o'qitish jarayoni real amaliyoti, mazkur jarayon uchun maxsus yaratilgan o'quv ta'minotining mavjudligi va uning ta'lim maqsadlariga muvofiqligi va mosligi, ta'lim samaradorligiga javob berishi kabi masalalar silsilasi juda muhim bo'lib, ularning har birining inson kamolotidagi o'rni, mavqeyi, shaxs shakllanishidagi ahamiyati beqiyosdir. Shu jumladan, boshlang'ich ta'lim mazmuni, uning tarkibi va pedagogik maqsadlariga barcha davlatlarda albatta kiritiladigan fan bu – tasviriy san'at darslari bo'lib, tasviriy san'atning bola rivojidagi ahamiyati aynan mana shu mavqe bilan, ya'ni o'qish, yozish, arifmetika kabilar qatorida o'quv mazmuniga kiritilganligi bilan belgilanadi. Biz mana shu masalaga, ya'ni tasviriy san'atning boshlang'ich maktab ta'limi jarayonidagi modelini belgilab berish va muhokama qilish orqali uning nima uchun shaxs shakllanishi jarayonida shunchalik muhim ekanligiga javob izlaymiz.

Boshlang'ich ta'limni tashkil qilish talablari ichida o'quvchida rivojlantirilishi lozim bo'lgan turli kompetensiyalar ichida ijtimoiy-hissiy rivojlanish, nutq, muloqot, o'qish va yozish malakalari, bilish jarayonining rivojlanishi qatorida alohida urg'u beriladigan yo'nalish bu – bolaning ijodiy rivojlanishi qilib belgilangan. Biroq jiddiy rivojlanishni biror bir fan hal qilib bermaydi. Bunday fan aslida yo'q! Ijodiy rivojlanish biror bir konkret fan, predmet yoki bosqich, davr orqali emas, balki ularning barchasining majmui, birligi, fan, predmetlar garmoniyasi va integratsiyasi orqali rivojlantiriladi. Shu bilan birga, tom mazmuni bilan aynan bolada ijodiylikni rivojlantirish uchun xizmat qiladigan fanlar majmui ham mavjud. Tasviriy san'at darslari mana shunday bolaning asosiy kompetensiyalaridan biri

bo'lgan ijodiylikni rivojlantiruvchi soha hisoblanadi.

2019-yil 29-aprelda "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Davlat rahbarining Farmoni e'lon qilindi [5]. Mazkur hujjatda xalq ta'limini rivojlantirishning strategik maqsadlari belgilab berildi. Ularning ichida tasviriy san'at hamda bolada ijodiylikni rivojlantirish bo'yicha quyidagilar ta'kidlab o'tilgan:

➤ inson kapitalini mehnat bozorida va umuman mamlakatda o'quvchining raqobatbardoshlik darajasini belgilovchi asosiy omil sifatida rivojlantirish;

➤ bo'lajak pedagoglar uchun pedagogik faoliyatga moyillik va ijodkorlik qobiliyatlarini aniqlash va baholash imkoniyatini beruvchi metodlarni ishlab chiqish;

➤ iqtidorli bolalar va iste'dodli yoshlar bilan aniq maqsadga yo'naltirilgan ishlarni amalga oshirish tizimini yaratish;

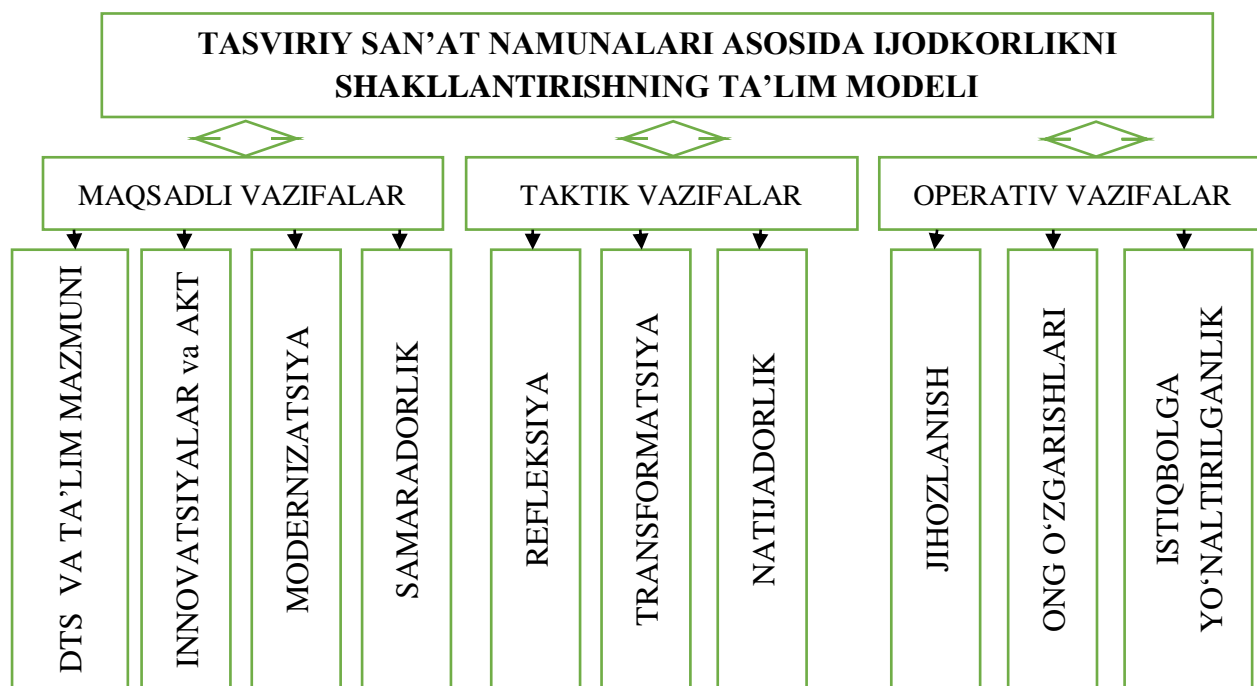
➤ zamonaviy darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar uchun axborot-kommunikasiya texnologiyalarini joriy etgan holda multimedia ilovalarini yaratish;

➤ bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lmagan fanlar asosida tuzilgan o'quv dasturidan bosqichma-bosqich voz kechish va o'quv fanlari sonini optimallashtirish.

Ta'lim nazariyasiga ko'ra **ta'limning pedagogik modeli** majmui mavjuddir. Biz tadqiqotda ta'limning pedagogik modeli masalasiga aynan tasviriy san'at asarlari asosida bolada ijodiylikni rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti nuqtayi nazaridan javob izlaymiz. Ta'lim modeliga **maqsadli vazifalar, taktik, operativ** vazifalar kiritiladi (2.1- rasm).

Mazkur ta'lim modeli tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishning bugungi kun va istiqbolga belgilangan majmuini o'zaro bog'liqlik va hamohanglikda namoyon etadi. Bugungi kunda talab etilayotgan bosh masala bu – tasviriy san'at darslariga bo'lgan o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchi, shuningdek, keng jamoatchilikning munosabatini o'zgartirishdan iboratdir. Chunki

mana shunday ong o'zgarishlarini, ijtimoiy o'zgarishni qilmasdan turib, rasm chizishga bo'lgan munosabat va mas'uliyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Barcha rasm chizish jarayoni yosh bolaning tafakkurini, ongini, intellektini rivojlantirishda juda katta ahamiyat kasb etishi, bolasi aqlli bo'lib o'sishini istagan har bir odam farzandini qo'lga mo'yqalam tutqizishi darkorligini anglab yetishi lozim.

2.1-rasm. Tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ta'lim modeli

Boshlang'ich ta'lim tizimida esa, avvalo, DTS va ta'lim mazmuniga yuqorida keltirilgan bosh maqsaddan kelib chiqqan holda zarur o'zgarishlarni kiritish darkor. Bu ishni qilish uchun esa boshlang'ich ta'limga aynan tasviriy san'at darslariga innovatsiyalarni olib kirish va boshqa tarafdin ta'lim jarayoni, uning shart-sharoitlari, sinf xonalarining ashyo va buyumlar bilan ta'minlanganligi, AKT bilan ishlash usullarini joriy etish kabilarning barchasida modernizatsiya jarayonlarini boshlash zarur. Agar bir sifatli o'quv jarayonini istasak, biz avvalo sifatli o'quv sharoitini yaratib berishimiz lozim.

Innovatsiyalar mazmuniga nimalar kiritilishi lozim? Innovatsiyalar mazmuniga quyidagilar kiritiladi: o'quv darslarini

tashkil qilishda yangi pedagogik va innovatsion texnologiyalar, interfaol usul, vosita va yo'llar, noan'anaviy ishlash usullari, masalan, qum bilan ishlash, multimedia tizimlari, taqdimotlar tayyorlash, o'quvchilar mustaqilligini oshirish, o'quvchining o'zlariga qaysi mahsulot bilan qanday ishlash tanlovini berish, ularni tasviriy san'atga to'g'ri va sog'lom rag'batlantira olish, kompyuter grafikasi, rasmlarni kompyuterda dasturlash asoslari kabilarni joriy etish, tasviriy san'at asosidagi dasturchilarni tayyorlashning ilk bosqichini boshlang'ich maktabda o'tash, darslarda muzey ta'limi usullarini keng joriy etish kabilarda namoyon bo'ladi.

Modernizatsiya jarayonlari esa – ta'lim ta'minoti bilan bog'liq barcha masalalarni hal etishda ko'rinadi. Ta'lim ta'minoti ikki yo'nalishda hal etilishi darkor. Birinchi yo'nalish bu – darsliklar va qo'shimcha materiallar. Ikkinchi yo'nalish esa – tasviriy san'at dars xonalariga qo'yiladigan zamonaviy innovatsion standartlarni barcha boshlang'ich ta'lim maktablariga joriy etishdan iboratdir. Ta'lim ta'minoti, bir tomondan o'qituvchi darsda ishlatadigan asosiy darsliklar, ularning mazmuni va sifati, ularning aynan tipografiya va rang-tasvir nuqtayi nazaridan sifatli chiqarilishi, o'qituvchi faoliyatini osonlashtiradigan turli albomlar, xususan, tasviriy san'at bo'yicha eng mashhur asarlar reproduksiyasi va tarixiga oid, haykallar va arxitektura yodgorliklari, O'zbekistondagi muzeylarda saqlanadigan mashhur asarlari nusxalari kabilarni o'z mazmunida aks ettiradigan albomlarning bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Modernizatsiyaning ikkinchi yo'nalishida dars xonalarini zamonaviy tarzda maqsadli ravishda tasviriy san'at mazmuniga moslash va qayta qurish nazarda tutiladi. Bunda dars xonalarida tasviriy san'atning barcha turlari va yo'nalishlarida ishlash imkoniyatlari bo'lishi zarur. Bunday xonalar transformer (qayta jihozlanuvchan) xonalar bo'lishi taqozo etiladi. Zarur bo'lganda stol va stullar qo'llanilishi, molbertlar bilan ishlashda esa xonani bo'shatish, qum bilan ishlaganda bu jarayonga mos moslamalarni qo'yish imkoniyatlari bo'lishi yoki binolar arxitekturasi bilan shug'ullanganda shunga mos plastmassa uskunalar bo'lishi

darkor. Mazkur o'zgarishlarning barcha bir maqsadda, ya'ni o'quvchida tub ong va fiziologik qayta qurishni amalga oshirishga yo'naltiriladi. Qo'l harakati, mayda barmoqchalarni maksimal ishlatish asosida bola intellektual rivoji uchun asos yaratiladi. Tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchida ijodiylikni rivojlantirishda pedagogik strategiya o'quvchida rivojlantirilishi lozim bo'lgan ijodiylik sifatleri va ularning majmuini yaratishga yo'naltirilgan ta'lim maqsadleri, tamoyillari, usul, vosita va yo'llari, kompetensiyaviy xususiyatlarni va maqsadga yo'naltirilganlik omillarini nazarda tutadi [31; 164-b].

Maqsadli vazifalar ta'lim va tarbiya jarayonining umumiy maqsadlaridan kelib chiqadi hamda o'quvchining shaxsiy-insoniy sifatleri, layoqatlari, iste'dodi, xohishi, imkoniyatlarini rivojlantirishni anglatadi. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim modeli – shaxsiy va o'quvchida belgilangan sifatler majmuini yaratib berish maqsadiga yo'naltirilgan faoliyatlardir [65; 54-b].

Ta'limning taktik vazifalari – ijtimoiy-pedagogik vaziyat va ta'lim maqsadi, talablari, shart-sharoitlaridan kelib chiqqan holda strategik maqsadni konkret vaziyatda samaraga olib kelish jarayonidir. Ya'ni pedagogik taktika – pedagogik jarayonda maqsadga yetish uchun qanday ishlarni amalga oshirish darkorligini ko'rsatib beradi, pedagogik strategiya esa – ta'lim maqsadini belgilab beradi [35; 98-b].

Operativ vazifalar esa ta'lim amaliyotida kundalik ishlar majmuiga teng keladi.

Tadqiqotda ta'lim modeli quyidagilardan iborat qilib belgilandi:

Ta'limning maqsadi +≥ ta'limning o'quv mazmuni +≥ ta'lim jarayonini tashkil qilish tamoyillari +≥ ta'lim jarayoni amaliy olib borish, nazariya va amaliyot birligi +≥ ta'limda gumanizatsiya (dunyoqarash ma'nosida) va ma'naviylik omili +≥ o'qituvchi kompetensiyasi +≥ ta'lim usul, vosita va yo'llarining mos tanlanganligi +≥ ta'limda innovatsiya va modernizatsiya o'rni +≥ ota-ona, bola, maktab hamkorligi +≥ ta'limning natijadorligi va samaradorligi.

Boshlang'ich ta'limda tasviriy san'at namunalari asosida

ijodkorlikni shakllantirishning **pedagogik jarayoni** bu – maxsus ravishda tasviriy san’at darslari hajmi va tarkibida o’qituvchining o’quvchilar ijodkorligini shakllantirishga yo’naltirilgan, o’ziga xos usul, vosita va yo’llardan foydalaniladigan maqsadli ta’lim va tarbiya jarayonidir. Mazkur pedagogik jarayon pedagogik maqsadni samarali qilish uchun qo’llaniladigan vazifalar, pedagogik mazmun, usullar, shakl va vositalar, maqsadli ta’sir etish va ongdagi ma’lum o’zgarishlarni qilishdan iboratdir.

Boshlang’ich ta’lim tizimida tasviriy san’at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish jarayoni qator pedagogik vazifalarni amalga oshirishni nazarda tutadi [60; 136-b]. Ular:

Ta’lim funksiyasi. Tasviriy san’at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ta’lim funksiyasi rasm chizish va rasmlarni tomosha qilish asosida ijodkorlikni namoyon etish bo’yicha o’quvchining malakaviy tajribasini, bilim, ko’nikmalari majmuini o’z mazmuniga qamrab oladi.

Bilimlar – yosh differensiyasini nazarga olgan holda rasm chizish sirlari va asoslari, rassomlar hayoti va ijodi, mashhur tasviriy san’at asarlari borasidagi axborotlardan iboratdir.

Malakalar – rasm chizish jarayonida bo’yoqlar va ular turlari, ularni ishlatish va qo’llash usullari, ularni ishlatish bo’yicha tegishli sa’y-harakatlar, qo’l, ong va fantaziya birligi asosida ishlay olish, tasviriy san’at asari bildirgan his-tuyg’ularni adekvat, monand va mos ravishda anglay olish va tushuntirib bera olish, tasviriy san’at asaridan olingan his-tuyg’u va emotsiyalarni sharhlay bilishni anglatadi.

Ko’nikmalar – tasviriy san’at asarlariga moyillik, ularni ko’rish va ulardan huzurlanishdan cho’chimaslik, balki zavqlanish, ularni ko’rishga doimiy intilish, muzeylarga borishni xush ko’rish, uy kutubxonasida mashhur tasviriy san’at asarlarining nusxalari majmuasi bo’lgan albomlarni tomosha qilish, asarlar reproduksiyalari nima ekanligini bilish. O’z hayotida tasviriy san’at asarlari tarixi bo’yicha va rasm chizish malakalari bo’yicha o’z bilimlarini qo’llay olish.

Rivojlantirish funksiyasi. Tasviriy san'at asarlari asosida bola ijodiylikni rivojlantirishdan iborat. Tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchida ikki tur ijobiy va dinamik o'zgarishlar sodir bo'ladi.

Birinchi turda bola yanada keng va asosli mushohada qilishga o'rganadi, o'zgalarning mehnati namunalarini ko'radi hamda mehnat qilishga qiziqish paydo bo'ladi, o'z ortidan biron bir narsa, ya'ni ijodiy narsa qoldirish istagi tug'iladi. Mazkur o'zgarishlar bolaning hayotga, mehnatga, o'zgalarning mehnatiga bo'lgan hurmati va iste'dodlar ijodidan g'ururlanish hissini tarbiya qiladi.

Ikkinchi turda o'zgarish – bola malakalari va ko'nikmalari bilan bog'liq o'zgarishlardan, ya'ni tana harakatidagi fiziologik o'zgarishlardan, mayda barmoqlarning maqsadli harakati asosidagi tafakkur va ong o'zgarishlaridan iborat bo'ladi. Qo'l harakati, o'ylash zaruriyati, fantaziya, tasavvurlarni topish, ularni qog'ozga tushira olish kabilarning hammasi bola ongida o'ziga xos ijobiy iz qoldiradi. Bolada o'ziga ishonch va o'zidan g'ururlanish hissi tarbiya qilinadi. Rivojlanish asosida bolaning ham fiziologik, ham tafakkur, ham fantaziya faoliyatini birgalik va hamohanglikda tashkil qilish yotadi [69; 36-b].

Tarbiya funksiyasi. Tarbiya funksiyasi abstrakt, alohida olingan funksiya bo'lmay, balki ta'lim bilan birgalikda va birlikda shakllantiriladigan funksiyadir. Tasviriy san'at asarlarini ko'rish, ularni anglash, ular bo'yicha ma'lum axborotlarni yig'ish, mustaqil rasm chizish malakalarini egallash jarayonida o'quvchida ma'lum axloqiy va fe'l-atvor sifatleri shakllanib boradi. Ular: sabr, qanoat, maqsadni ko'ra bilish, maqsadni aniq belgilash, maqsadga yetish algoritmini chiza bilish, maqsadni qadam-baqadam o'ziga yaqinlashtira olish, maqsadga yetish uchun nimalar qilishni aniq tasavvur qilish, qo'l harakatlarini aniq belgilash, maqsadga yetishdan xursand bo'lish, o'zini marraga yetganlik uchun olqishlash, g'urur va faxr hissini tuyish, ota-onasiga o'z mehnatini ko'rsatish, ulardan rag'bat olish, o'qituvchini o'zi yetishgan marralarida hissasi borligini tan olish, o'qituvchidan minnatdor bo'lish, yangi marralarni olishga

tayyorlik va b. Binobarin, tasviriy san'at asarlari asosida bolada ijodiylikni shakllantirishning tarbiyaviy ahamiyati shundan iboratki, o'quvchida etik-estetik tasavvurlar va ular natijasida psixo-emotsional holat, his-tuyg'ular, ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlar shakllanadi.

Tabiiyki, tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchi ijodiyligini rivojlantirishdagi ta'kidlangan sifatlar o'zidan o'zi paydo bo'lmaydi. Buning uchun ta'lim jarayonini samarali va maqsadli tashkil qilish taqozo etiladi.

Tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchida ijodiylikni rivojlantirishning ta'lim konsepsiyasi [168] bolaning aqliy, jismoniy, fiziologik, intellektual, hissiy, ruhiy imkoniyatlarini yig'ib, ularning barchasini olam go'zalligini tasviriy san'at asarlari orqali tuyish, his etish, e'zozlash, qadrlashga o'rgatish jarayonidan iboratdir. Mazkur pedagogik jarayon o'quvchi imkoniyatlari ichida quyidagilarni ajratib ko'rsatadi va ularga bola imkoniyatlari va layoqatlarini yo'naltiradi:

Individual imkoniyatlarni topish va shaxsga yo'naltirilganlik. Tasviriy san'atga o'rgatish va tasviriy san'at asarlarini mushohada qila olish layoqatlari individ va uning mavjud imkoniyatlariga yo'naltirilgan bo'ladi. Bola shaxsida tug'ma va yaratilgan iste'dodlar mavjud bo'ladi. Mana shu iste'dodlarning ichida esa rasm chizish, atrof-muhitni rasm orqali anglash, rasm vositasida o'z his-tuyg'ularini imkon qadar keng va to'liq aks ettirish kabi istaklar yotishi mumkin. Binobarin, individga yo'naltirilganlik sinfdagi har bir bolani mana shu layoqati mavjudmi yoki yo'qmi degan prizma orqali diagnostika qilinishini taqozo etadi. Agar rasm chizish layoqatlari tabiiy mavjud bo'lsa, bola bilan layoqatlarni keskin yuzaga chiqarish va rivojlantirish rejalari asosida ishlanadi. Agar layoqatlar mavjud bo'lmasa, mana shu layoqatlarni sun'iy ravishda pedagogik ta'sir asosida yuzaga keltirish bo'yicha ishlar olib boriladi. Ikkala reja ham bolada ijodiylikni rivojlantirishga asos bo'la oladi. Mazkur jarayonda shaxsga yo'naltirilgan sifatlar majmui – hissiy-emotsional, ruhiy-psixologik, kontekst-sezgi, shaxsiy-irodaviy (maqsadli), kognitiv-intellektual xususiyatlarini o'z mazmuniga jamlaydi va ularni

rivojlantiradi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Talabaning fikrlash va harakat modelini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'limdir. Mazkur ta'lim tasviriy san'at orqali o'qitish muhitining o'quvchi imkoniyatlariga moslashtirilishini nazarda tutadi. Unga ko'ra ta'lim muhiti, pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim hamda tarbiya jarayonini to'laligicha o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, qobiliyatini rivojlantirish, shaxs sifatida kamolotga yetishini ta'minlash, tafakkuri va dunyoqarashini boyitish va yo'naltirish imkoniyatini yaratadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning o'ziga xos jihati ta'lim oluvchi shaxsini tan olish, uni har tomonlama rivojlantirish uchun qulay, zarur muhitni yaratishdan iborat.

O'qituvchi tasviriy san'at darslarida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonida bir qator shartlarga qat'iy rioya etishi kerak. Ular:

har bir o'quvchini alohida, o'ziga xos shaxs sifatida baholash;

o'quvchining shaxsiy makoni va fikrlarini, uning betakror ekanligini, uning o'ziga xos tafakkur olami borligini chuqur hurmat qilish;

o'quvchining psixologik-ruhiy holati va tasviriy san'atga doir layoqatlarini to'g'ri diagnostika qila olish;

o'quvchining layoqatlari, iste'dodi, rasm chizishga qiziqishi, uning xohish-istak, imkoniyatlarini inobatga olish;

o'quvchining tasviriy san'at va rasm chizishga bo'lgan imkoniyatlaridan ayri holda, ularga bo'ysunmagan holda, uning rasm chizish layoqati kuchiga, intilishlariga ishonch bildirish;

har bir o'quvchi uchun qulay va individual munosabat bildira olish, uning imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish va buning uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;

ta'lim jarayonida hech bir o'quvchi layoqatlarini boshqalaridan ustun qo'ymaslik, ularni iste'dod nuqtayi nazaridan kamsitmaslik, ularga tazyiq o'tkazmaslik;

ta'lim jarayonida har bir o'quvchi uchun "muvaffaqiyat muhiti"ni

yarata olish;

har bir o'quvchiga ta'lim olishda muvaffaqiyatga erisha olishiga yordam berish;

o'quvchining qobiliyatini o'stirish, shaxs sifatida rivojlanishiga yordam berish.

Ma'naviy-ruhiy yo'naltirilganlik. Tasviriy san'atning ijtimoiy vazifalaridan biri bu inson ma'naviyati, uning etik va estetik qadriyatlarini shakllantirish, uning ruhiyatini poklash, insonning zavqlanishi asosida uning vujudida "katarsis" holatini yuzaga keltirish, shu orqali inson imkoniyatlarining cheksizligini anglatishdan iboratdir. San'at inson ruhiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. San'at inson qalbi, uning dardlari, kechinmalari, his-tuyg'ulari bilan ishlaydi. Ularni o'zgartiradi, ularga kuch beradi, ularni yo'naltiradi. San'at insonni ulug' ishlarga chorlaydi, insonga juda katta rag'bat beradi. Shu bois san'at bilan to'g'ri va sog'lom munosabat o'rnatish darkor. Chunki bola o'zidan o'zi tasviriy san'atni sevuvchi, undan zavqlanuvchi, undan huzurlanuvchi odam bo'lib tug'ilmaydi. O'zidan o'zi san'at asarlari bolaning ma'naviy dunyosini shakllantirib qo'ymaydi. Buning uchun pedagogik sa'y-harakatlar, ma'lum qadamlar, pedagogik faoliyat va algoritmlar taqozo etiladi. Binobarin, bu layoqat insonda maqsadli pedagogik jarayonda shakllantiriladi. Buning natijasida esa o'quvchida quyidagi ma'naviy sifat va fazilatlar shakllantiriladi: mehr, muruvvat, sezgirlik, kattaga hurmat, kichikka izzat, mehnatning tagi rohat ekanligini anglash, mehnat qadrini bilish, mehnat kishisini hurmatlash, go'zallikni, samimiylikni, olamni anglash, iste'dod nimaligini bilish, sokinlik, bosiqlik, iste'dod Alloh inoyati ekanligini tan olish va bilish, iste'dodni avaylash va hurmat qilish, xolislik, homiylik, to'g'riso'zlik, halollik, kibrdan forig' (holilik), iroda, sabr, qanoat, tizimlilik va b. Aynan san'at asarlarini o'rganish va tasviriy san'at mashg'uloti bilan shug'ullanish yuqoridagi ta'kidlangan barcha ma'naviy sifat va fazilatlarining ilk kurtaklarining inson ko'nglida yaratilishi, paydo bo'lishi va o'rnashib, keyin kengayishi uchun xizmat qiladi [66; 156-b].

Emotsional-hissiy yo'naltirilganlik. Tasviriy san'at asarlari inson va shaxs uchun ikki vazifani bajarib beradi. Birinchisi – u ma'naviy va ruhiy ozuqa, kuch va quvvat beruvchi, sog'lomlashtiruvchi, rag'batlantiruvchi sanaladi. Ikkinchidan tasviriy san'at – emotsional qayta tiklash vositasi ham sanaladi. Shunga ko'ra zamonaviy meditsinada san'at asarlari orqali inson ruhiyatiga ijobiy ta'sir etish va shaxsni turli depressiv, tushkunlik, suitsidal vaziyatlar va holatlardan chiqarish meditsinasi ham rivojlanmoqda. Bunday yo'nalishlarni psixologiyada Art-terapiya deb atashadi. O'quvchi bolalik davridan boshlab tasviriy san'at asarlarini tushunish, ular mohiyati va mazmunini mutanosib anglashga o'rgatilsa, tabiiy ravishda ijtimoiy makondagi turli krizis va tushkunlik, inqirozlar vaziyatida bola imkoniyatlari ichida mana shu krizislardan, inqirozlardan chiqish yo'llari shakllangan bo'ladi. Binobarin, bolaga tasviriy san'at asarlari orqali uning ijodiylikni shakllantirishning juda katta ijtimoiy ahamiyati ham mavjud [171].

Evristik ta'limga yo'naltirilganlik [145; 304-b]. Evristik ta'limning muhim unsurlaridan biri o'quvchida izlanuvchanlik, topqirlik, biror bir narsa mohiyatini anglashga safarbarlik, qiziquvchanlik, savollarga javob izlash shart-sharoitini vujudga keltirish orqali bolani rivojlantirishdan iboratdir. Aynan mana shu maqsadda tasviriy san'at asarlari vositasida yuqorida ta'kidlangan va shunga o'xshash sifat va fazilatlarini, fe'l-atvorni bolada rivojlantirish imkoniyati mavjud. Tasviriy san'at asarlari orqali bola ijodiylikni ta'minlash va rivojlantirishda evristik ta'lim tamoyillari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

O'quvchi uchun shaxsiy yo'naltirilganlikni ta'minlash. Har bir o'quvchining ijodkorligini rivojlantirish jarayoni uning shaxsiy ta'limiy maqsadlari, imkoniyatlari va layoqatlarini avvaldan belgilab olish va so'ng korreksiya qilish, amaliy holatni nazarda tutgan holda shakllantiriladi.

Individual ta'limiy trayektoriya tanlash tamoyili. Ota-ona bilan bamaslahat o'quvchida ijodkorlikni ta'minlash va rivojlantirishga doir

asosiy komponentlari shakllantiriladi. Ular ichiga ta'lim mazmuni, maqsadlari, vazifalari, tempi, ya'ni tezligi, shakli, metodlari, baholash mezonlari va b. kiradi.

Ta'lim mazmunining zarur megapredmetlar asosiga qurilganligi. Ta'lim tizimi ma'lum fundamental bilimlar majmuidan iboratligini nazarga olish darkor bo'ladi. Bosh maqsad mana shu megapredmetlarni egallash, ammo ularni egallashda bola ijodiyligi ko'mak berishini unutmazlik darkor. Shunday ekan, tasviriy san'at orqali o'quvchi ijodiyligini ta'minlash megapredmetlarni egallashda qo'l kelishini e'tiborga olish zarur bo'ladi.

Ta'lim samaradorligi ko'rsatkichi tamoyili. Ijodiylikni rivojlantirishda doimo ta'lim samaradorligini o'quvchining qiziqishi va o'zidan roziligi asosida belgilanadi. Bosh hakam – o'quvchi hisoblanadi (uning malakasi, layoqati, bilimi va qobiliyati, qiziqishi va b.)

Ta'limning situativlik (muloqot vaziyatining mazmuniy bog'liqligi) tamoyili. Ijodiylikni rivojlantirishda turli ta'limiy situatsiya (vaziyat)larning nogahon, qo'qqisdan, birdaniga vujudga kelishi muhim. Bola ongida "Evrika!" – "men buni bilib oldim" degan vaziyat tug'ilishi shart. Shu bois o'qituvchi mana shu ta'lim harakatida o'quvchiga jo'r, ya'ni yo'ldosh bo'lib boradi. O'qituvchi aslida mana shu evristik jarayon tashkilotchisi bo'lmog'i darkor.

Gumanistik yo'naltirilganlik [17; 70-77-b]. Tasviriy san'atning muhim pedagogik vazifalaridan biri bu uning gumanistik yo'nalganligi, ya'ni insonni ulug'lash va ardoqlash – g'oyalari asosiga qurilgan bo'lishi lozimligidir. O'quvchi ilk maktab ta'limi jarayonida aynan tasviriy san'at asarlari mushohadasi jarayonida o'ziga mana shu insoniy, insonni sevish va ulug'lash g'oyalarini singdiradi va keyinchalik mana shu g'oyalar asosida jamiyat tarkibida boshqa insonlar bilan bo'lgan o'z munosabatlarini quradi. Ta'limda gumanizatsiya (insonparvarlik)ning to'rt muhim elementi mavjud, ular:

1) ta'lim jarayonini tashkil qilishda o'qituvchi va o'quvchilar munosabatlarining tenglik, hamkorlik, o'zaro hurmat va insonni sevish

asosiga qurilishi;

2) o'quvchilar ruhiy psixologik holatini insonparvarlik asosga qurish;

3) o'quvchilarda o'z-o'zini hurmat qilish va o'zining betakrorligi, insoniy qadrini anglab yashashga o'rganishini targ'ib qilish;

4) shaxsiy potensialining oshishini ta'minlash.

Mehnatga yo'naltirilganlik. Har qanday aqliy faoliyat mehnatni taqozo qiladi. Ijodiylikni rivojlantirish ham mehnat jarayoni asosiga quriladi. Biroq boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun mehnat jarayoni o'yin asosiga qurilgan bo'lsa, u mashaqqatsiz kechadi. Bola bir tomondan belgilangan vazifani bajarish uchun mehnat qiladi, biroq boshqa tarafdin u o'yin bilan mashg'ul bo'ladi. Bolaning ijodiyligini rivojlantirishda mehnat qilish tafakkuri juda muhim sanaladi. Chunki bola mehnatsiz biror bir narsaga erishib bo'lmaydi degan hayotiy falsafani tushunib olishi kerak bo'ladi. Mehnat jarayoni bolada ijodiylikni namoyon etish uchun juda katta imkoniyatlar beradi. Bola fikr qiladi, masala yechimini topishga intiladi, o'z algoritmini yaratadi, bosqichma bosqich rasm chizish yoki tasviriy san'at asarini tushuntirish, u boradagi informasiyani bayon etish orqali o'zidagi mavjud malakalarni rivojlantirib oladi [40; 184-b].

Jismoniy baquvvatlikka yo'naltirilganlik. Tasviriy san'at bir ko'rinishda jismoniy va fiziologik jihatlarga e'tibor zarur emasligini ko'rsatadigandek ko'rinadi, aslida rasm chizish, ayniqsa, katta tasviriy san'at asarlarini yaratish insondan kuchli jismoniy baquvvatlikni taqozo etadi. Chunki soatlab oyoqda turish, soatlab barmoqlarni ishlatish talab etiladi. Shu bilan birga ko'z apparatiga bo'lgan talab ham ortadi. Ko'z ranglarni, soya va nur o'ynashlarini yaxshi idrok etishi zarur sanaladi. Shunday ekan, masalaning bu tomoni ham e'tiborli ekanligini nazarda tutmoq zarur.

Modellashtirish va konstruktorlik malaka va layoqatlarini shakllantirishga yo'naltirilganlik. Har qanday tasviriy san'at asari o'ziga xos ichki va tashqi konstruksiyaga ega bo'ladi. O'quvchilar mana shu konstruksiya (dizayn)larni topish, ularni anglash, asar

kompozitsiyasidagi ularning fundamental asoslarini ko'ra bilishga o'rgatiladi. Shunga ko'ra, bola rasm chizmoqchi bo'lsa, avvalo, miya faoliyatida modellashtirish jarayoni, keyin mana shu modelni qog'ozga ko'chirish uchun konstruksiyani to'g'ri topish jarayoni, undan keyin esa rasm mazmunini qog'ozda ranglar asosida ifoda etish jarayoni yuzaga keladi. Mazkur jarayonlar rasm chizish jarayonining algoritmlarini tashkil qiladi. Agar tasviriy san'at asarini o'rganish va uni baholash jarayoni bo'ladigan bo'lsa ham, ichki va tashqi konstruksiyani ko'ra bilish rassomning mahoratini to'liq anglash imkoniyatini beradi. Mazkur bilimlar asosida o'quvchi tasviriy san'at asarlarining na faqat yuzada turgan axborotini, balki ichki tuzilishga doir axborotlarni ham o'qish va ular asosida xulosalarni qilishga o'rganadi.

Nutqni o'stirish va tafakkur rivojiga yo'naltirilganlik. Tasviriy asar chizish va yoki tasviriy asarni ko'rishning nutq jarayoniga nima aloqasi bor, qanday qilib rasm chizish nutqqa bog'lanadi, degan savol tabiiy tug'iladi. Biroq ular haqiqatan ham bir-birlarining rivojini uzviy ta'minlaydigan voqeliklardir. Rasm chizish jarayoni hamda rasm chizib bo'lgandan keyin o'quvchining eng yaxshi ko'rgan narsasi bu o'zi yaratgan asar haqida so'zlab berishdir. Asar mohiyatini va mazmunini so'zlab berish o'quvchining bir qator zarur sifat va fazilatlari, layoqat va malakalarini o'stirishga xizmat qiladi. Rasmda biz bir narsani ko'ramiz, so'zlab berilgandan keyin rasm mazmuni o'zgaradi, u ma'lum axborotlar bilan to'yintiriladi. Shu tariqida biz "xunuk" bir chizilgan ayol bolaning "juda chiroyli onasi" ekanligini anglab yetamiz va bola tafakkurida onaning rasmi mazmuni biz ko'rayotgan chiziqlardan ancha mazmunliroq, ancha hashamatliroq, ancha go'zalroq ekanligini ko'ramiz. Ikkinchidan esa, chiroy va go'zallik mazmuni chiziqlar bilan emas, balki mana shu chiziqlar ifoda qilgan mehr, muhabbat, iliqlik bilan to'yinganligini, go'zallikning asl mazmunini ko'ra boshlaymiz. Shu bois oilada ham, maktabda ham o'quvchini chizgan rasmini so'zlab berishga o'rgatish zarur. Bolani rasm va so'zlar uchun, albatta, rag'batlantirish taqozo etiladi.

Shunday qilib, tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirishning turli obyektiv va subyektiv omillarini o'rganish asosida uning pedagogik mazmuni quyidagilardan iborat qilib belgilanadi (2.2-rasm):

2.2-rasm. Tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchida ijodkorlikni shakllantirishning pedagogik mazmuni

“Men – konsepsiya”ga yo'naltirilganlik. Ilmiy adabiyotlarda, ayniqsa, shaxs shakllanishining psixologik metodlari tarkibida “Men-konsepsiya” asoschilarining qarashlar tizimi juda mashhur. “Men – konsepsiya”, ya'ni shaxsning o'zini o'zi shakllantirish konsepsiyasi P.F.Kapterev, A.Maslou (AQSh), K.Rojers (AQSh), R.Berns (Buyuk Britaniya) kabilarning [170] g'oyalarida aks etgan. “Men-konsepsiya” (one's self-consept, self-construstion, self – identity, self-perspective) shaxsning o'zi va o'zining ma'naviy-ruhiy, axloqiy tafakkuri, amallarini baholash konsepsiyasidir. Shunga ko'ra, tasviriy san'at asarlarini ko'rganda va o'quvchi o'zi rasm chizish jarayonida ikki faoliyat turi amalga oshadi. Birinchidan, shaxs kelajakka bog'liq holda ijod qilishga urinadi. Ikkinchidan, shaxs o'tmishga aloqador holda o'z asarini refleksiya qiladi, ya'ni xolis baholaydi. Ikkala jarayon ham bolaga uning o'zini yanada yaqinroq tanishtirish, “Men – kimman?” degan savolga javob izlash jarayoniga teng bo'ladi.

Binobarin, tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchida ijodkorlikni rivojlantirishning pedagogik ta'limotida quyidagi tamoyillar ish beradi va samaradorlik asosini tashkil qiladi:

- Tasviriy san'at asarlarini o'rganish va o'quvchini rasm chizishga o'rgatish bolaning o'z hissiyotlarini namoyon qilishga o'rgatadi. O'z hissiyotlarini anglash refleksiya vujudga keladi, bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich sanaladi hamda insoniyat tarixidagi eng noyob madaniyat va san'at rivoji, rassomlar hayoti va ijodi, ular namunalari bilan tanishishi imkoniyatini yaratadi. Mazkur jarayonda rasm chizish birlamchi, tasviriy san'at asarlari bilan tanishishi ikkilamchi bosqichni tashkil qiladi.

- O'quvchi rasm chizish orqali o'zini va o'z hissiyotlarini namoyon etadi. Shu vaqtning o'zida o'quvchi asar muallifi sifatida o'zini namoyon etadi. Bola, avvalo, o'zi chizgan rasmning muallifidir. Shundan keyin u mualliflik huquqi asosida o'z asarini taqdim etadi;

- O'quvchi rasmni taqdim etish jarayonida turli rollarni o'ynaydi, turli rollarga va obrazlarga kirib boradi. Bu obrazlarning har biri bolada ijodiylikni rivojlantiradi va bola tafakkuri va malakalarini boyitadi. Mazkur rollar o'quvchi bajarayotgan funksiyalar bilan bevosita aloqador bo'ladi. Ular: "muallif", "tomoshabin", "tanqidchi", "san'atshunos", "rassom", "grafik", "haykaltarosh", "dizayner" va b. Agar o'quvchiga "qaysi materiallar bilan ishladingiz?" degan savol tushsa, shunga monand ravishda turli san'at turlariga mos javoblar tanlanadi. O'quvchi mazkur jarayonda o'z tafakkuri, o'ylari, hislari va ishlash uslubini tushuntirib berishga majbur bo'ladi.

- O'quvchining tasviriy san'atga doir didi, tafakkuri va farosati uning ne chog'li rasm chizish jarayoniga chuqur va ilm asosida kirib borganligiga bevosita bog'liq bo'ladi. Bola qanchalik yaxshi rasmlar chiza boshlagan vaqtdan mana shunday jarayonga chuqur kirisha boshlaydi, uning bilim, malaka va ko'nikmalari ham amaliy tajriba asosida shunchalik o'sib boraveradi. Shu jarayonda o'quvchi o'zining shaxsiy didi, estetik tafakkuri va baholash mezonlari, san'at tilini anglash usullarini ham shakllantirib boradi;

- O'quvchilarni tasviriy san'at jarayoniga olib kirishda ularning

erkin tanlovi, o'z takliflari va istaklariga juda katta imkon berish lozim. Shuni aniq tushunish kerakki, tasviriy san'at bu erkin ijod jarayonidir. Shunga ko'ra rasm darslarida biror bir vazifa berganda, uni umumiy tarzda qo'yish darkor, biroq qanday va qay tarzda chizish bu o'quvchining erkin tanlovi asosida bo'lishi zarur.

Tasviriy san'at darslariga o'quvchining o'z bilim, malaka va layoqatlarini oshirish, ma'lum amaliy tajribaga ega bo'lish, o'zini namoyon qilish jarayoni sifatida munosabat bildirish zarur, shu bois, kimdir Pikasso kabi liniyalarni perpendikulyar chizib, "bu mening onam" deyishi mumkin, kimdir doiralarga urg'u berib, "bu mening onam" deyishi mumkin. Shunga ko'ra, bolaning mehnati baholanayotganda, uning ruhiy munosabatini va nimalarni nazarda tutganligini inobatga olish taqozo etiladi.

2.2-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning innovatsion shakl, vosita va metodlari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishda ta'lim mazmuniga monand va muvofiq bo'lgan innovatsion shakl, vosita va metodlarni tanlash, ishlab chiqish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish juda muhimdir.

Bugungi kunda ko'pchilik pedagog olimlarning ta'kidlashiga ko'ra ta'lim jarayonining bosh maqsadi bolani bilimlar bilan to'yintirishgina emas, balki, avvalo, bola tasavvurlari, xulosalari, kuzatuvchanligi, o'ylari, fantaziyasi, atrof-muhitni anglashida to'g'ri qarorlar qabul qilishini rivojlantirish va ta'minlashdan iboratdir. Ya'ni, bolani hayotda to'laqonli ravishda qarorlar qabul qilib yashashga o'rgatishdir. Aynan o'zi mustaqil har turli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishga o'rgatilgan shaxs hayotning turli vaziyatlarida yashashga tayyor shaxs sifatida baholanmoqda. Mazkur malakalarning ichida esa shaxs ijodkorligiga alohida urg'u berilmoqda. Chunki aynan ijodkorlik shakllantirilgan shaxs yangi tovarlar, mahsulotlar, innovatsiyalarni yaratishga moyil shaxsdir. Ijodkor shaxsning qo'lidan turli qiyin vaziyatlarda uning yechimlarini nostandart yo'llar bilan topish keladi.

Buning uchun esa boshlang'ich ta'limda bola ijodiyligini shakllantirish taqozo etiladi. Shunga ko'ra tasviriy san'at darslarida bola ijodkorligini rivojlantirish yaxshi samaralar beradi. Chunki tasviriy san'at jarayonlari bilan shug'ullanish, zarur ko'nikmalarni shakllantirish boladan juda katta samimiylik, fantaziya, ijodkorlikni, o'ylash, fikr qilish, o'z o'ylari va fantaziyalarini real qilish, ya'ni qog'ozga tushirish bo'yicha malakalarni talab etadi.

Tasviriy san'at namunalari asosida boshlang'ich sinflarda o'quvchi ijodkorligini shakllantirishda qanday innovatsion shakl, vosita va metodlar qo'llash zarurligi masalasi ilmiy o'rganilganda tadqiqot doirasida quyidagi **usul, vosita va yo'llar** samarali ekanligi aniqlandi, ular:

intellektual o'yinlar – tasviriy san'at asarlari namunalari, ijodkorlar va rassomlar hayoti va ijodi, turli stilistik yo'nalishlar xususiyatlari, milliy rassomchilik tarixi, miniatyuralar san'ati, tasviriy san'at janrlari bilan bog'liq turli ta'lim va tarbiya jarayonining didaktik, akmeologik, aksiologik, o'rgatuvchi, rivojlantiruvchi, mustahkamlovchi omillari;

analitik materiallar – suhbat, hikoya, ijodkorlar ijodi va hayot yo'li haqidagi verbal materiallar, sohaga oid she'r va qo'shiqlar, rassomlar haqidagi romanlarni so'zlab berish, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savol-javoblar, aqliy hujumlar, viktorinalar, bellashuvlar, klaster, idrok xaritalari, fikrlash, mantiqiy o'yinlar, savollar, illyustratsiyalar va ko'rgazmali materiallarni tahlil qilish va b.;

audio-vizual metodlar – tasviriy san'at tarixi, rivoji, turli stillar va ularning farqlari, rasm chizish amaliyoti, mo'yqalamlar tarixi, multfilmlar ko'rish va ularni tahlil qilish, verbal va vizual topishmoqlar, rebuslar yechish, anagrammalar, AKT mantiqiy o'yinlarini o'ynash, mantiqiy xulosalar uchun mo'ljallangan o'yinlar, xususan poyezdlar, mnemotexnika usullarini qo'llash, teleko'rsatuvlar tayyorlash;

interfaol metodlardan foydalanish – brainstorming , braynrayting (aqliy hujum), (Brain writing), TRIZ /ТРИЗ (теория

решения изобретательских задач); ARIZ/АРИЗ (алгоритм решения изобретательских задач), klaster, akvarium, bumerang, SWOT analiz (strength, weariness, opportunity, threat), Case study, suhbat (Suqrot savol-javoblari), diskussiya, shaxsiy analogiya (empatiya – hissiyot, hamdardlik), open space, video-konferensiya, E-learning, virtual ta'lim, online va offline ta'lim va b.;

ijodkorlikni rivojlantirishda tabiat bilan bevosita muloqot – atrof-olam go'zalligi va garmoniyani ko'ra olish, his qilish, ulardan zavq olish, tabiatni asrab- avaylash, barglarning turli shakllarini ajrata olish, yer, osmon, suv, tog', zamin, shamol, qor, yomg'ir kabi tushunchalarni anglash, ularni rasm chizish jarayonida qayta tiklash, qor parcha va zarralarining geometrik figuralarini ko'rish, ularni qog'ozlarda qayta yasash, barglarni quritish va ularning naqshlarini qog'ozga tushirish, tabiat rasmlarini chizgan milliy va umumbashariy rassomlar ijodini o'rganish, tog', osmon, dengiz, hovlilar, daraxtzorlar rasmlarini tomosha qilish, natyurmort, peyzaj rasmlarni ko'rish va muhokama qilish va b.;

geometrik hajmlar va shakllarni o'rganish – atrof-olamdagi geometrik hajmlar (ellipsoid, uchburchak, to'rtburchak, doira, kvadrat, ko'pburchak), binolar va atrof-muhitda ularga misollar topish, turli predmetlar va ular funksiyalarini o'rganish, arxitektura binolarini, rasmlarini ko'rish va ularni muhokama qilish, kubizm, abstraksionizm, simvolizm yo'nalishlaridagi rasmlarni ko'rish va ularning mohiyatini anglashga urinish;

turli konstruktorlar va maxsus qurilish sistemalarini qo'llash – LEGO (Daniya), Mega bloks (Kanada), Keenway (Xitoy), Город мастеров (Rossiya), Hape Toys (Germaniya), GIGO (Tayvan), ZOOB (AQSh), Meccano (Fransiya) kabilardan foydalangan holda turli qurilish konstruksiyalarini yasash, konstruktor bo'lib o'ynash, maqsadli vazifalarni, xususan, maktab, basseyn, uy-joylarni, mahallalarni qurish, yakka tartibda va guruhlarda ishlashni o'rganish, vizual effektlar, balansda ushlab, barmoqlar motorikasi va gimnastikasiga alohida urg'u berish, o'quvchilarda jismoniy mashqlar

asosida balans nimaligini tushuntirish, bola ijodkorligini rivojlantirishda xalq va ko'cha o'yinlari, xususan, asfaltga rasm chizish, loy o'ynash, loydan figuralar yasash, tuproq o'ynash, tuproqdan saroylar, uylar va hayvonlar figuralarini yasash kabilardan foydalanish.

Ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayonida rang-barang metod, vosita va yo'llarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi, o'qituvchi kompetensiyasining yanada amaliyroq, yorqinroq namoyon bo'lishi uchun xizmat qiladi va mashg'ulotlarning o'quvchilar uchun qiziqarli tashkil qilinishini ta'minlaydi. Muhim bo'lgan o'rin shundaki, har bir metod mashg'ulotda tanlangan mavzu va uning mazmuniga monand va muvofiq tarzda shakllantirilishi lozim, tanlangan metodlar ta'lim maqsadlariga xizmat qilishi lozim. Bunda o'qituvchining yaratuvchanlik, tashkilotchilik, ijodiylik va kreativlik, o'z ustida ishlashi, o'z kasbini sevishi kabi kompetensiyalarining namoyon qilinishi taqozo etiladi. Biroq maktab ta'limidagi mavjud ahvollardan biri shundaki, rasm o'qituvchilari kompetensiyasiga, ularning o'zlari rasm chizish qobiliyatiga ega bo'lishlariga yoki tasviriy san'at tarixidan belgilangan va talab etilgan darajada ma'lumotli bo'lishlariga yetarlicha e'tibor qaratilmaydi.

O'quvchidan tasviriy san'at darslari bo'yicha 1-4-sinflar doirasida quyidagi kompetensiyalarning shakllantirilgan bo'lishi taqozo etiladi.

1-sinf

tasviriy san'at asarini farqlay bilish;

tasviriy san'at turlarini bilish;

ranglarni farqlay bilish;

tasviriy san'at asarlarini tahlil qila olish;

tasviriy san'atning turlarini farqlay olish;

asosiy va hosila (zarg'aldoq, binafsha va yashil) ranglarni, shuningdek, ranglarni hosil qilishni bilish;

O'zbekiston va jahon tasviriy san'at asarlarini bir-biridan farqlash;

Milliy rassomlar va xorijlik mashhur rassomlar asarlarining

reproduksiyalarini bilish va farqlay olish;

2-sinf (1-sinfdagi bilimlarga qo'shimcha ravishda)

tasviriy san'at asarini diagnostika qilib, boshqa asarlardan farqlay olish va belgilay olish;

tasviriy san'at asarining nima uchun kerakligini isbotlay olish;

tasviriy san'at asarini ko'rganda uning rang, jilolar, asar kompozitsiyasi va qurilishi, rang va soya o'ynoqiligi, nima maqsadda chizilganligi va asar g'oyasini to'g'ri tushuntira olish;

tasviriy san'at asarlarini har tomonlama tahlil qila olish;

tasviriy san'atning tur va janrlarini farqlay olish;

tasviriy san'at asarini diagnostika qilib, boshqa asarlardan farqlay olish va belgilay olish;

tasviriy san'at asarining nima uchun kerakligini isbotlay olish;

tasviriy san'at asarini ko'rganda uning rang, jilolar, asar kompozitsiyasi va qurilishi, rang va soya o'ynoqiligi, nima maqsadda chizilganligi va asar g'oyasini to'g'ri tushuntira olish;

O'zbekiston va jahon tasviriy san'at asarlarini bir-biridan farqlash;

naturaning xarakterli jihatlari (shakli, rangi, o'lchami, nisbatlari, fazoviy holati)ni kuzata olish va amalda qo'llay olish;

miniatyura san'ati, sharq miniatyura maktablari namoyondalarini, syujetli kompozitsiya haqida bilish;

amaliy bezak san'atida ramziy belgilar, dizayn san'ati, me'morlik, kitobat san'atini o'rganish.

3-sinf (1, 2-sinfdagi bilimlarga qo'shimcha ravishda)

natyurmort va peyzaj rasmlarini chizish va tabiatga doir mashhur rassomlar asarlarining reproduksiyalarini bilish;

O'zbekiston Respublikasining ramzlari tushirilgan turli arxitektura yodgorliklari nomini bilish va ularning mualliflari ismi-sharifini bilish;

rasm reproduksiyasiga qarab rasmning g'oyasi, ilgari surilgan qarashlar borasida so'zlab bera olish;

turli tasviriy san'at asarlarini chizish usullari, texnologiyasi va

yo'llarini bilish (tog' manzarasi, tabiat manzarasi, qo'l va suv havzasi, portret, hayvonlar rasmi);

mo'yqalam turlari va ularni ishlatish usullari va gigiyenasini bilish;

kontrast ranglar tasnifini bilish; naqshlar texnologiyasi va ritmini tushuntirib bera olish;

mashhur rassomlar, hunarmandlar, bezak beruvchilar, ustalar borasida axborotlarni bilish va ularning qilgan asosiy ishlariga tushuntirish berish;

relyefli haykallar va ularning o'rnashgan joylari borasidagi axborotlarni bilish;

naqshlar tasnifini berish va naqsh chizish texnologiyasini tushuntirib berish;

Applikatsiya turlari va texnologiyasini tushuntirib berish.

4-sinf (1, 2, 3- sinfdagi darslarga qo'shimcha ravishda)

tasviriy san'atning turlari (grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik) va janrlarini (portret, natyurmort, manzara, maishiy, tarixiy, batal, animalistik, marinistik) bilish, ularning ta'riflarini keltira olishlik va ularni tushuntirib bera olishlik;

refleks, yarim soya va tog' soya nimaligi, asosiy ranglardan hosila ranglarni olish nazariyasi va malakalarini bilish;

tasviriy san'at bo'yicha atamalar lug'atini to'ldirib borish va har bir istiloh (atama)ning ta'rifini yozib borish;

kompozitsion yechim (qalamtasvir va rangtasvir), komponovka, perspektiva, gorizont, qoralama va xomaki rasmlar nima ekanligini bilish;

haykal yasash bosqichlarini tushuntirib berish;

naturadan rasm chizish nima deganligini tushuntirib bera olish;

naqshlarning turlari (islmiy, grix va murakkab) bilish va tushuntirib bera olishlik;

islmiy (oygul, barg, novda, bofta, gajak, margula), girix naqshlar (burchaklar soniga qarab) turlarini sharhlab bera olish;

fotoreproduksiya nimaligi bilish;

kvadrat, doira, to'rtburchak shaklidagi naqshlar turlarini bilish; mayda plastika asosidagi tasviriy san'at asarlari xususiyatlarini bilish va b.

Har bir dars tasviriy san'at texnikasi qoidalari, mo'yqalamlarni ishlatish, molbert ushlab va sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilgan holda tashkil etiladi.

Aynan mana shu davr, ya'ni boshlang'ich maktab ta'limi davri bola bilimlarini ta'minlashda eng intensiv davr hisoblanadi. Shuningdek, tadqiqot doirasida xalq va oila udumlari, qadriyatlar, odat va an'analar, xalq ma'naviyati va milliy axloqiy qadriyatlar, xalq tajribasi va urf-odatlar, xalq pedagogikasi, xalq o'yinlari va harakatli tadbirlariga tayanish ham tasviriy san'at asarlarini egallashda juda muhim. Binobarin, mazkur pedagogik jarayonda an'anaviylik va milliylikdan voz kechmagan holda innovatsiyalarni ta'lim jarayoniga olib kirish, ta'lim va tarbiya jarayonini innovatsion tashkil qila bilish, an'anaviylik, milliylik, umumbashariylik uyg'unligi asosida ta'lim jarayonini tashkil qila olishlik maksimal darajada uning samaradorligini ta'minlaydi. Tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni shakllantirishda bolalar intellektual darajasi, ular psixologik va shaxsga doir xarakteristikasi va yosh differensiyasi (turli yosh) masalalariga alohida e'tibor qaratish muhim.

Bolalarning rasm chizishga bo'lgan qiziqishi bu tabiiy jarayondir. Bolalar turli joylarda doimiy o'z ijodkorligi namunalarni tashlab qo'yadilar. Bolalar rasmlarining o'ziga xos tomonlari mavjud. ular original tarzda fikrlay oladilar, kutilmagan ranglarni tanlaydilar, turli yangi chiziqlar yo'nalishlarini topa oladilar. Ular qo'llariga tushgan turli rasm chizishga mo'ljallanmagan narsalarni ham qo'llab, rasm chizish bilan mashg'ul bo'ladilar. Bugungi kunda dunyoga mashhur bo'lgan 3 yoshlik, 5 yoshlik, 7 va yoki 11 yoshlik bolalarni bilamiz. Ularning asarlari dunyo miqyosida tasviriy san'at bozoriga chiqarilgandir.

P.Pikasso, M.Shagal, J.Brak, A.Miro, R.Dyufi, F.Leje, V.Kandinskiy, N.Goncharova, M.Larionov kabi dunyoga mashhur bo'lgan rassomlar bolalar rasmlaridagi o'ziga xos mantiq va samimiylik borasida so'zlab o'tishgan, bolalar rasmlarining san'atda tutgan o'рни bo'lishi lozimligini, ularning rasmlariga ijtimoiy e'tibor zarurligi, bolalar ijod uylarini tashkil qilish dolzarbligini qayd etishgan.

Masalan, Aelita Andre. Qizaloq 2007-yilda tug'ilgan. Avstraliyalik. Unga mashhurlik keltirgan asarlar syurrealistik (super realist) mavzuga cho'milganlik bilan belgilanadi. Uning

asarlari Avstraliya Milliy ko'rgazmalar zalida namoyish etiladi. Ikki yoshidan boshlab o'z asarlari bilan turli namoyishlarda qatnasha boshlagan. Shaxsiy namoyishi 2011-yilda Nyu-York shahrida bo'lib o'tgan. Andre bugungi kunda dunyo miqyosidagi eng yosh professional rassom sanaladi. Andre tomonidan chizilgan rasmlar sotuvi qizaloqqa bir milliondan ortiq daromad keltirgan.

Kiyeron Uilyamson, 2002-yilda Angliyada tug'ilgan. U eng kichiklik davridan boshlab rasmlar chiza boshlagan va bolalik davridanoq mashhurlik kasb etgan. Akvarel bilan ishlay-digan yosh rassomlardan biri. Uning nomini "Kichkina Mone" deb atash urfga kirgan. Kiyeron Uilyamson asarlarining ikkinchi namoyishi 2009-yilda bo'lib o'tgan. Namoyishga qo'yilgan 16 ta asar 14 minutda 18 200 funt sterlingga sotilgan. Keyingi namoyishi 2010-yilda bo'lib o'tgan. Qo'yilgan rasmlardan 33 tasi yarim soatda 150 000 ortiq funt sterlingga sotilgan.

Mana shunday bolalikdan rassom sifatida o'z iste'dodini namoyon eta olgan bolalardan Germaniyada yashovchi Van Yani (asli xitoylik), Otem de Forest (AQSh), Aleksandra Putrya (Poltava)

kabilarni sanab o'tish mumkin.

Hozirda umumiy o'rta ta'lim maktablarining vazifalaridan biri bolalarni turli kasb va hunarlarga yo'naltirish, bolaning kasb tanlashiga ko'maklashish, kasbiy oriyentasiya va kasbiy sosializasiyani yo'lga qo'yish hisoblanadi. Ma'lumki, har bir bolada u yoki bu hunarga, ilmga havasi bo'ladi. Bu havas har doim har bir bolada ochiq namoyon bo'lmaydi, ayrimlarida ochiq, ayrimlarida yashiringan bo'ladi. Maktab jamoasining, har bir o'qituvchi va tarbiyachining vazifasi boladagi mavjud layoqat, havasni rivojlantirish, yashirincha mavjud bo'lgan havasni ro'yobga chiqarib, ularni san'atni tushunish va hurmat qilishga o'rgatishdan iborat.

Maktabdagi boshqa fanlar qatori tasviriy san'at darslarida ham bolalarni ko'pdan-ko'p hunar va kasblarga yo'naltirish, ularni tarbiyalash imkoniyatlari bor. Xususan, rassomlar tomonidan ishlangan san'at asarlarida turli kasb egalari, bunday kishilarning ish jarayonlari (mehnat qahramonlari, xizmat ko'rsatgan kishilar, milisiya xodimlari, olimlar, o'qituvchilar, injenerlar, dehqonlar va b.) aks etadi. Shuningdek, tasviriy san'at haqida olib boriladigan suhbatlarda mashhur xalq amaliy san'ati ustalari, rassomlar, haykaltaroshlarning hayoti va ijodi haqida fikr yuritiladi.

Tasviriy san'at darslarida bolalar turli kasb va hunarlar haqida rasm ishlaydilar (Masalan, "Novvoy", "Fermada", "Qurilishlar", "Olimlar munozarasi", "Sirkda", "Otchoparda", "Fazoga parvoz", "Sport o'yinlari", "Chavandoz", "Kurash", "Sahnadagi o'yin", "Hayvon o'rgatuvchi", "Hosilni yig'ib terib olish", "Dorbozlar", "Avtopoyga", "Sehrgar", va b.). Bunday mashg'ulotlarda o'qituvchi so'zsiz suratda aks etgan kasblarning mazmuniga to'xtaladi hamda bu kasblarga bolalarni qiziqtiradi.

Tasviriy san'at darslarining eng muhim vazifalaridan biri tasviriy, amaliy va me'morchilik san'atlari asarlarini o'qishga o'rgatishdir. Tasviriy san'at asarlari ertak, hikoya, doston, roman kabi ma'lum bir mazmunni aks ettiradi. Biroq uni kitob o'qigandek o'qib bo'lmaydi. Tasviriy san'at asarlarini o'ziga xos tili bor. Ularni bilgan kishilargina

o'qiy oladilar. Xususan, rassomlar chiziqlar, ranglar, o'lchovlar, kompozisiya, proporsiya, ritm, simmetriya, shakl kabi ifodalilik vositalari yordamida asar mazmunini ochib beradilar. Bu borada shuni alohida qayd qilish lozimki, san'at asarlari, ayniqsa, tarixiy, turmush janridagi asarlar, ayrim xalq va mamlakatlar haqida to'la-to'kis va keng qamrovli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bularni o'qiy olgan shaxslargina asarlarda ilgari surilgan g'oyalarni, tasvirlangan mazmunni chuqur idrok eta oladilar. Shuningdek, ular asarning badiiy qiymatini aniqlay oladilar va unga tegishli bahoni ham bera oladilar, asarlardagi go'zallik, ko'tarinkilik, qahramonlik kabi sifatlardan mamnunlik va zavqlanish hosil qiladilar.

Tasviriy san'at o'quv predmeti yoshlarning estetik tarbiyasida ahamiyatli bo'libgina qolmay, balki axloqiy tarbiyada ham salmoqli o'rinni egallaydi. Ayniqsa, tasviriy san'at darslari yoshlarda milliy g'urur va milliy istiqlol mafkurasini shakllantirishda, vatanparvarlik va baynalmilal (millatlararo) tarbiyada, do'stlik va o'zaro yordam g'oyalarini tashkil toptirishda katta kuchga ega.

Maktab tasviriy san'at dasturiga nazar solar ekanmiz unda Vatanimizning buyuk o'tmishi, vatandoshlarimizning mustaqillik uchun olib borgan kurashlari, O'zbekistonning nafosatga to'la tabiati, xalqlar do'stligi g'oyalarini ifoda etuvchi tasviriy san'at asarlari bilan to'lib toshganligini shohidi bo'lamiz. Masalan, ona-tuproq uchun kurash olib borgan Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi, Spitamen, Muqanna kabi buyuk vatandoshlarimiz hayoti va obrazlarini, O'zbekistonning rangorang (rangli) go'zal manzaralarini, o'zbek xalqining respublikamizda yashayotgan boshqa millat vakillari bilan tinch-totuv mehnat qilayotganligini ifodalovchi tasviriy san'at asarlari mavjud. Ularni o'rganish jarayonida bolalar san'atning qonun va qoidalari bilan tanishadilar, yuqorida qayd qilingan mazmunda rasmlar ishlaydilar, O'zbekistonning shirin-shakar va rango-rang (rangli) mevalari, gullaridan tuzilgan natyurmortlar rasmini ishlaydilar, natijada ularda Vatanga va o'z xalqiga nisbatan mehr-muhabbat, milliy g'urur kabi sifatlari shakllantiriladi.

“Daladagi ishlar”, “Ko‘chat o‘tkazish”, “Hosilni yig‘ib terib olish”, “Fermada”, “Bizning qurilishlarimiz” kabi mavzularda rasm ishlash, xalqimizning turli sohadagi (mediklar, kosmonavtlar, o‘qituvchilar, olimlar, madaniyat va san‘at arboblari, qishloq xo‘jaligi xodimlari va b.) shijoatli mehnatini, mehnat qahramonlarining obrazlarini ifodalovchi tasviriy san‘at asarlarini namoyish etish orqali bolalarda mehnat tarbiyasi amalga oshiriladi. Odatda, bolalar ikki yoshidan boshlab rasm chizishga harakat qiladi, qo‘liga qalam oladi. Mana shu davrdan boshlab bolaning tasviriy san‘at namunalariga bo‘lgan qiziqishini rag‘batlantirish darkor. Lekin biz ko‘pchilik o‘zbek oilalarini qarasa, ularda umuman rassomlik, rasm chizish va tasviriy san‘at asarlaridan rohatlanish, zavq olish, ularga e‘tibor qaratish, rassom mehnatining qadriga yetish kabilarga e‘tibor kuchsizdir. Shu bois, bolalarda ham rasm chizishga bo‘lgan tabiiy qiziqish asta-sekin so‘nib boradi va stixiyali tarzda davom etadi. Bolaning mana shu qiziqishi 10-12 yoshgacha davom etadi. Shaxs esa 7 yoshida shakllanib bo‘ladi. Shunga ko‘ra, aynan mana shu, ya‘ni 1-sinfdan 4-sinfgacha bo‘lgan davrda tasviriy san‘at va tasviriy san‘at namunalariga bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalarni maksimal darajada shakllantirish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, 4-sinf o‘quvchilarining 90 % dan ortig‘ida rasm chizishga bo‘lgan e‘tibor to‘liq so‘nib qolgan bo‘ladi.

Tadqiqotda o‘rganilgan 1-4-sinf o‘quvchilarida mana shu so‘nib qolgan qiziqish nima sababdan yuz berganligi savoli berilganda, 40 % o‘quvchilar rasm chizish qo‘lidan kelmeyotganligi, ya‘ni rasm chizishga harakat qilsa ham, uning nazdida chiroyli va o‘xshab chiqmayotganligi; 20 % o‘quvchilar dars davomida ajratilgan vaqtda rasmni to‘liq chizishga ulgurmayotganligi; 20 % dan ko‘prog‘i berilgan vazifani qanday bajarishni bilmayotganligi, qanday rasm chizishni tasavvur qila olmayotganligi (ya‘ni rasm texnikasini to‘g‘ri tanlay olmayotganligi); 10 % o‘quvchilar o‘qituvchi yaxshi emasligi, darsni yaxshi tushuntirib bera olmasligi; 10 % o‘quvchilar umuman bu predmet unga yoqmasligini ta‘kidlab o‘tishgan.

Binobarin, mazkur raqamlar ba'zi xulosalarning qilinishiga imkon yaratadi:

1. Rasm chizish malakalari tabiiy ehtiyoj asosida rivojlanadi, biroq bola ulg'aygani sari uni va ota-onani mazkur faoliyatga to'g'ri rag'batlantirish (masalan, ko'pchilik kasblar uchun, xususan stomatolog, xirurg, dizayner, kompyuter dizayneri, grafik rassom, tekstil sohasi vakili, matolar dizayneri, qishloq xo'jaligi sohasi, logistika va b.), rasm chizishning yaqin va uzoq muddatga mo'ljallangan foydasini ularga tushuntirish lozim.

2. Rasm chizish jarayoni motivatsiya → o'z imkoniyatlarini ko'rsatish → pozitivlik, o'z mehnati va imkoniyatlaridan qoniqqanlik kabi muhim yo'nalishlar, qadamlar birligidan iboratdir. Ularning, ya'ni motivatsiya, o'zini ko'rsatish va qoniqqanlik kabilarning bola hayotida mavjud bo'lmasligi uning rasm chizish faoliyatidan voz kechishi, rasm chizish jarayonidan bosh tortishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Tasviriy san'at darslarida rasm chizish va tasviriy san'at namunalari orqali bolaning ijodkorligini rivojlantirish masalasida yana bir muhim jihat mavjud. Bu rasm o'qituvchisi kasbiy va shaxsiy kompetensiyasi masalasidir. Mavjud ahvol ma'lum nomutanosibliklar mavjudligini ko'rsatadi, ular: a) ko'pchilik o'qituvchilar maxsus ta'lim diplomlariga, pedagogik diplomlarga ega emaslar, ular yo rassomlar yoki rasm chizishga o'rgatilmagan pedagoglardir; b) darslar xo'jako'rsinga olib boriladi; v) rasm darslari bola ijodkorligini boshqa fanlar uchun rivojlantirishi lozim degan aqidadan yiroqda bo'lib, fanlararo integratsiya masalalari umuman inobatga olinmagan; g) o'qituvchilar tomonidan boshlang'ich maktab oxirida rasm chizishni motivatsiya qilish va rag'batlantirish ishlari susayadi, ular ko'proq dars o'tib shuni o'zi bilan kifoyalanish lozim deb hisoblashadi.

O'qituvchining mas'uliyatsizligi yana o'z darslaridagi pedagogik vazifalarga bee'tiborligida ko'rinadi. Masalan, o'qituvchi sinfda o'quvchilarga natyurmort chizishni buyurishi mumkin. Biroq natyurmort qanday chiziladi, uning texnikasi qanday degan masalalarni tushuntirmay, vazifa tayinlanadi. O'quvchilar esa

natyurmort nimaligini bilmay, vazifani bajarishda, uni oxiriga yetkazishda nima qilishini bilmay qoladilar. Natijada ko'pchilik o'quvchilarda tasviriy san'at darslaridan ko'ngli soviydi va pedagogik jarayon maqsadsiz va samarasiz kechadi. Bunday vaziyatda o'quvchilar darslarda o'z ustida mustaqil ishlashga majbur bo'ladi. Bu holat aynan o'qituvchi o'zi mutaxassis bo'lmasa, rasm chizishni o'zi bilmasa yoki pedagogik bilimi bo'lmasa, yuz beradi.

Shu bilan birga, DTSda ajratilgan vaqt mobaynida o'quvchilarni yaxshi rasm chizishga, tasviriy san'atdan zavq olishga, tasviriy san'at namunalari bilish va his etishga o'rgatib bo'lmaydi, deb tushunadigan o'qituvchilar ham topiladi. Ular bu vazifani amalga oshirish uchun o'quvchini, albatta, maxsus tasviriy san'at to'garaklari yoki qo'shimcha ta'lim muassasalariga berish lozim deb hisoblashadi.

Jarayon samaradorligiga ziyon yetkazuvchi yana bir qarash mavjud. Mazkur qarash asosida o'quvchilarning rasm chizish layoqatlari turlichadir. Kimlardadir juda katta ishtiyoq, motivatsiya va iste'dod mavjud. Ularni biror bir narsaga o'rgatish mumkin, deb hisoblashadi. Biroq ba'zi o'quvchilarda umuman layoqat yo'q. Mana bunday o'quvchilarni esa tasviriy san'at bo'yicha hech nimaga o'rgatib bo'lmaydi, deb hisoblashadi. Tabiiy ravishda o'qituvchining o'z pedagogik vazifalariga mana shunday noto'g'ri yondashuvi asosida o'quvchilarda bor ishtiyoqni ham so'ndirib, yo'qqa chiqarib yuborish mumkin.

Nazariy jihatdan, haqiqatan ham, o'quvchilarda ijodkorlik xususiyatlarini rivojlantirish yoki umuman ilk bor shakllantirish, yo'qdan bor qilish masalasi hali keng va chuqur o'rganilmagan. Bu jarayonda oddiy yo'llar, usullar va algoritmlar mavjud emas. Ko'p narsa o'qituvchiga emas, balki o'quvchining o'ziga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shunga ko'ra tasviriy san'at asosida ijodkorlikni rivojlantirish masalasi nazariy hal etilmagan o'rinlar mavjudligini tan olish lozim bo'ladi. Chunki ijodkorlik bola psixologiyasi va uning ijtimoiy makondan bo'lgan tashqi ta'sirlariga qanday javob berishi bilan bog'liq jarayondir.

San'atshunoslik asoslari mashg'ulotining tuzilishi va uni o'tkazish metodikasi haqida qat'iy bir tavsiya berib bo'lmaydi. U mashg'ulotning tuzilishi, mavzusi va darsning maqsadidan kelib chiqqan holda turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, san'atshunoslik mashg'ulotlarining mavzulari quyidagicha bo'ladi:

tasviriy, amaliy yoki me'morchilik san'atlarining turlari va janrlari.

san'atning u yoki bu turidagi oqim va yo'nalishlar.

u yoki bu rassom, amaliy san'at ustasi yoki me'morning hayoti va ijodi.

u yoki bu davr san'ati.

tasviriy, amaliy, me'morchilik san'atlarining nazariy asoslari (kompozitsiya, yorug'-soya, rangshunoslik, perspektiva).

Tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchida ijodkorlikni rivojlantirish bo'yicha ba'zi bir usullarni ko'rib chiqamiz.

Rangtasvir asarlarning bir nechtasini o'zaro qiyoslash va solishtirish (*yakka va guruhlariga bo'lib qo'llaniladi*).

Vazifa mo'ljali – 4 sinf.

Vazifa. Bir necha milliy va umumbashariy asarlar tanlab olinadi. Ular janrlar, stillar, rangtasvir yo'nalishlari bo'yicha bir xil darajada yoki turli darajalarda bo'lishi mumkin. O'quvchilarga vazifa belgilanadi: o'xshashlik va turlichalikni topish va ularni sharhlab berish. Buning uchun o'qituvchi har bir guruhga avvaldan tayyorlangan savollar majmuini va mana shu savollarga guruhda javob topish vazifasini qo'yishi mumkin. Yoki yakkaxonlikda ijro etilishi zarur bo'lsa, savollar butun sinfga berilishi mumkin.

San'at asarlarini tahlil qilishda ularni solishtirib o'rganish muhimdir. Shu maqsadda turli rassomlarning bir xil mavzudagi asarlarini namoyish etib, o'rganish foydalidir. Xususan, I.Levitan, O'.Tansiqboyev, I.Chishkin, N.Karaxan, I.Haydarov, Z.Inog'omov, A.Savrasov, A.Kuinji, A.Mo'minov, A.Mirsoatov kabi rassomlarning yil fasllariga bag'ishlangan manzara janridagi asarlaridan 2-3 tasini namoyish etish va solishtirish orqali o'rganish mumkin.

Rangtasvir asari tahlil qilinganda o'qituvchi bolalarga taxminan quyidagicha savollar bilan murojaat etishi mumkin: Bu san'at asarini avvallari ko'rganmisiz? Bu asarni kim ishlagan? Asarda kim yoki qanday voqea tasvirlangan? Asarning nomini kim biladi? Asarda yilning qaysi fasli tasvirlangan? Uni qanday bilish mumkin? Asarda faslning qaysi davri tasvirlangan? Asarda kunning qaysi davri tasvirlangan? Asarning kompozitsiyasi qanday? Rassom o'z asarida tasvirlashning qaysi ifodalilik vositalaridan foydalangan? Asarning koloriti qanday? Rassom o'z asari bilan qanday g'oyani ifodalagan? Surat sizga yoqdimi, nega bu surat sizga yoqdi?

Turli stillar va janrlar vakillarini aniqlash

(yakka va guruhlariga bo'lib qo'llaniladi).

Vazifa mo'ljali – 3-4 sinf.

Vazifa. Rangtasvir asarlar bir necha oldindan belgilangan stillar asosida tanlab olinadi. Asarlar stillar bo'yicha guruhlanadi. Har bir guruhga asarlar qanday stilda yaratilganligini, asarlar mualliflari kimlar ekanligini aniqlash vazifasi qo'yiladi. O'quvchilar stillarni aniqlab, uning xususiyatlarini, o'ziga xos tomonlarini, asarlar mualliflarini, bu asarlar bugungi kunda qayerlarda saqlanishini aniqlab berishlari zarur bo'ladi. Bir guruh o'z taqdimotini qilayotganda boshqa guruhlar ularni nazorat qiladi, xato so'zlarni topadi, to'ldiradi, qolib ketgan muhim axborotlarni qo'shadi. Shu tariqa butun sinf yangi axborotlarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Har bir stilning o'ziga xos tomonlari rang, bo'yoqlar ishlatilishi va tanlanishi, mo'yqalamlar harakati, rang va soya o'yinlari asosida tushuntirib beriladi. Har bir stil mualliflari aniqlanadi. Ya'ni, tarixiy jihatdan belgilangan stil kim tomonidan va qachon kashf qilinganligi borasidagi informatsiya beriladi.

San'atshunoslik asoslari mashg'ulotlari samaradorligini oshirishda o'qituvchining tayyorgarligi muhim rol o'ynaydi. Avvalo, dars mavzusiga doir san'at asarlari tanlanadi. Bunda bir qator talablarga rioya qilish muhim. Asarlarning yuksak badiiy saviyada ishlanganligi, ularning mazmunini bolalarga yaqin bo'lishligi, surat

reproduksiyasini a'lo sifatda bajarilgan bo'lishligi, DTS talablaridagi dars soatlari mazmuniga mosligi va mutanosibligi masalalariga e'tibor qaratiladi. Agarda o'rganish uchun tanlab olingan san'at asarlarining reproduksiya (san'at asarlarini fotografiya orqali ko'paytirish)lari sifatsiz bo'lsa, undan foydalanmaslik, unga mazmunan yaqin bo'lgan va sifatli bajarilgan boshqa san'at asarini tanlash maqsadga muvofiqdir.

SWOT analiz (strength, weariness, opportunity, threat).

Vazifa mo'ljali – 2-3 sinf (individual va guruhlarda ishlash).

Vazifa. Tanlab olingan asarning SWOT analizini o'tkazish.

SWOT analiz biror bir narsa, predmet, hodisa, vaziyatning kuchli, kuchsiz tomonlarini belgilab beradi, shuningdek uning yangi imkoniyatlari nimalardan iborat ekanligini aniqlab beradi yoki zarari, krizis vaziyatlari nimalardan iboratligini ko'rsatadi. Tasviriy san'at asarlariga nisbatan olinganda SWOT analizni quyidagicha 1-4-sinflar mavqeida ishlatsa bo'ladi:

**Atlas matosining
rangtasvir
nuqtayi nazaridan
SWOT analizi**

Kuchli tomonlari. Birinchi

afsona. Atlas matosining kelib chiqishiga ko'ra afsonalar bolalarda juda katta qiziqish uyg'otadi, ular bu hodisalarni ertakdek yodlarida saqlab qoladi. Atlas har bir xonadonda mavjud. Shu bois uning xususiyatlarini ko'pchilik bolalar yaxshi bilishadi. Ammo atlas qanday ishlab chiqariladi degan savolga ular to'g'ri javob bera olishmaydi. Mana shu vaqtda ikkinchi afsona vaqti yetib keladi. Ikkinchi afsona pilla qurtini qanday qilib Xitoydan olib kelinganligi borasidagi afsona bo'ladi. Bu ikki afsona bolalar tafakkurini juda ham boyitadi. Ikki afsonaga qo'shimcha ravishda atlasning kelib chiqishi, uning yuzaga kelishi borasidagi videomateriallarni ham ko'rsatish mumkin. Videofilm asosida bolalarda savol-javoblar o'yinini qilish mumkin. Keyin o'quvchilardan atlas matosining xususiyatlari so'raladi. Atlas nimalarga qo'llanilishi, qanday milliy marosimlarda albatta atlas

matosi bo'lishi lozimligi, qanday materiallar turlariga atlas rasmlari qo'llanilishi, atlas matosi O'zbekistonda va dunyoda qachon kiyilishi, nima sabablardan kiyilishi, zamonaviy modada atlasning tutgan o'rni, parashyut sportida atlasning tutgan o'rni kabilarning barchasi o'quvchi yodida uzoq saqlanib qoladi. Atlas matosining turlari, xususan xon atlas, tumor, namozshom, chaqirim tadbili, qora qarg'a, tovus, gajak, zigzag kabi turlari o'quvchilarga ko'rsatiladi. Atlasning kuchli tomoni u dunyoni egallayotgan milliy tovar ekanligi bilan belgilanadi. Ikat (bo'yash texnikasi) va atlas qadimgi davrlarda juda katta mulk sifatida baholanishi, avloddan avlodga mulk sifatida o'tkazilganligi, ba'zi davrlarda juda katta propaganda quroli bo'lganligi, bugungi kunda milliy san'at asari sifatida qadrga egaligi o'quvchilarga tushuntiriladi.

Kuchsiz tomonlari. Kuchsiz tomonlari atlas matosining umri qisqaligi, issiq davrda kiyib bo'lmasligi, urf va odatdan chiqib ketayotganligi, uning o'rniga ikat materialli podiumni egallayotganligi bilan belgilanadi.

Yangi imkoniyatlari. Ikat matosini butun dunyo kiyayotganligi, qimmat turishi, dunyo kino va boshqa sohalar yulduzlari ikat kiyayotganligi bilan belgilanadi. Xususan, Jenifer Lopes, Nikol Kidman, Natali Portman, Emma Stoun kabi yulduzlar, dizaynerlardan Laura Kim va Fernando Garsiya, brendlardan Oscar de la Renta, Balensiaga, Dior, Guchchi, Susan Deliss va b. ikat nimaligini bilishadi.

Tahdid soluvchi zararli tomonlari. Tarixiy jihatdan atlas va ikat matolariga egalik qilish qadimga davrlarda aholi ijtimoiy qatlamlarini ajratishga, kibr havoga va o'zini katta tutishga xizmat qilganligi bilan belgilanadi.

Case -study

Keys-stadi (*Case -study*) (inglizcha case – vaziyat, holat, study - o'rganish). Keys-stadida bayon qilingan va ta'lim oluvchilarni muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq tarzdagi yechimi variantlarini izlashga yo'naltiradigan aniq real yoki sun'iy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga

asoslanadigan o'qitish usulidir. Keys-stadi – o'qitish, axborotlar, kommunikatsiya va boshqaruvning qo'yilgan ta'lim maqsadini amalga oshirish va keys-stadida bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal

qilish jarayonida prognoz qilinadigan o'quv natijalariga kafolatli yetishishni vositali tarzda ta'minlaydigan bir tartibga keltirilgan optimal usullari va vositalari majmuidan iborat bo'lgan o'qitish texnologiyasidir [51].

Kashtachilik tarixi bo'yicha keys

Kashtachilik – O'zbekiston amaliy-bezak san'ati turlari orasida eng qadimiysi hisoblanadi. O'zbek kashtalari noyobligi, go'zalligi, bezak-naqshlari va texnik usullarining ko'pligi bilan ajralib turadi. Kashtachilik asosan savdo-hunarmandchilik shaharlarida va yirik qishloqlarda hamda O'zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyati markazlarida (Xorazmdan tashqari) keng tarqalib kelgan. XIX asrda Buxoro, Samarqand, Toshkent, Nurota, Shahrisabz, Farg'onada katta-katta kashtachilik markazlari bo'lgan. Mazkur kashtachilik maktabida liboslarga tikilgan kashtalar alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, ushbu maktablarda o'ziga xos uslub va ranglar mutanosibligi mavjud bo'lib, mamlakatimiz hududida mavjud kashtachilik maktablari juda boy tarixiy-ijtimoiy, falsafiy-ramziy hamda amaliy san'atning rang-barang ko'rinishi bilan alohida o'rin tutadi. Piru badavlat momolarimizdan bizga meros bo'lib kelayotgan amaliy bezak turlarining eng qadimiy va keng tarqalgan turi kashtachilikdir. Har bir qatim ipakka jon baxshida etib, dil tuyg'ularini go'yo bejirim gullar jilosiga ulab, ko'z-ko'z etayotgan qiz-juvonlarning nozik barmoqlari chindan-da mo'jiza yaratmoqda. Xalqning hayoti va urf-odatlarini bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bu san'at turi qo'li gul chevarlar tomonidan asrlar osha yanada sayqallanib kelinmoqda. Xalq kashtachiligini o'ziga xos san'at, hunar sifatida o'rganish esa hozirgi

zamon talablaridan biridir.

Keys savollari:

1. O'zbekistonda kashtachilikning qaysi turlari tarqalgan?
2. Kashtachilikning hozirgi davrdagi ahvoli qanday?
3. Kashtachilik dunyoda va bizning hududimizda qachon yuzaga kelgan?
4. Kashtachilikni rivojlantirish uchun nima qilmoq kerak?

O'quvchilarni mana shu yuqoridagi savollarga javob topib, Kashtachilik borasidagi maqolani oxiriga yetkazish topshiriladi. O'quvchilar to'rt guruhga bo'linib ishlashadi. Internet, kitoblardan foydalanishga ruxsat beriladi.

Klaster

Klaster bu fikrlarning tarmoqlanishi asosidagi erkin fikrlash jarayonining uzviy ketma ketlikda qog'ozga tushirish jarayonidir. Klaster o'quvchilarda mavzuga taalluqli tushunchalarni tizimlashtirish imkoniyatini yaratadi. Agar biror tushuncha berilgan bo'lsa, unga mantiqan va mazmunan aloqador bo'lgan barcha tushunchalar ketma-ketlikda bayon qilinadi [69; 27-b].

Do'ppi klasteri

Do'ppi klasterining tarixiy-madaniy tarixiga oid material bilan o'quvchilar avvalo tanishtiriladi. Bir necha do'ppilar ularga ko'rsatib tushuntiriladi. So'ng o'quvchilarga guruhlarda "Do'ppi klasteri"ni chizish topshirig'i beriladi.

Xalq amaliy san'atining eng ommabop va keng tarqalgan turlaridan biri do'ppi bo'lib, u erkaklar, ayollar va bolalar milliy kiyimining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Do'ppini eslatuvchi bosh kiyimlarning qadim o'tmishda ham mavjud bo'lganligini tasdiqlovchi dalillarni arxeologik yodgorliklar, devoriy yozuvlar, terrakota haykalchalar, XV-XVI asrlarga oid sharq miniatyuralarida ko'rishimiz mumkin. Panjikent tasviriy san'atida ham bir nechta bosh kiyim tasvirlari saqlanib qolgan. Movarounnahr (XV-XVII asrlar) va Samarqand (XVI asrning

birinchi yarmi) miniatyuralarida ayollarning turli-tuman bosh kiyimlari uchraydi. Qiz bolalar va yosh ayollar gardishli, qavilgan dumaloq baxmal do'ppilarni afzal ko'rganlar.

Dastlab do'ppilar konussimon va keng hoshiyali bo'lgan, ularni salla ostidan kiyishgan. Keyinchalik o'tkir uchli, konussimon, yarimsharsimon, dumaloq, to'rt qirrali do'ppilar tikila boshlandi. Do'ppilarning keng tarqalgani to'rt qirrali, bir oz konussimon shakldagisi hisoblanadi. Yorqin ranglar bilan bezatilgan do'ppilar naqsh gullarining nozikligi va go'zalligi bilan ajralib turgan. Bezaklarning ko'plab kompozitsiyalari mavjud bo'lib, ular avloddan-avlodga o'tib, doimiy ravishda yangilanib borgan. Do'ppilarni bezatishning boy tizimi xalqning ma'naviy hayoti, xulq-atvori va poetik dunyoqarashi bilan uzviy bog'liqdir. Kashtalardagi naqsh uslubining asosiy belgilari O'rta Osiyo amaliy san'ati va o'rta asr miniatyuralarida rivoj topgan boy naqshu nigor (naqsh)larga o'xshab ketadi.

Islom dinining tirik mavjudotlarni tasvirlashni man etishi o'z-o'zidan kashtalarda aksariyat hollarda o'simliklar, gullarning tasvirlanishiga olib keldi. O'simliklar tasviri ko'pincha yorqin rangdagi qushchalar tasviri bilan jonlantirilgan. Qo'y shoxlari motivi qo'shaloq spiral qatordan iborat bo'lib, jiyak yoki hoshiyalovchi bezak sifatida qator barglar shaklida uchraydi. Bu qadimiy motiv ko'pgina turkiy xalqlarda tarqalgan bo'lib, u butun borliq, doimiy harakat timsoli hisoblangan. Ba'zida bu motiv bir vaqtning o'zida bir nechta timsollarni, masalan, qo'yning buralgan shoxlari va bir-biridan tarmoqlangan juft o'simlik jingalalarini eslatadi. Do'ppilar ornamentida to'lg'anib turgan ilon tasviri keng tarqalgan. Buni qadimda ilonning sehrli kuchi to'g'risidagi tasavvur hamda ilonga sig'inish bilan bog'liq deb taxmin qilish mumkin. U yoki bu mintaqada do'ppilarning muayyan tipi yaratilishiga faqat tabiiy shart-sharoitlar emas, balki shu mintaqada vujudga kelgan va saqlanib qolgan an'analar, xo'jalik va madaniyat rivojlanishining umumiy darajasi ham ta'sir ko'rsatgan. Farg'ona vodiysi, xususan, Chust, Andijon, Marg'ilon,

Qo'qon shaharlarida tayyorlangan do'ppilar kelib chiqishiga ko'ra dastlabki do'ppilar hisoblanadi. Tepa qismi chorsi bo'lgan bu do'ppilar taxlanganda uchburchak shaklga kelgan. Bu do'ppilarga ular yaratilgan shaharlarning nomlari qo'shib aytilgan: "tus (Chust) do'ppi", "Qo'qon (Qo'qon) nusxa", "Andijon (Andijon) nusxa" va h.k. Samarqandda do'ppi "qalpoq", "kalapok" deb ataladi, boshqa joylarda esa (Toshkent, Farg'ona vodiysi, Xorazm va h.k.) "do'ppi" atamasi keng tarqalgan. Mahalliy do'ppilarning 5ta asosiy guruhi farqlanadi: Toshkent, Farg'ona, Samarqand, Buxoro va Xorazm. Har bir tipning ayrim turlarida juda aniq mahalliy farqlar sezilib turishiga qaramay, har bir guruh asosida umumiy uslub xususiyatlari, naqshning umumiy motivlari yotadi.

XX asrgacha uslubi va turlarining ko'pligi bilan ajralib turgan Toshkent do'ppilarining shakllanishi ma'lum darajada shahar aholisining etnik tarkibiga ham bog'liq edi. Bu yerda turli badiiy uslublar, yangi texnika, yangi kashtachilik usullari ishlab chiqilar va bu yerdan O'zbekistonning boshqa viloyatlariga tarqalar edi. Toshkent do'ppilarining ba'zi birlari "chakmato'r" texnikasi bo'yicha tikilgan bo'lib, ularning asosi katakchalarni hosil qiluvchi mayda nuqtalar bilan bezatilgan. Bu nuqtalar doimo oq rangdagi ipak bilan tikilgan. Do'ppining bu turi shimoliy Tojikiston elementlarining (bezak, ranglar uyg'unligi, do'ppining to'g'ri chiziqlar bilan to'rtta teng bo'lakka bo'linishi) Qo'qon va Toshkent do'ppilarida uchraydigan (bezakni o'rab turgan nuqtalar) elementlar bilan birga qo'shilishi sifatida 1920-yillardan keyin paydo bo'lgan. Keyinchalik bu nuqtalar butun tarh bo'yicha tikilib, bezaklar o'rtasidagi hamma oraliq to'rchalar bilan to'ldirilgan.

"Chamanda gul" bezagi keng tarqalgan bo'lib, u gullari barq urib gullagan butoqcha tasviridan iborat bo'lgan, ko'pincha uning shoxlarida yashil va ko'k qushchalar tasvirlangan. 1940-yillarda "qizil gul" deb atalgan Toshkent do'ppisi keng tarqaldi, u "chamanda gul" do'ppisi bilan umumiy uslubiy belgilarga ega bo'lganligi sababli ham uning bir turi hisoblanadi. "Qizil gul" do'ppisi uchun do'ppi

gardishining qora rangdagi jiyagi fonida yaqqol ajralib turadigan quyuq, ravshan va yorqin major kolorit xos. Bezak kompozitsiyasi 4 ta bir xil qo'shaloq elementdan tuzilgan bo'lib, do'ppi to'rt bo'lagining har bittasida bittadan element joylashtiriladi. Bezak kattaligi bir xil bo'lgan ancha yirik ikkita to'pguldan iborat, ulardan biri do'ppining gardishiga, ikkinchisi esa tubiga joylashtiriladi. Bitta namunada bir nechta turli chokdan foydalaniladi. To'pgul baland qavariq kashta tikish usulida bajariladi, bunda foydalaniladigan paxta taglik hajmiylik effektini yaratadi; tarh "kanda xayol" chokining qavariq yuza hosil qiladigan turi bilan sidirg'asiga qoplanadi.

"Qizil gul" do'ppisi badiiy jihatdan juda chiroyli, ranglari ham yorqin va yarqiroq bo'lib, malina rangidagi to'pgul barglarining turli tusdagi yashil rangi hamda to'pgulni yanada jilolantirib turadigan och-yashil yoki oppoq tarhi bilan ajralib turadi. Gardishi to'q-qora rangdagi baxmal bilan aylantirib tikib chiqiladi.

XX asrning 50-yillariga kelib Toshkentda ishlab chiqilgan va xoch shaklidagi chok bilan tikilgan do'ppi, ayniqsa, ommalashdi. Bu do'ppi bezagining asosiy elementini yon tomonda tasvirlangan atirgul butog'i tashkil etardi. Atirgul odatda to'q-qizil ipak bilan tikilgan, to'q-pushti rangdan ham foydalanilgan. Aksariyat hollarda oq, ba'zan och-yashil rangdagi tarh ham sidirg'asiga tikiladi.

Toshkent iroqi do'ppilarining ilk namunalarida atirgul birmuncha yirik bo'lib, do'ppi tepasining anchagina qismini egallardi, keyinchalik kashtalarga boshqa motivlar ham kiritildi, ya'ni gul kompozitsiyasiga ipak qurti kapalaklarini kirita boshladilar va bu bezak "kapalak nusxa" nomini oldi. Atirgul bilan bir qatorda kompozitsiyaning asosiy motivi sifatida do'ppi markazida yirik gul – sarg'ish-siyohrangdagi kapalakgul paydo bo'ldi. Bu do'ppilar uchun bezak element-kolorit xos. Bezak kompozitsiyasi 4 ta bir xil qo'shaloq elementdan tuzilgan bo'lib, do'ppi to'rt bo'lagining har bittasida bittadan element joylashtiriladi. Bezak kattaligi bir xil bo'lgan ancha yirik ikkita to'pguldan iborat, ulardan biri do'ppining gardishiga, ikkinchisi esa tubiga joylashtiriladi. Bitta namunada bir nechta turli

chokdan foydalaniladi. To'pgul baland qavariq kashta tikish usulida bajariladi, bunda foydalaniladigan paxta taglik hajmiylik effektini yaratadi; tarh "kanda xayol" chokining qavariq yuza hosil qiladigan turi bilan sidirg'asiga qoplanadi. "Qizil gul" do'ppisi badiiy jihatdan juda chiroyli, ranglari ham yorqin va yarqiroq bo'lib, malina rangidagi to'pgul barglarining turli tusdagi yashil rangi hamda to'pgulni yanada jilolantirib turadigan och-yashil yoki oppoq tarhi bilan ajralib turadi. Gardishi to'q-qora rangdagi baxmal bilan aylantirib tikib chiqiladi.

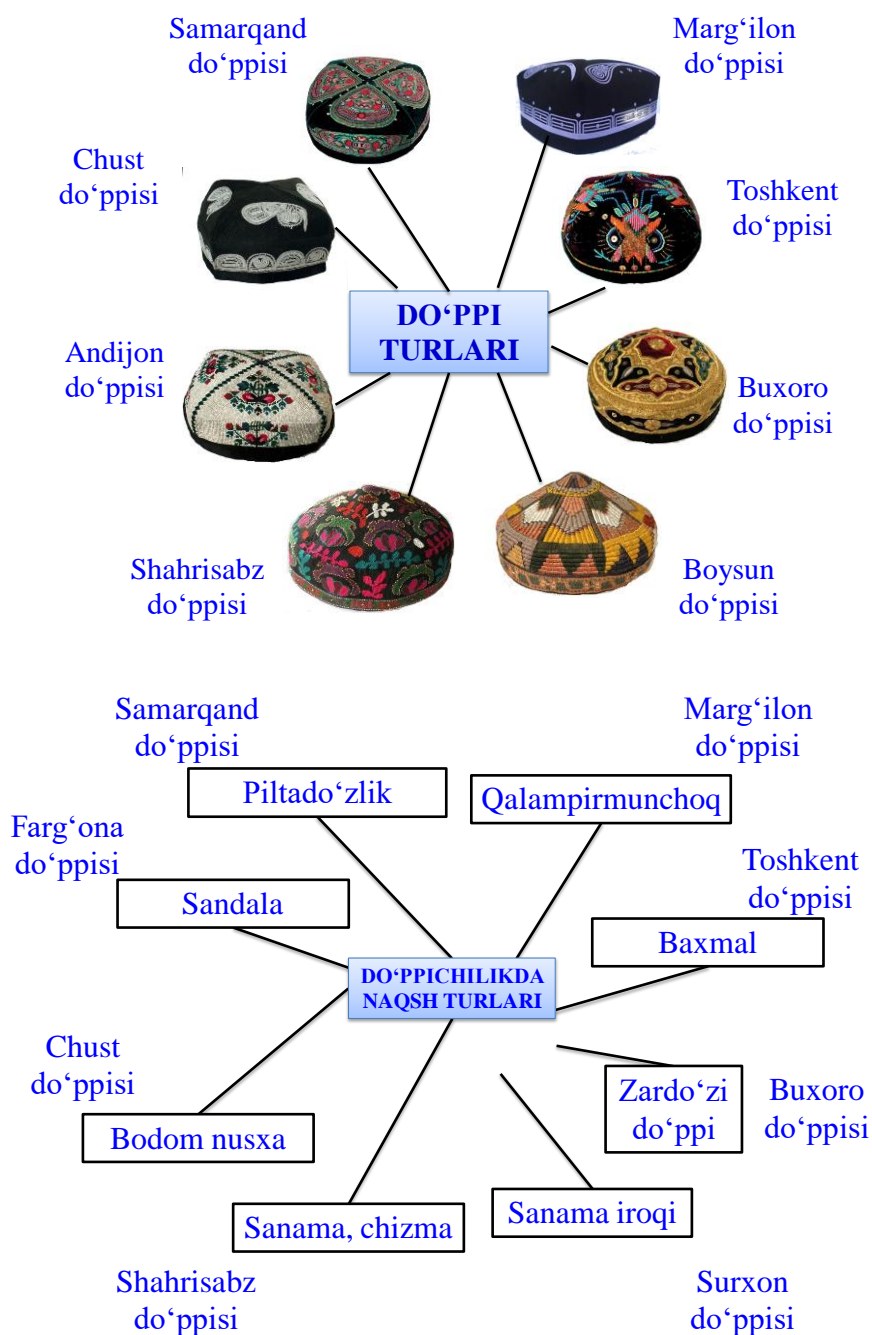
XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Farg'ona vodiysida do'ppining bir nechta turlari mavjud bo'lgan. 1940-50 yillarda iroqi nusxa do'ppilari turli rangdagi ipak bilan tikilgan bo'lib, ularga gullar, qushlar va hayvonlar tasviri tushirilgan. Erkaklar bunday do'ppilarni bayram va to'ylarda kiyganlar, shuning uchun ham ularni "kuyov do'ppi", "navro'z guli" deb ham atashgan.

Keyinchalik ayollarning och kumushsimon rangdagi parchadan tikilgan to'rt qirrali do'ppilarining yangi tipi paydo bo'ldi, uning har bir bo'lagida gullab turgan butoqcha tasviri tikilgan. Bunday shakl, ya'ni ochiq fon Farg'ona, shuningdek, Toshkent an'analariga to'g'ri keladi.

XIX asr Samarqand do'ppilari uchun bezaklarning turli-tumanligi va nozikligi, ranglar uyg'unligining sipoligi va muloyimligi xosdir. XX asrda tayyorlangan do'ppilar ranglar uyg'unligining ma'nodorligi bilan ajralib turadi. Samarqandda tayyorlangan ayollar do'ppilari ichida och kumushsimon yoki zarhal parchadan tayyorlangan do'ppilar ajralib turadi. Ularning tepa qismi diagonali bo'yicha qora yo'lchalar bilan aniq to'rt bo'lakka bo'lingan va har bir bo'lakka gullab turgan butoqchalar tasviri kashta bilan tushirilgan.

Buxoroning "kallapo'shi buxori" deb ataladigan do'ppilari boshqa mintaqalarning do'ppilaridan faqat nomi bilan emas, balki bir qator o'ziga xos belgilari bilan ham ajralib turadi. Uni odatda sidirg'a baxmal yoki duxoba matodan tikishgan va aksariyat hollarda matolarning qora yoki to'q yashil ranglaridan foydalanishgan. Do'ppining chetlari sidirg'a jiyak yoki "zex" deb ataladigan to'qima tasma bilan qoplangan.

Darsning oxirida o'qituvchi o'zining chizgan klasteri bilan o'quvchilarni tanishtiradi [177].

Binobarin, tasviriy san'at namunalari asosida bolada ijodkorlikni rivojlantirish masalasining ilmiy-nazariy asoslari o'rganilishi mavzu ko'pqirrali, murakkab va o'ziga xos ekanligini, mavzu doirasidagi qarashlar esa turli-tuman ekanligini namoyon etadi. Shu bilan birga sohada juda katta o'zgarishlar qilish lozimligi va bolada ijodkorlikni rivojlantirishning uning kelajagi uchun nechog'li ahamiyatli ekanligini isbotlaydi.

2.3-§. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning uzoq va yaqin muddatlik didaktik, akmeologik, aksiologik omillari

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning uzoq va yaqin muddatlik omillarini o'rganishda muhim va dolzarb bo'lgan masalalardan biri uning didaktik, akmeologik va aksiologik mazmuni nimalardan iborat bo'ladi, degan muammodir. Boshlang'ich maktab shaxs shakllanishidagi muhim bo'g'in bo'lib, ta'lim jarayonining didaktik, akmeologik, aksiologik jihatdan to'yingan bo'lishi taqozo etiladi. Mazkur masala ayniqsa o'quvchi ijodkorligini shakllantirishdagi ahamiyati muhimdir. Chunki ijodkorlik masalasini didaktika, akmeologiya, aksiologiyadan tashqarida hal etib bo'lmaydi.

Bolada ijodkorlikni shakllantirishda didaktika ta'lim va tarbiya jarayonini ijodkorlikni ta'minlaydigan qanday darajadagi va qay tarzda bilimlar bilan to'yintirish zarur degan masalaga javob beradi. Didaktika qanday qilib tasviriy san'at asarlari asosida bolani san'atning bilimdoniga aylantirish mumkin degan savolga javob beradi.

O'quvchida ijodkorlikni shakllantirishda akmeologiya qanday qilib o'quvchi shaxsini tasviriy san'at asarlari orqali va uning bazasida yuqori darajalarga olib chiqish mumkin, qanday qilib o'quvchini tasviriy san'at borasida uning eng yuqori bilim cho'qqisini va tafakkurini egallagan shaxsga aylantirish mumkin degan savolga javob beradi.

O'quvchida ijodkorlikni shakllantirishda aksiologiya asoslari esa san'atning qadriyat ekanligini hisobga olgan holda mana shu qadriyatni avaylaydigan, uni qadrlaydigan inson shaxsini qanday qilib va qay tarzda shakllantirish mumkin degan savolga javob bo'ladi. Aksiologiya tasviriy san'atga doir bilimni qanday qilib o'quvchining hayotiy qadriyatiga aylantirish mumkin degan savolga javob qidiradi.

Didaktika – bilimlar majmuini shakllantiradi, akmeologiya –

shaxsni san'at muxlisiga aylantirish usul, vosita va yo'llarini o'rganadi, aksiologiya esa shaxsdan san'at qadriyatlarini egallagan insonni yaratishni maqsad qilib oladi.

San'atshunoslik asoslarini o'qitish metodikasi kursida didaktikaning ilmiylik, ko'rgazmalilik, muntazamlilik va ketma-ketlik, oddiydan murakkabga, ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyillariga rioya qilish talab etiladi. Ayniqsa, bunday mashg'ulotlarni ko'rgazmaliliksiz o'tkazish mumkin emas. Darsda o'qituvchi ko'proq kinofilm, videofilm, diafilm, diapozitiv, slayd, san'at asarlarining reproduksiyalari, fotonusxalaridan foydalanishi samaralidir.

Shu bilan birga viloyat markazlaridagi o'lkashunoslik muzeylarida saqlanayotgan san'at asarlari, shahar va qishloqlardagi yodgorlik haykallar va me'morchilik obidalari, tasviriy san'atdan joylarda tashkil etilayotgan ko'rgazmalardagi san'at asarlarining asl nusxalari bilan tanishtirib borish muhimdir. San'atshunoslik asoslari mashg'ulotlarini ma'ruza shaklida emas, ko'proq savol-javob, munozara, o'yin tarzida tashkil etilishi bolalarni faollashtiradi, materiallarni puxta o'zlashtirilishiga yordam beradi.

San'at insoniyat bor ekan, mavjud bo'lgan. Chunki san'at asarlari orqali inson o'zining "MEN"i kim ekanligini mushohada qilgan. Tasviriy san'at esa o'quvchi ma'naviyati, uning insonparvarligi, ma'naviy qadriyatlarini shakllantirish vositasi hamdir. San'atga muxlis bo'lgan odam inson kim va uning imkoniyatlari nimalarga qodir ekanligini aniq timsollar, shaxslar ijodi va ular qoldirgan ulkan meros asosida anglab yashaydi.

Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarining vazifalari haqida to'xtalganda ularni shartli ravishda ikki qismga bo'lish mumkin:

Tasviriy san'at darslarining o'ziga xos, maxsus vazifalari mavjud bo'lib, ular: borliqdagi va san'atdagi go'zalliklarni ko'ra bilish, idrok etish, tushunish va qadrlashga o'rgatish; estetik va badiiy didni o'stirish; bolalar badiiy fikr doirasini kengaytirish; badiiy ijodiy qobiliyat va fantaziyani rivojlantirish; tasviriy san'atning nazariy asoslari (yorug'-soya, rangshunoslik, perspektiva, kompozitsiya) bilan

tanishtirish; rasm ishlash, haykal yasash, badiiy qurish-yasash yuzasidan elementar malakalar hosil qilish; kuzatuvchanlik, ko'rish xotirasi, chamalash qobiliyati, fazoviy va obrazli tasavvurlarni, abstrakt va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish; tasviriy, amaliy me'morchilik san'at asarlarini tushungan holda o'qiy olishga o'rgatish; san'atga nisbatan qiziqish uyg'otish, uni qadrlashga, sevishga o'rgatish.

Tasviriy san'at darslarining qo'shimcha vazifalari, ular: borliqni, hayotni bilishga ko'maklashish; milliy g'urur va milliy istiqloq mafkurasini amalga oshirish; bolalarda axloqiy (vatanparvarlik, baynalmilal); mehnat, jismoniy tarbiyani amalga oshirish; bolalarni turli kasb va hunarlarga yo'llash.

Tasviriy san'atning maqsad va vazifalari borasida to'xtalganda yana shuni qayd qilish lozimki, u maktabda o'qitiladigan deyarli barcha o'quv predmetlari bilan bog'lanadi va ular yuzasidan materiallarni o'zlashtirishga samarali ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, u o'qish, adabiyot, geografiya, tabiatshunoslik, biologiya, tarix, matematika, mehnat darslarida alohida ahamiyat kasb yetadi. Tasviriy san'at, hattoki fizika, jismoniy tarbiya, kimyo, musiqa darslari uchun ham foydalidir. Shuni ham qayd qilish lozimki, tasviriy san'at estetik tarbiyani amalga oshirishga qaratilgan bo'lsada, u axloqiy, mehnat, ekologik, jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Har qanday o'quv predmeti ta'lim mazmunida, albatta, o'zbek xalqi yaratgan beqiyos boy, madaniy va ma'naviy merosni o'ziga asos qilib olishi lozim. Shunday ekan, o'zbek xalqining dunyoga mashhur bo'lgan me'morchilik, amaliy va tasviriy san'at asarlarini maktablarda boshqa materiallarga qaraganda kengroq va chuqurroq o'rgatilishi talab etiladi.

O'zbekistonning viloyat, shahar, hattoki qishloqlarida amaliy san'at va me'morchilikning rivojlanishida o'ziga xoslik bor. Buni Buxoro, Samarqand, Kattaqo'rg'on, Rishton, Shahrisabz, Nurota, Marg'ilon, G'ijduvon, Urgut, Xo'jayli va boshqa shaharlarning san'atida

ham yaqqol ko'rish mumkin. Mana shu materiallar va namunalarning o'quv jarayonida mukammal va har tomonlama aks ettirilishi maqsadga muvofiqdir [120; 5-7-b]. Tasviriy san'at namunalari asosidagi didaktik asos quyidagilarni nazarda tutadi:

Ta'lim berish, ya'ni bilimlar majmui va ma'rifat berish, ma'rifatli qilish mezonlari qanday ekanligini o'rganadi. Shu nuqtayi nazardan tasviriy san'at asarlari asosida qanday ta'lim berish kerak, qay darajada ta'lim berish kerak, nimalardan ta'lim berish kerak, degan savollarga javobni didaktika hal qilib beradi. Ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy muammolaridir. Shunga ko'ra tasviriy san'at namunalari asosidagi ta'lim jarayonining didaktikasi milliy va umumbashariy gumanitar qadriyatlarga aynan tasviriy san'at tarixi asosida tayandi, undan kuch oladi va u asosidagi bilimlarni o'quvchi tafakkuriga singdirilishi jarayonini tashkil qiladi.

Mavzumizning didaktik ahamiyati shundan iboratki, o'quvchi shaxsida ijodkorlikni shakllantirish uchun zarur bo'lgan ta'lim ta'minoti va shart-sharoitlari nimalardan iborat bo'lishi darkor, degan masalaning amaliy va samarali hal etilishiga aloqadordir. Ta'lim va ta'lim jarayonida bolalar va ota-onalarda, xususan, ularning tafakkuri va fe'l-atvori, xulqida qanday o'zgarishlar ro'y berishi darkorligini belgilab berish mazkur masalaning ijobiy hal etilishi asosi sanaladi.

Boshlang'ich maktab ta'limi jarayonida tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchi ijodkorligini shakllantirishning *didaktik omillari* tadqiqotda quyidagilardan iborat qilib belgilandi:

- tasviriy san'at asarlarini namunalarni tanlanganda milliy va umumbashariy mashhurlik kasb etgan polotno, yodgorliklar va me'morchilik obyektlarining originalligi, bolalar tafakkuriga mosligi, betakrorligi, noyobligi, ular borasidagi tarixiy-ijtimoiy axborotlarning mavjudligiga alohida e'tibor qaratish;

- boshlang'ich maktab o'quvchilarida ijodkorlikni rivojlantirishda o'quvchilarning olamni anglash va mushohada qilish,

fantaziyaning va tasavvur qilishning rivojlantirilganligi, diqqatning mavjudligi, xotiraning yaxshiligi va aniqligi kabi omillar alohida ahamiyat kasb etishini nazarga olish darkor;

- bu yoshdagi o'quvchilar ijodkorligini diagnostika qilishda umumiy layoqatlar bilan birgalikda xususiy layoqatlarning mavjudligini nazarga olish yaxshi natijalar beradi. Umumiy layoqatlar o'quvchilarning ko'pchiligi uchun xos bo'lgan layoqatlardir, xususiy layoqatlar esa o'quvchilarning ba'zi qismiga xos bo'lgan tasviriy san'at bo'yicha layoqatlaridir. Binobarin, umumiyalarini bir xil darajaga olib chiqish maqsadi qo'yiladi, xususiylarini esa maqsadli keng rivojlantirish chora-tadbirlari ko'riladi, shu bilan birga ota-onalar uchun xususiy layoqat egalarini manzilli tarzda o'qitish bo'yicha tavsiyalar ishlab berish maqsadga muvofiqdir;

- o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirish masalasi ma'lum ta'lim infrastrukturasi bor bo'lishini taqozo etadi. Mavjud ta'lim jarayonidan pedagogik shart-sharoitlar, ta'lim ta'minoti, mutaxassislar kompetentligi va pedagogik mahorati, tarbiyaviy jarayonni tashkil qila olishi va to'g'ri boshqara olishi, ularning pedagogik maqsadga yetish va uni samarali qilish algoritmini bilishi va anglashi, kadrlarning pedagogik mas'uliyati, ularning aynan talab etilgan gumanistik ta'lim, badiiy estetika va insonparvarlikka asoslanganligi, o'quvchilar uchun ibrat va namuna yarata olish, ta'lim va tarbiya jarayonining moddiy ta'minlanganligi, uning innovatsionligi, yangiliklar va yangi metodikalarga ochiqligi, ta'limning shaffofligi, ta'limda fanlar bo'yicha ta'lim integratsiyasining ta'minlanganligi kabi masalalarni o'z mazmuniga qamrab oladi.

Boshlang'ich maktab ta'limi jarayonida tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchida ijodkorlikni shakllantirishning *akmeologik omillarni*, ya'ni o'quvchidan chin san'at muxlisini tarbiya qilish bugungi kunda jamiyat va mamlakat iqtisodi uchun zarur bo'lgan inson kapitalini yaratish vazifasi bilan bog'lanib ketadi. Bu vazifalar quyidagilardan iboratdir: o'quvchining fiziologik, tabiiy, aqliy, emotsional, estetik layoqat va imkoniyatlarini nazarga olish va

ular asosida individual grafiklar asosida vazifalar ko'lamini belgilash; o'quvchidagi olamni anglashga yo'naltirilganlik, o'z hayotiy tajribalarini kuchaytirish va ko'paytirish, motivatsiya, evristika, ijodiylik, kreativlik, o'z shaxsini rivojlantirishga bo'lgan tabiiy ehtiyojlar, manfaatdorlik, iste'dodlar asosida undagi ijodkorlikni shakllantirish; o'quvchida ijodkorlikni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayonni uzluksiz jarayon sifatida baholash va boshlang'ich maktab ta'limini mana shu jarayonining o'rta bo'g'ini sifatida baholash.

Boshlang'ich maktab ta'limi jarayonida tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchida ijodkorlikni shakllantirishning *aksiologik omillari*, ya'ni yuksak iste'dod egasi va yoki mana shunday iste'dod egalarini qadrlaydigan hayotiy falsafa egasini tarbiya qilish. Buning uchun ta'lim va tarbiya jarayonini maqsadli tashkil qilish quyidagilardan iboratdir:

- tasviriy san'at namunalari orqali milliy va umumbashariy qadriyatlar tizimlari, xulq-atvor normalari, jamiyatda o'zini tutish tartiblariga oid qadriyatlar tizimlarini o'quvchida maqsadli shakllantirish;

- buning uchun olamning go'zalligi, uning qadriyat etish lozimligi, o'quvchi hayotida ham go'zallik ko'p ekanligi, ularda ota va onasi borligi, aka va opalar unga mehribon va qarddon ekanligi, maktabda do'stlar orttirganligi borasidagi qadriyatlarni oila, oilaviy munosabatlar, maktab hayotiga bog'liq tasviriy san'at asarlari namunalari yordamida shakllantirish;

- o'quvchi shaxsining qadriyatlar tizimini shakllanishida uning uchun qadr-qimmatli bo'lgan va juda oliy darajada baholangan insonlar, g'oyalar, qarashlarning mavjudligini tan olish, bola shaxsida asl qadriyatlar tizimini (ota va onaga hurmat, kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo'lish, odob, vatanparvarlik, sabr, itoatli bo'lish, bilimlarga intilish, shukronalik, mustaqillik, dunyoqarashning kengligi, pozitivlik va b.) shakllantirishning pedagogik talablari va shart-sharoitlarini ta'minlash, ularni doimiy ravishda rag'batlantirish.

Ta'limga doir davlat siyosati va uning maqsadlaridan kelib chiqqan holda boshlang'ich maktab ta'limi jarayoni quyidagi tamoyillar asosiga qurilgan bo'lishi darkor, ya'ni:

ta'lim va tarbiya jarayonining gumanistik xarakteri, uning refleksiv faoliyatdan iboratligi, demokratizm g'oyalari asosida qurilganligi, uning xalqchilligi, milliy hamda umumbashariy qadriyatlar umumiyliigi asosida tashkil qilinganligi;

bola shaxsiga nisbatan muhabbat, uning shaxsiyati, erki va huquqlarini hurmat qilish darkorligi va bola aynan mana shunday muhitda tarbiya qilinish lozimligi;

bola shaxsini tarbiya qilish va unga ta'lim berish jarayoni mehr va nasihat, shaxsiy ibrat, erinmay tushuntirish va anglatish, ko'rsatish va namoyon etish, kontekst (jips, bog'lanish, qo'shilish)lik, ustoz va shogirdlik tamoyili, birgalikda amallar bajarish shart-sharoitida olib borilishi zarur;

pedagogik jarayonda bola layoqat va iste'dodlarini adekvat diagnostika qilish tizimi, ularga e'tiborli bo'lish, ularda ijodkorlikni ta'minlashni bosh maqsad qilib olish, ularga mos pedagogik shart-sharoitlarni tashkil qilish, shuningdek bola shaxsi, uning ruhiyati va intellektual qiziqishlarini nazarga olgan holda optimizm ruhida tarbiya jarayonini tashkil qilish darkor;

pedagogik jarayon bola shaxsiga tegishli ehtiyoj va imkoniyatlarni nazarga olishi darkorligi, bola xarakteri, jinsi, layoqatlari, iste'dodi, yosh differensiyasi, individual jihatlari, psixologik holati kabilarni nazarga tutgan holda tashkil qilinishi zarur;

pedagogik jarayon boladagi eng yaxshi, ma'naviy, ijobiy sifat va fazilatlarni rivojlantirish asosiga qurilmog'i zarur va tarbiya jarayonida asosiy tarbiyaviy amallar o'yin, muloqot, shaxsiy ibrat, nasihat, so'zlashuv, suhbat, guruhlarda ishlash, interfaollik, ko'rgazmali qurollar va innovatsion ta'lim ta'minoti, AKTdan unumli va samarali foydalanish asosiga qurilmog'i lozim;

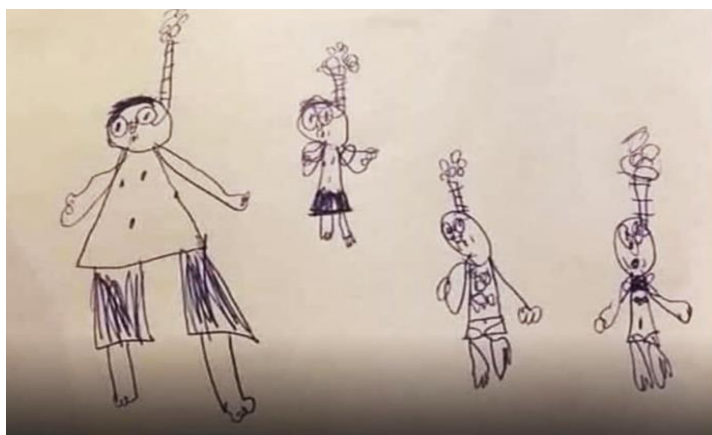
pedagogik jarayonda maqsadga yo'naltirilganlik, ilmiylik, gumanizm, bola shaxsini hurmatlash, reja asosida harakat qilish,

pedagogik bilimlarga asoslanish, uzviylik va uzluksizlik, majmuaviylik (yaxlitlik), tizimlilik, bola manfaatlarini anglash va uni ustun qo'yishlik tamoyillariga alohida e'tibor qaratish va ta'lim muhitida ularni qo'llash zarur.

O'quvchining istak, xohish va qarashlari tizimiga e'tiborli bo'lish lozimligi facebookdan olingan quyidagi real voqea tafsilotlari ham oydinlashtirib beradi:

«Bir turk ona hikoya qiladi... Bolam chizgan shu rasm tufayli maktabda qiyomat bo'пти. Mudir meni darhol maktabga chaqirdi, politsiya va psixologga ko'rsatma berishga majbur bo'ldim. Mudir mendan: "Bolangiz qanaqa rasm chizganini bilasizmi? Bu mening oilam deyapti", -dedi. "Bir bolaning butun oila a'zolarini bo'ynidan osilgan holatda tasvirlashini oddiy hol deb o'ylaysizmi? Sizni endi doimiy nazorat ostida tutamiz", -dedi menga barchasi.

Bir amallab uyga yetib keldim. Biroz tinchlanib, bolamdan: "Chizgan rasmingni menga tushuntirib ber", - dedim. "Oyi, sizga yoqdimi rasmim?"

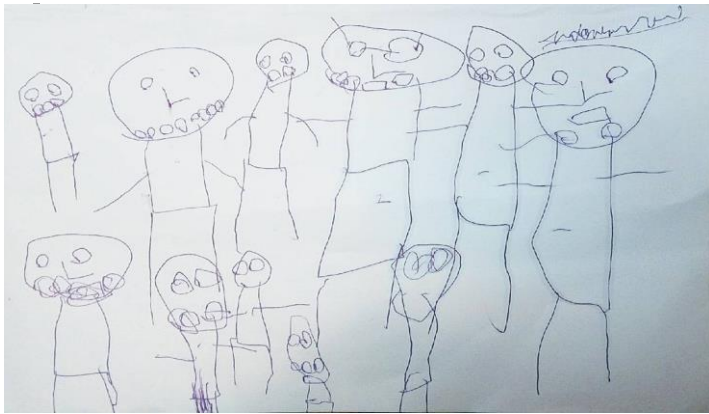

"Nima ekanligini tushunmadim-ku, bolajonim". "Nega axir? Hammamizni Antaliyada suv ostida suzayotganimizni chizdim, xolos".

Uzil-kesil qaror berishdan avval qarshingizdagi insonni tinglang, tushunishga harakat qiling. Aks holda ba'zan kulgili, ba'zan fojaviy, ba'zan esa ham kulgili, ham fojaviy ahvolga tushib qolishingiz hech gap emas.

Yana bir boshqa rasm ham **"Bizning oila"** deb ataladi:

Shu nuqtayi nazardan, bilimga qiziqish asosida bola shaxsini shakllantirish aslida shaxs tafakkuri, uning fe'l-atvori va xulqiga bilimli bo'lish qadriyatlarini singdirish va bola shaxs tomonidan ularni anglash, qabul qilish va ularga rioya etish malaka va ko'nikmalaridir.

Bu masalani amalga oshiruvchi pedagogik poligon va makon esa boshlang'ich ta'lim tizimidir. Biroq bu makonda yakkaxonlikda faoliyat yuritilmaydi. Bu jarayonda o'zaro muvofiqlangan pedagogik

faoliyat olib borishlari zarur. Mazkur muvofiqlangan faoliyat pedagogik integratsiya asosida tashkil qilinadi. Integratsiya masalalari oila, ta'lim muassasasi va umumiy pedagogik makon (OAV, targ'ibot va tashviqot jarayoni, turli mediamateriallar) juda katta ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san'at namunalari asosida qadriyatlarni shakllantirishda umumbashariylik, oilaviy qadriyatlar, diniy-ma'rifat, umumaxloq (axloqiy) va estetik qadriyatlar, gumanistik qadriyatlar kabi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumbashariy qadriyatlar butun insoniyatga tegishli bo'lgan qadriyatlar bo'lib, tasviriy san'at namunalarining ko'pchiligi ham dunyo badiiy san'ati namunalari sanaladi. Ular asosida insonga muhabbat tarannum etiladi. Bu jarayon *insonni ardoqlash va sevish, inson imkoniyatlar va badiiy merosidan g'ururlanish, iste'dodlarni kashf etish, tasviriy asarlar orqali o'zini anglash, o'zgalarni ham muvofiq anglash, o'z madaniyati, o'z milliy qadriyatlarini ardoqlash, shu jumladan o'z milliy tarixini bilish, o'zgalarning madaniyati, qadriyatlari, tarixi, qarashlari, millati, tili, urf odatlariga nisbatan hurmatda tuta bilish va ularni ham hurmat qilishni anglatadi.*

Bu faoliyatda san'at asarlarining alohida o'рни va mavqeyi mavjud. San'at asarlaridan tashqarida gumanitar qadriyatlarni shakllantirib bo'lmaydi. San'at asarlari gumanitar qadriyatlarni tushunishda alohida o'rin egallaydi. Shu jumladan, diniy-ma'rifiy qadriyatlar shaxs ma'naviyati, uning gumanitar tafakkuri bilan aloqadorlikda shakllantiriladi. *Onani e'zozlash, otaga hurmat, ayollarni ojiza sifatida muhofaza qilish, yetim va beva-bechoralarga ko'mak*

berish, odamiylik, halollik, poklik, kattalarga hurmat va kichiklarga g'amxo'rlik, olijanoblik, mehr-oqibat, muruvvatli va xayr-ehsonli bo'lish, kamtarlik, ruh va jismdagi, atrof-muhitdagi, xulq va atvordagi ozodalik, muloyimlik, sarishtalik, vafodorlik, oilani qadrlash singari gumanitar sifat va fazilatlar dunyoviylik va diniy tafakkur sinkretizmi asosida shakllantiriladi. Ushbu qadriyatlar majmui o'ziga tinchlik va totuvlik, bag'rikenglik, dunyoviylik va e'tiqodlilik g'oyalarini o'ziga singdirgan, ularga o'z hayoti davomida amal qila olgan insonni anglatadi. Bu jarayon o'zini anglash, o'zgani jamiyatga ko'rsata olish va o'zgalarni ham muvofiq anglash qoidalarini bildiradi. O'zini anglashda o'z madaniyati, o'z milliy qadriyatlari, o'z milliy tarixini o'zgalarni madaniyati, qadriyatlari, tarixi, qarashlari, millati, tili, urf- odatlariga nisbatan hurmatda tuta bilish malakalarini taqozo etadi.

Binobarin, Sharq mamlakatlari, xususan islom olami va madaniyati tarkibida millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik tafakkurini shakllantirish "komil inson" g'oyasi tarkibiga kiritilib, uni to'laqonli shakllantirish uchun insondan quyidagi xislat, sifat va fazilatlarning amal qilishi talab etilgan, ular: *xushmuomalalik, xushxulqlik, shirinso'zlik, odob, kattaga hurmatda bo'lish, kichikni izzat qilish, bironi ko'ngliga ozor bermaslik, barchaga, shu jumladan o'zga din vakillariga ham o'ziga nisbatan istalgan muomalani qilish, ya'ni ularni o'ziga teng ko'rish, o'zini ustun qo'ymaslik, kibr-havoga berilmaslik, yaxshilikni ziyod qilish, yomonlik qilishdan o'zini tiyish, tabassumli bo'lish, ochiq yuzlilik, mehmonnavozlik, sabr-qanoatli bo'lish, muhtojlarga ko'mak berish, murosadorlik, bosiqlik, janjalga kirmaslik, dunyoga keng qarash, mehr va muruvvat kabilar totuvlik va bag'rikenglik asosi ekanligi uqtirilgan.*

Bugungi kunda boshlang'ich maktab ta'limida ham juda katta islohotlar va transformasiya jarayonidan o'tayotgan bo'lib, uning quyidagi ijtimoiy vazifalari mavjud:

bola shaxsini tasviriy san'at namunalari asosida rivojlantirish bilan ularda ijodkorlik fazilatini umrbod amal qilishini ta'minlash;

tasviriy san'at asarlaridan zavqlanish va huzur olish asosida

ularni o'z hayotiy tajribasiga aylantirish, bola shaxsining ijtimoiylashuvini amalga oshirish va ijodkorlikning amal qilishi uchun zamin yaratish;

tasviriy san'at namunalari orqali qadriyatlarini e'zozlash muhitini maqsadli tashkil qilish, bolaning layoqatlarini ifoda bo'lishini ta'minlash, bola ehtiyojlari rivoji uchun shart-sharoit yaratish;

tasviriy san'at namunalari asosida sivilizatsion, milliy va madaniy qadriyatlar, tegishli tajribalarning yangi avlodlar mafkurasiga aylanishini ta'minlash;

boshlang'ich ta'lim jarayonini bola shaxsini shakllantiruvchi eng muhim bosqich sifatida baholash, bugungi kunda uning bosh vazifasi qilib inson kapitalini yaratish uchun bazaviy asos bo'lishda tasviriy san'at namunalaridan faol foydalanish.

Mazkur jarayonga turli omillar bevosita va bilvosita o'z ta'sirini o'tkazadi. *Bevosita* ta'sir omillariga genetik asos va irsiylik, tarixiy, ma'naviy, mafkuraviy, oilaviy an'ana va qadriyatlar, biologik-fiziologik asos, moddiy-ijtimoiy omil, sotsial mavqe, turmush tarzi, oila strategiyasi, oila demokratiyasi, oilada bolaga bo'lgan munosabatlar kabilarni kiritish mumkin. *Bilvosita* ijtimoiy muhit va voqelikda kechayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, moliyaviy, madaniy, siyosiy o'zgarishlar, islohotlar jarayoni, islohotlar maqsadi, mamlakat strategik taraqqiyoti va uning talablari, ta'lim va tarbiyadagi innovatsiyalar, turli ijtimoiy holatlar, krizislar bilan bevosita bog'lanib ketadi.

Bolalarning vizual (atrof-muhitni kuzatish va o'rganish, televideniye, kino mahsulotlari va multfilmlar) axborot olish metodlari boshqa metodlarga nisbatan ularga ko'proq ma'qul kelishi aniqlangan. Ya'ni, ular masalan, kontekst ta'lim (narsalarni ushlab ko'rish, plastilin bilan o'ynash, narsalar yasash) dan ko'ra, aynan ko'rish va kuzatish malakalariga ko'proq vaqt ajratishi ma'lum bo'lgan. Masalan, biz MTT dagi bolalarga "Multfilm ko'rasizlarmi, yoki kitobchani bo'yaymizmi?" deb savol berganimizda qariyb 92% bola multfilm ko'rishni ko'proq ma'qul topgan. Agar bolalar biror bir

kitobni varaqlasa ham, avvalo, ranglari o'tkir, turli mimikalarga boy, harakatni ko'rsatuvchi rasmlarni ko'proq yoqtirgan. Binobarin, rasmlar bilan ishlashda bolalarga ko'proq ularni zeriktirmaydigan va xursand qilib, ular emotsiyalariga mos rasmlar bo'lishini ma'qul topganlar.

Boshlang'ich ta'limda bolaning bilimga qiziqishlari asosida uning shaxsini rivojlantirishda quyidagi ta'lim va tarbiya usul, vosita va shakllari samarali ekanligi oydinlashdi:

turli ko'rgazmali qurollar va vositalar, ta'lim ta'minotining turli-tuman bo'lishi, boyligi va ko'pligi;

didaktik o'yinlar, AKT asosidagi o'yinlar, turli bolalar uchun jurnallari, maxsus kitoblar, kartochkalar, rasmlarni bo'yash materiallari, plastilin va boshqa zamonaviy vositalar bo'lishi lozimligi;

bolalar uchun turli ekskursiyalar, teatrlarga borish, qo'g'irchoq teatrlariga borish, tabiat qo'yniga maqsadli chiqish, tog'larga chiqish, sport musobaqalari uyushtirish, ko'rgazmalarga borish kabi faol ishtirok amallarini bajarish. Bunda pedagogik jarayon, albatta, maqsadli bo'lishi va bolalar avvaldan tayyorgarlik ko'rishi, ko'rgazmaga borish axborot bilan to'yintirilishi, buning uchun bolalar tafakkurini rivojlantiruvchi axborotlar ularga oldindan tushuntirilishi zarur.

Boshlang'ich maktabda ishlayotgan barcha mavqedagi pedagog va xizmat ko'rsatish sohasi mutaxassislarining bosh maqsadi bolani rivojlantirish bo'lishi lozimligini bilishlari va qabul qilishlari shart. Shu bilan birga o'qituvchilar muntazam ravishda barcha yangi metodikalarni o'rganishi, ulardan foydalanishni bilishlari taqozo etiladi.

Bolalar ijodkorligini ta'minlash uchun ularda rang-barang faoliyat turlarini, xususan rasm chizish, musiqa, sport va jismoniy tarbiya, suzish, yasash, rol o'ynash, she'r va ashulalar yodlash, bog'cha bayramlarida ishtirok etish, applikasiya, jismoniy va intellektual musobaqalar kabilarning tashkil qilinishi zarur. Mazkur jarayonlar bolalar ijodiylikini o'stirishi va ular mustaqilligini oshirishini

tarbiyachilar, albatta, esda saqlashlari taqozo etiladi.

II bob bo'yicha xulosalar

Mazkur ta'lim modeli tasviriy san'at namunalari asosida o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishning bugungi kun va istiqbolga belgilangan majmuini o'zaro bog'liqlik va hamohanglikda namoyon etadi. Bugungi kunda talab etilayotgan bosh masala bu – tasviriy san'at darslariga bo'lgan o'qituvchilar, ota-onalar va o'quvchi, shuningdek, keng jamoatchilikning munosabatini o'zgartirishdan iboratdir. Chunki mana shunday ong o'zgarishlarini, ijtimoiy o'zgarishni qilmasdan turib, rasm chizishga bo'lgan munosabat va mas'uliyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Barcha rasm chizish jarayoni yosh bolaning tafakkurini, ongini, intellektini rivojlantirishda juda katta ahamiyat kasb etishi, bolasi aqlli bo'lib o'sishini istagan har bir odam farzandining qo'liga mo'yqalam tutqizishi darkorligini anglab yetishi lozim.

Tasviriy san'at asarlari asosida o'quvchida ijodiylikni rivojlantirishda ta'lim modeli o'quvchida rivojlantirilishi lozim bo'lgan ijodiylik sifatlari va ularning majmuini yaratishga yo'naltirilgan ta'lim maqsadlari, tamoyillari, usul, vosita va yo'llari, kompetentlik xususiyatlarni va maqsadga yo'naltirilganlik omillarini nazarda tutadi [31; 67-b]. Ko'rinib turibdiki, ta'lim jarayonida rang-barang metod, vosita va yo'llarning qo'llanilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi, o'qituvchi kompetensiyasining yanada amaliyroq, yorqinroq namoyon bo'lishi uchun xizmat qiladi va mashg'ulotlarning o'quvchilar uchun qiziqarli tashkil qilinishini ta'minlaydi. Muhim bo'lgan o'rni shundaki, har bir metod mashg'ulotda tanlangan mavzu va uning mazmuniga monand va muvofiq tarzda shakllantirilishi, tanlangan metodlar ta'lim maqsadlariga xizmat qilishi lozim. Bunda o'qituvchining yaratuvchanlik, tashkilotchilik, ijodiylik va kreativlik, o'z ustida ishlashi, o'z kasbini sevishi kabi kompetensiyalarining namoyon qilinishi taqozo etiladi. Biroq maktab ta'limidagi mavjud ahvollardan biri shundaki, rasm o'qituvchilari kompetensiyasiga, ularning o'zlari rasm chizish qobiliyatiga ega bo'lishlariga yoki tasviriy san'at tarixidan belgilangan va talab etilgan darajada ma'lumotli bo'lishlariga

yetarlicha e'tibor qaratilmaydi.

Jarayon samaradorligiga ziyon yetkazuvchi yana bir qarash mavjud. Mazkur qarash asosida o'quvchilarning rasm chizish layoqatlari turlichadir. Kimlardadir juda katta ishtiyoq, motivatsiya va iste'dod mavjud. Ularni biror bir narsaga o'rgatish mumkin, deb hisoblashadi. Biroq ba'zi o'quvchilarda umuman layoqat yo'q. Mana bunday o'quvchilarni esa tasviriy san'at bo'yicha hech nimaga o'rgatib bo'lmaydi, deb hisoblashadi. Tabiiy ravishda o'qituvchining o'z pedagogik vazifalariga mana shunday noto'g'ri yondashuvi asosida o'quvchilarda bor ishtiyoqni ham so'ndirib, yo'qqa chiqarib yuborish mumkin.

Nazariy jihatdan, haqiqatan ham, o'quvchilarda ijodkorlik xususiyatlarini rivojlantirish va yoki umuman ilk bor shakllantirish, yo'qdan bor qilish masalasi hali keng va chuqur o'rganilmagan. Bu jarayonda oddiy yo'llar, usullar va algoritmlar mavjud emas. Ko'p narsa o'qituvchiga emas, balki o'quvchining o'ziga bog'liq bo'lib qolmoqda. Shunga ko'ra tasviriy san'at asosida ijodkorlikni rivojlantirish masalasi nazariy hal etilmagan o'rinlar mavjudligini tan olish lozim bo'ladi. Chunki ijodkorlik bola psixologiyasi va uning ijtimoiy makondan bo'lgan tashqi ta'sirlariga qanday javob berishi bilan bog'liq jarayondir.

III BOB. BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN TAJRIBA-SINOV ISHLARI

3.1-§. Tajriba-sinov ishlarini tashkil etishning maqsad va vazifalari

Tadqiqotimiz davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishga doir taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlikni shakllantirish jarayoni belgilanib, tajriba-sinov ishlariga Jizzax viloyatining Jizzax shahridagi 5-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi, 22-sonli IDUM, Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi 2-sonli, 89-sonli hamda 123-sonli umumiy o'rta ta'lim maktablari, Navoiy viloyatining Navoiy shahridagi 11-sonli AFCHO'IM, 5-sonli umumiy o'rta ta'lim maktablarining 357 nafar o'quvchilari tanlab olindi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlik qobiliyatlari shakllanganligi darajasi va o'quvchi-yoshlarda ijodkorlik qobiliyatlari, tasavvur qilish hamda tasviriy san'at elementlari orqali o'zini namoyon qila olish natijalarini aniqlash maqsadida dastlab kuzatuv, nazorat va topshiriqlarni bajara olish qobiliyatlari tekshiruv-sinovdan o'tkazildi va natijalar ekspert baholandi.

Ijodkorlik qobiliyatlarining shakllanganligi darajasi muayyan tizimga ega bo'lib, bu tizim algoritm xususiyatiga ega bo'lib o'quvchilarda kompetensiyalar va tasviriy san'at andozalari, elementlari asosida tasavvur qila olish hamda tasavvuridagi fikrlarini jamlagan holda mahoratini ko'rsata olish imkoniyatlarining shakllanganlik darajasini baholash uchun mos keladi. Ya'ni:

1. Tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlik qobiliyatlarining shakllanganligi darajasini baholash modelini yaratish. Mazkur modelda boshlang'ich sinf o'quvchilari tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning reflektiv-faoliyatga doir va

qadriyatli yoʻnalganlik komponentlari diagnostikasi belgilanishi kerak.

2. Boshlangʻich sinf oʻquvchilari tasviriy sanʻat namunalari asosida ijodkorlikni shakllanganligi darajasini baholash mexanizmini yaratish. Bu mexanizm qator prinsiplarga (anʻanaviy va innovatsion baholash usullari uygʻunligi, tizimlilik, ishonchlilik, oshkoralik, validlik, baholash natijalaridan foydalanish orqali boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ijodkorlik qobiliyatlarini oshirish maqsadida foydalanish) asoslanadi va quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

boshlangʻich sinf oʻquvchilari tasviriy sanʻat namunalari asosida ijodkorlikning shakllanganligi darajasini baholash mezonlari, koʻrsatkichlari;

ijodkorlikning shakllanganligi darajasini baholash vositalari (andozalarni taqdim qilish orqali oʻquv-yoshlarni qobiliyatlarini oʻrganish, nazorat, loyiha faoliyati, kuzatish, soʻrov oʻtkazish, hujjatlarni kontent-tahlil qilish va h.k.).

3. Ijodkorlikning shakllanganligi darajasini baholashning har bir muayyan bosqichi (darajasi) uchun *“bilish”*, *“uddalash”*, *“ega boʻlish”* kategoriyalarini belgilash va ularga quyidagi maʼnoni jo qilish:

“bilish” – tasviriy sanʻat namunalari talab etiladigan aniqlik va toʻliqlikda oʻquvchi-yoshlarga taqdim qilish va tushuntirish;

“uddalash” – standart hal qilish algoritmlarini takrorlash asosida tipik vazifalarni hal etish;

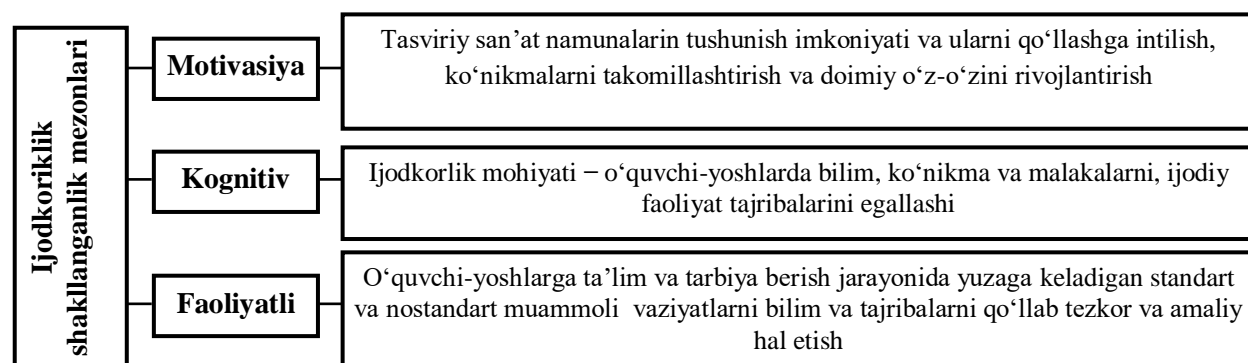
“ega boʻlish” – murakkab vazifalarni olingan bilim, qobiliyat va koʻnikmalar yordamida hal qilish, ularni faoliyat davomida yuz beradigan noodatij vaziyatlarda qoʻllash. Faoliyat turi boʻyicha tajriba orttirish jarayonida shakllanadi.

4. Deskriptorlar tizimi yordamida ijodkorlik shakllanganligini oʻquvchi-yoshlarning amalga oshirgan ishlari natijalari bilan bogʻlash.

5. Ijodkorlik shakllanganligini monitoring qilish tizimini ishlab chiqish.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ijodkorlik shakllanganlik mezonlarini baholashda quyidagi: motivatsion, kognitiv va faoliyatli mezonlarga tayanildi. Ijodkorlik shakllanganlik mezonlari, oʻz

navbatida, ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi, ular quyida batafsilroq ifodalangan (3.1- jadval).

3.1-rasm. Ijodkorlik shakllanganlik mezonlari

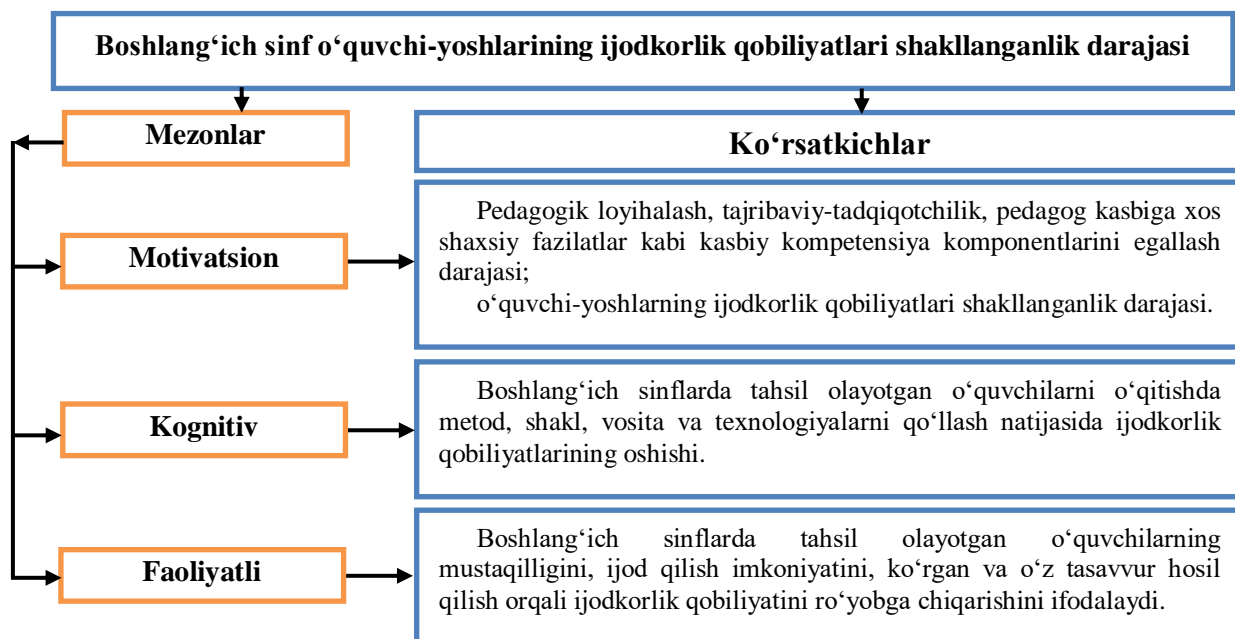
Ijodkorlikni shakllantirish mezonlariga mos ravishda ko'rsatkichlarni, aniqroq va qisqacha quyidagicha rasmiylashtirish mumkin:

motivatsion mezon ko'rsatkichi o'quvchi-yoshlarda tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlik faoliyatiga qiziqish va psixologik tayyorgarlikni ifodalaydi;

kognitiv mezon ko'rsatkichi o'quvchilarda tasavvurning kengayishi va axborot-kommunikatsion tayyorgarlik darajasini belgilaydi;

faoliyatli ko'rsatkich o'quvchilarning mustaqilligini, tasviriy san'at elementlari asosida ijod qila olish imkoniyatini, tasavvur qilish va ijodkorlik faoliyatiga tayyorgarligini ifodalaydi.

O'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at elementlaridan foydalanilgan holda ijodkorlik qobiliyatlari shakllanganlikning: past (kritik), o'rta (joiz) va yuqori (maqbul) darajalari belgilandi (3.3-rasm).

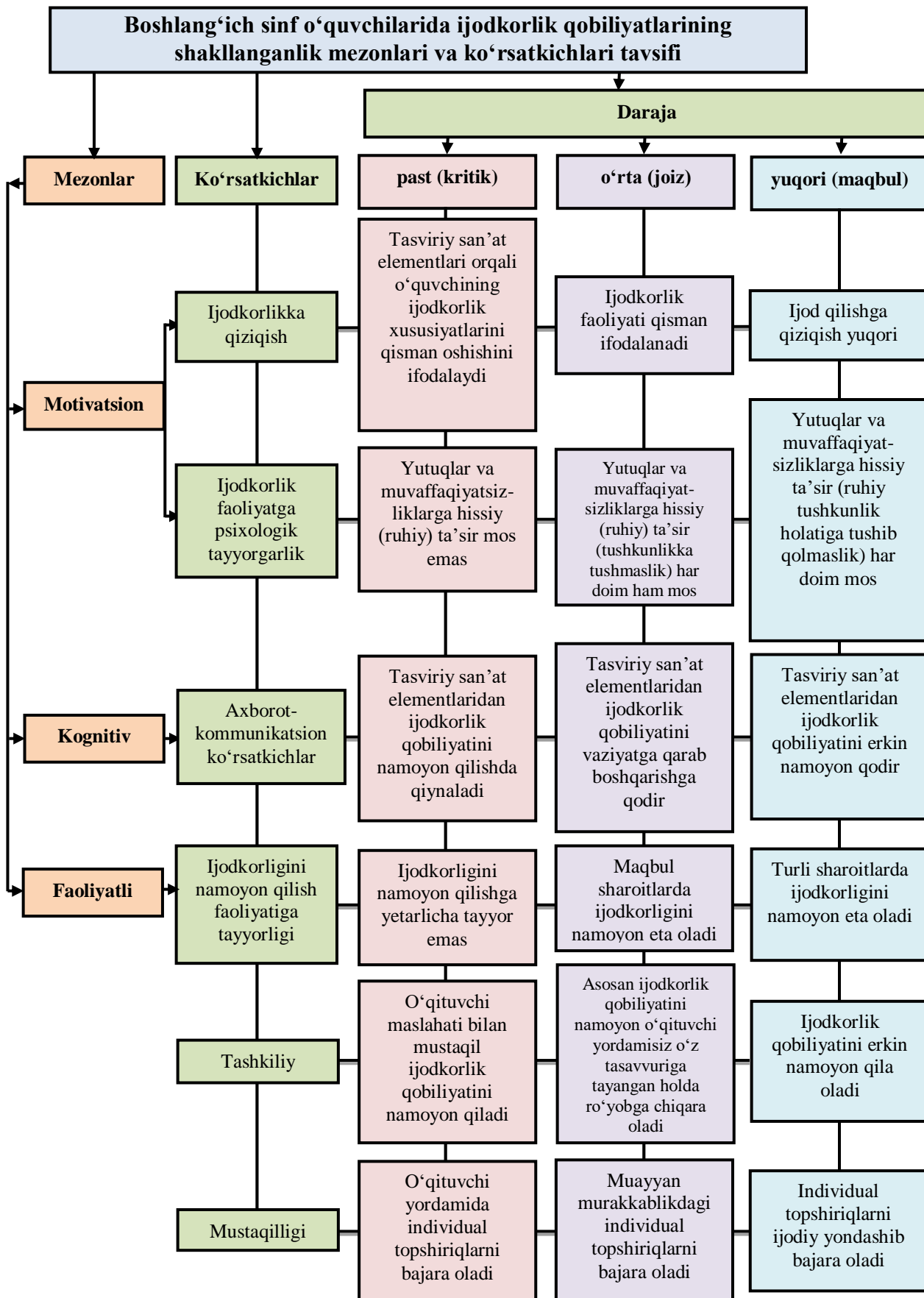

3.3-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchi-yoshlarining ijodkorlik qobiliyatlari shakllanganlik darajasi mezonlari va ko'rsatkichlari

Motivatsion mezon ko'rsatkichini aniqlashda pedagogik tajriba davomida M.Sh.Magomed-Eminov taqdim etgan motivatsion yutuqlarni diagnostika (tashxis)lash metodikasidan foydalangan bo'lsak, kognitiv va faoliyatli mezon ko'rsatkichlarini boshlang'ich sinf o'quvchi-yoshlarining bilim va ko'nikmalarini baholashga oid topshiriqlardan foydalandik.

Shunday qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at elementlari yordamida ijodkorlik qobiliyatlari shakllanganlik darajasi – mustaqil topshiriqlarni bajarishga optimal tayyorgarligini ta'minlaydi, individual topshiriqlarni bajarishga ijodiy yondashadi hamda kasbiy instrumentlar bilan sifatli ishlay oladi.

Quyida tajriba-sinov ishlarining matematik statistik tahliliga to'xtalib o'tamiz.

3.3-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlik qobiliyatlarining shakllanganlik mezonlari va ko'rsatkichlari tavsifi

3.2 §. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorlik qobiliyatlarini baholash natijalari va samaradorligi

Olib borilgan izlanishlar natijasida tajriba va nazorat guruhlarida Samarqand, Navoiy va Jizzax viloyatlarida tanlab olingan umumiy o'rta ta'lim muassasalari kesimida tajriba-sinov va nazorat guruhlarida jami 357 nafar o'quvchilar ishtirok etdilar. Shundan tajriba-sinov va nazorat guruhlarida 188 va 169 nafardan boshlang'ich sinf o'quvchi-yoshlari tanlab olindi.

Samarqand viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchi-yoshlari ishtirokida tajriba-sinov ishlari olib borildi (3.3-jadval).

3.3-jadval

Samarqand viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari

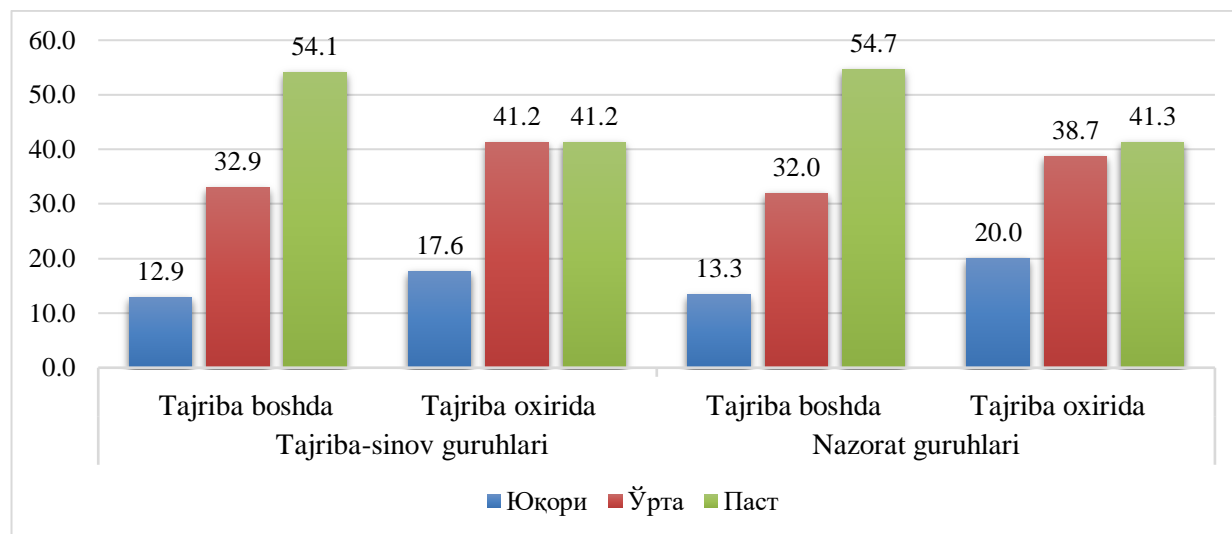
Ta'lim muassasasi nomi	O'zlashtirish ko'rsatkichi	Tajriba-sinov guruhlari				Nazorat guruhlari			
		Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%	Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%
Samarqand viloyati	Yuqori	11	12,9	15	17,6	10	13,3	15	20,0
	O'rta	28	32,9	35	41,2	24	32,0	29	38,7
	Past	46	54,1	35	41,2	41	54,7	31	41,3
	Jami	85	100	85	100	75	100	75	100

Tajriba-sinov guruhida qatnashgan 85 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 11 nafar (12,9 %), o'rta 28 nafar (32,9 %), past 46 nafar (54,1 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 15 nafar (12,9 %) 17,6 % ga, o'rta 35 nafar (32,9 %) 41,2 % oshgan va past daraja 35 nafar (54,1 %) 41,2 % ga kamayganini ko'rsatdi.

Nazorat guruhida qatnashgan 75 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 10 nafar (13,3 %), o'rta 24 nafar (32,0 %), past 41 nafar (54,7 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 15 nafar (13,3 %) 20,0 % ga, o'rta 29 nafar (32,0 %) 38,7 % oshgan va past daraja 31 nafar (54,7 %) 41,3 % ga kamayganini ko'rsatdi.

Navoiy viloyatidagi umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari

ishtirok etgan tajriba-sinov ishlari natijasida quyidagi ko'rsatkichlar namoyon bo'ldi (3.4-jadval).

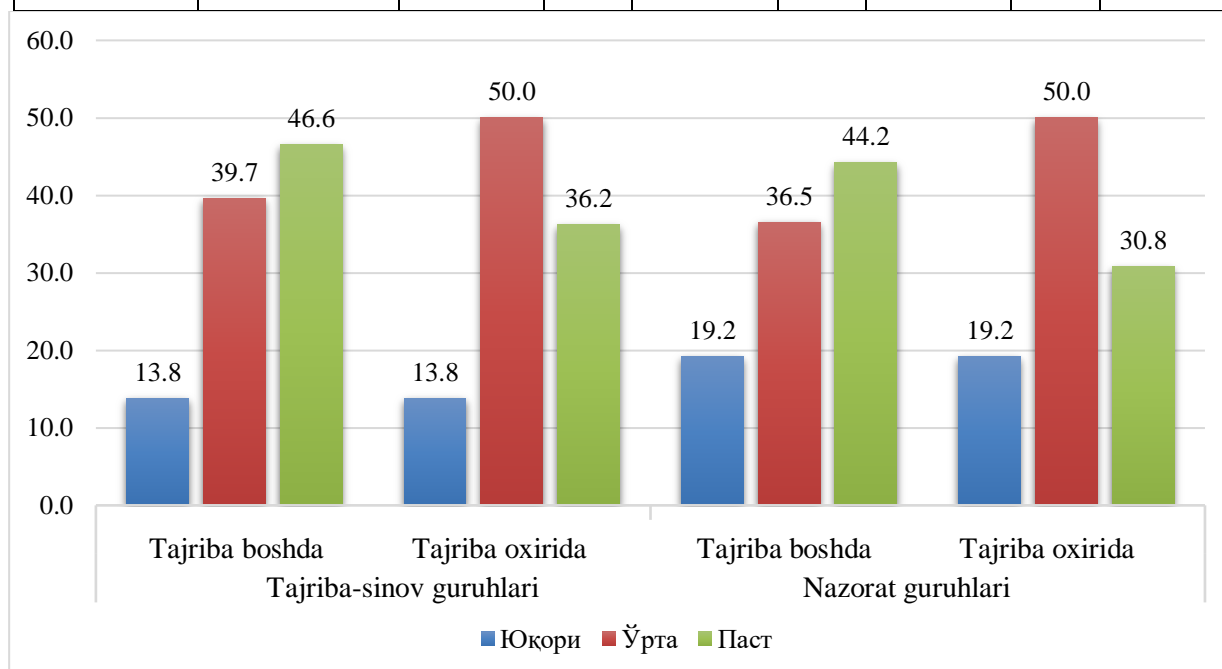
3.4-rasm. Samarqand viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari

Tajriba-sinov guruhida qatnashgan 58 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 8 nafar (13,8 %), o'rta 23 nafar (39,2 %), past 27 nafar (46,6 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 8 nafar (13,8 %), 0 % ga, o'rta 29 nafar (39,7 %), 50,0 % oshgan va past daraja 21 nafar (46,6 %) 36,2 % ga kamayganini ko'rsatdi. Nazorat guruhida qatnashgan 52 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 10 nafar (19,2 %), o'rta 19 nafar (36,5 %), past 23 nafar (44,2 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 10 nafar (19,2 %) 0 % ga, o'rta 26 nafar (36,5 %) 50,0 % oshgan va past daraja 16 nafar (44,2 %) 30,8 % ga kamayganini ko'rsatdi (3.4-jadval).

3.4-jadval

Navoiy viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari

Ta'lim muassasasi nomi	O'zlashtirish ko'rsatkichi	Tajriba-sinov guruhlari				Nazorat guruhlari			
		Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%	Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%
Navoiy viloyati	Yuqori	8	13,8	8	13,8	10	19,2	10	19,2
	O'rta	23	39,7	29	50,0	19	36,5	26	50,0
	Past	27	46,6	21	36,2	23	44,2	16	30,8
	Jami	58	100	58	100	52	100	52	100

3.5-rasm Navoiy viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari

Jizzax viloyatidagi umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilari tajriba-sinov ishlarida ishtirok etdilar va quyidagi natijalarga erishildi. (3.5-jadval)

(3.5-jadval)**Jizzax viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari**

Ta'lim muassasasi nomi	O'zlashtirish ko'rsatkichi	Tajriba-sinov guruhlari				Nazorat guruhlari			
		Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%	Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%
Samarqand viloyati	Yuqori	5	11,1	6	12,0	6	14,3	8	19,0
	O'rta	16	35,6	24	48,0	17	40,5	22	52,4
	Past	24	53,3	20	40,0	19	45,2	12	28,6
	Jami	45	100	50	100	42	100	42	100

Tajriba-sinov guruhida qatnashgan 45 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 5 nafar (11,1 %), o'rta 16 nafar (35,6 %), past 24 nafar (53,3 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 6 nafar (11,1 %), 12,0 % ga, o'rta 24 nafar (35,6 %), 48,0% oshgan va past daraja 15 nafar (53,3 %) 33,0 % ga kamayganini ko'rsatdi. Nazorat guruhida qatnashgan 42 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 6 nafar (14,3 %), o'rta 17 nafar (40,5 %), past 19 nafar (45,2 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 8 nafar (14,3 %) 18,0 % ga, o'rta 22 nafar (40,5 %) 52,4 % oshgan va past daraja 12 nafar (45,2 %) 28,6 % ga kamayganini ko'rsatdi.

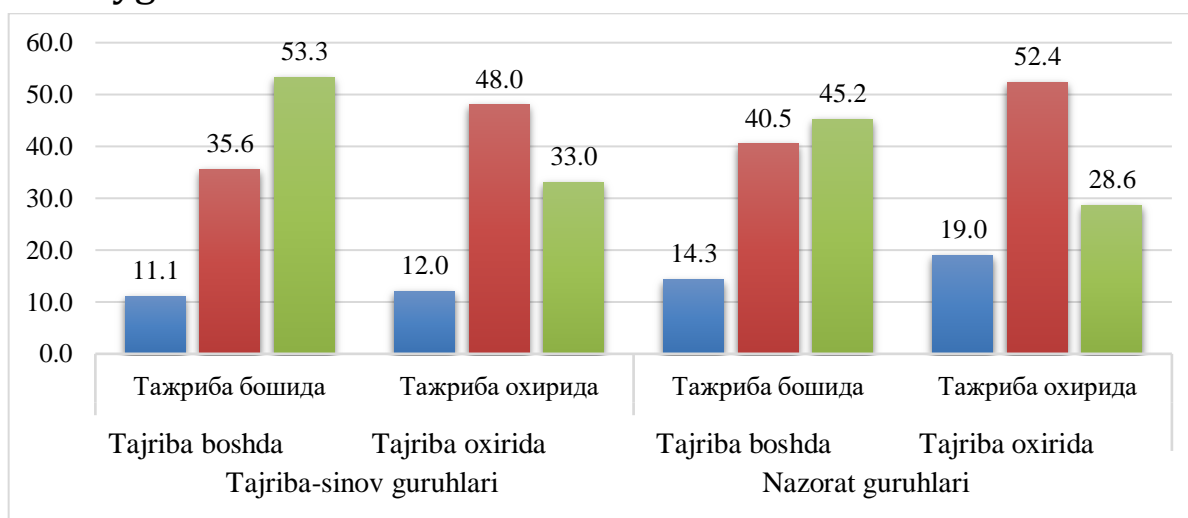
Yuqoridagi 3.3, 3.4, 3.5-jadvallarda tajriba-sinov ishlari olib borilgan har bir ta'lim muassasalari o'qituvchilarining o'zlashtirish darajalari va ularning tahlillariga alohida to'xtalib o'tildi. Shulardan kelib chiqib, tahlil natijalarini umumlashtirib, umumiy xulosaga kelish uchun 3.6-jadvalga e'tibor qaratamiz.

3.6-jadval

Tajriba-sinov ishlari olib borilgan umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichlari

O'zlashtirish ko'rsatkichi	Tajriba-sinov guruhlari				Nazorat guruhlari			
	Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%	Tajriba boshida o'quvchi soni	%	Tajriba oxirida o'quvchi soni	%
Yuqori	24	12,8	29	15,4	26	15,4	33	19,5
O'rta	67	35,6	88	46,8	60	35,5	77	45,6
Past	97	51,6	71	37,8	83	49,1	59	34,9
Jami	188	100	188	100	169	100	169	100

Tajriba-sinov guruhida qatnashgan 188 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 24 nafar (12,8 %), o'rta 67 nafar (35,6 %), past 97 nafar (51,6 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 29 nafar (12,8 %), 15,4 % ga, o'rta 88 nafar (35,6 %), 46,8 % oshgan va past daraja 71 nafar (51,6 %) 37,8 % ga kamayganini ko'rsatdi.

3.6-rasm. Jizzax viloyatida umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatlari bo'yicha tajriba-sinov ishlari natijalari

Nazorat guruhida qatnashgan 169 nafar o'quvchilarning o'zlashtirish darajalari tajriba boshida yuqori 26 nafar (15,4 %), o'rta 60 nafar (35,5 %), past 83 nafar (49,1 %) ni tashkil qilgan bo'lsa, tajriba oxiriga kelib yuqori 33 nafar (15,4 %) 19,5 % ga, o'rta 77 nafar (35,5 %) 45,6 % oshgan va past daraja 59 nafar (49,1 %) 34,9 % ga

kamayganini ko'rsatdi.

Samarqand, Navoiy va Jizzax viloyatlaridan tanlab olingan umumiy o'rta ta'lim muassasalarida tajriba-sinov ishlarida ishlab chiqilgan metodikasi samaradorligining miqdoriy mezonlari bo'lib quyidagilar tanlandi hamda Student mezonini yordamida tahlil qilindi.

x_i – tajriba-sinov guruhiga mos keladigan baholar. $i = \overline{1,3}$, y_i – nazorat guruhiga mos keluvchi baholar. \bar{x} va \bar{y} – tajriba va nazorat guruhlari uchun mos keladigan o'rtacha arifmetik qiymatlar formulalari.

$$\bar{x} = \frac{\sum x_i \cdot n_i}{n}; \quad \bar{y} = \frac{\sum y_i \cdot m_i}{m} \quad (1)$$

Bu yerda: x_i, y_i – 3, 4, 5 qiymatli baholarni mos ravishda qabul qiladi.

n, m – tajriba va nazorat guruhidagi o'quvchilar soni.

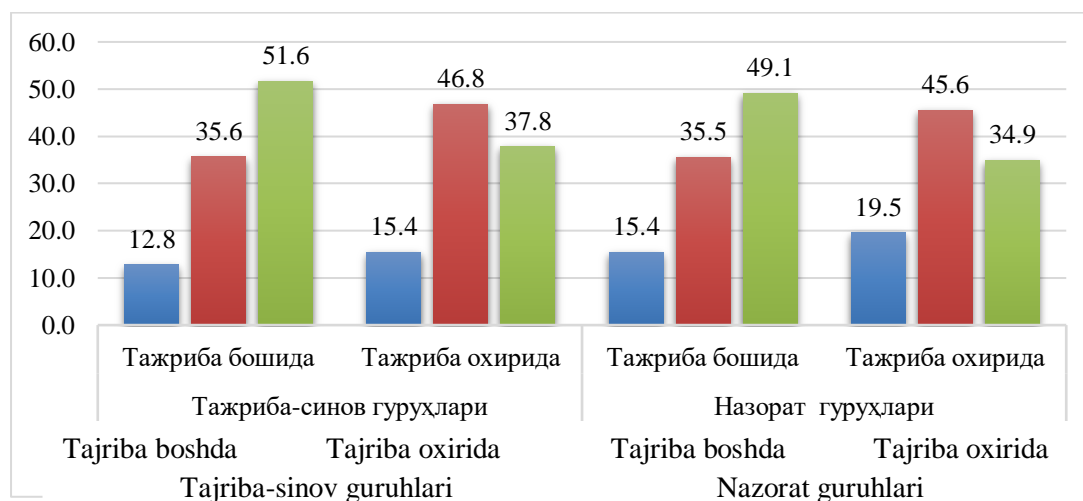
n_i, m_i – mos baholarga nisbatan o'quvchilar soni.

O'quv jarayoni samaradorligini baholovchi o'rtacha qiymat tajriba va nazorat guruhlari baholarining o'rtacha arifmetik qiymatlari

nisbatidir, ya'ni samaradorlik koeffitsienti quyidagicha olindi:

$$\eta = \frac{\bar{x}}{\bar{y}}$$

(2)

3.7-rasm. Samarqand, Navoiy va Jizzax viloyatlari bo'yicha yakuniy natijalar

O'rtacha kvadratik og'ish kattalikasi:

$$S_x^2 = \frac{1}{n} \sum_i n_i \cdot (x_i - \bar{x})^2 ; \quad S_y^2 = \frac{1}{m} \sum_i m_i \cdot (x_i - \bar{x})^2 \quad (3)$$

Standart og'ish kattaliklari: $S_x = \sqrt{S_x^2} \quad ; \quad S_y = \sqrt{S_y^2} \quad (4)$

O'rtacha qiymatlarni aniqlash ko'rsatkichi:

$$C_x = \frac{S}{\sqrt{n \cdot x}} \cdot 100 \% ; \quad C_y = \frac{S}{\sqrt{m \cdot y}} \cdot 100 \% \quad (5)$$

Bosh to'planning noma'lum o'rta qiymatlari uchun ishonch oraliqlari:

$$a_x \in \left[\bar{x} - \frac{t}{\sqrt{n}} \cdot S_x ; \bar{x} + \frac{t}{\sqrt{n}} \cdot S_x \right], \quad a_y \in \left[\bar{y} - \frac{t}{\sqrt{m}} \cdot S_y ; \bar{y} + \frac{t}{\sqrt{m}} \cdot S_y \right] \quad (6)$$

Bu yerda t – normallashtirilgan chetlanish ishonch ehtimoli R asosida aniqlanadi. Bunda R=0,95 da t=1,96 ga teng.

Biz o'rtacha qiymatlar tengligi haqidagi H0:ax=ay farazni ilgari surib, unga qarama-qarshi H1:ax≠ay ekanligini yuqoridagi ma'lumotlar asosida Student-Fisher statistikasi orqali tekshiramiz.

$$T_{m_1 n} = \frac{|\bar{y} - \bar{x}|}{\sqrt{\frac{S_x^2}{n} + \frac{S_y^2}{m}}} \quad (7)$$

Agar T>Tr=t bo'lsa, N0 faraz rad etilib, N1 faraz qabul qilinadi.

Biz quyida ushbu formulalarga asoslanib, hisob ishlarini olib boramiz va ularni tahlillarini keltiramiz.

Endi tajriba-sinov ishlari bo'yicha natijalarining tahlillarini keltiramiz: Bu yerda: m=188, n=169 – tajriba-sinov va nazorat guruhidagi o'quvchilar soni. b – tajriba boshida, o – tajriba oxirida.

$$\bar{x}_o = 3,78 \quad , \quad \bar{y}_o = 3,85$$

Samaradorlik koeffitsienti $\eta_o = 0,98$

$$S_x^2 = 0,47 \quad , \quad S_x = \sqrt{S_x^2} = 0,68 \quad , \quad S_y^2 = 0,43 \quad , \quad S_y = \sqrt{S_y^2} = 0,65$$

O'rtacha qiymatlar aniqlanish ko'rsatkichlari:

$$C_x = 2,12\% \quad , \quad C_y = 2,08\% \quad , \quad a_x \in [3,43; 3,73] \quad , \quad a_y \in [3,36; 3,64]$$

Ushbu hisoblarni tajriba oxirida qanday natijalarga ega ekanligini

hisoblab chiqamiz: $\bar{x}_0 = 4,16$, $\bar{y}_0 = 3,60$, $\eta_0 = 1,16$ nisbiy o'sish.

Demak, tajriba-sinov guruhi nazorat guruhiga nisbatan tajriba oxirida 1,16 barobar (16 %) yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldilar.

Agar tajriba boshiga nisbatan taqqoslaydigan bo'lsak:

$\eta_m = 1,16$ tajriba guruhida, $\eta_H = 1,03$ nazorat guruhida samaradorlikka erishilgan.

$$s_x^2 = 0,58, s_x = 0,76, s_y^2 = 0,47, s_y = 0,68$$

O'rtacha qiymatlar aniqlanish ko'rsatkichlari:

$$C_x = 2,03\%, C_y = 2,12\%$$

$$a_x \in [3,99; 4,33], a_y \in [3,45; 3,75]$$

Biz har bir bosqich bo'yicha matematik hisob kitoblarni olib bordik. Endi ushbu natijalarga ko'ra Student statistikasining yuqoridagi 7-formulasidan foydalanib tekshiramiz va xulosalar chiqaramiz.

Tajriba guruhi: $T_m = 5,11 > T_{0,96} = t = 1,96$ Demak, N_0 faraz rad etilib, N_1 faraz qabul qilinadi.

Nazorat guruhi: $T_H = 0,95 \rightarrow T_n = 0,95 < 1,96$ bo'lib, N_0 faraz qabul qilinadi. Hisoblab chiqilgan sonli ma'lumotlar 3.7-jadvalda keltirilgan.

3.7-jadval

Umumiy o'rta ta'lim muassasalari bo'yicha yuqorida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari va xulosalar

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba boshida		Tajriba oxirida	
		Tajriba guruhida	Nazorat guruhida	Tajriba guruhida	Nazorat guruhida
1	O'rtacha arifmetik qiymat (x,y)	3,58	3,50	4,16	3,60
2	Samaradorlik ko'rsatkichi η	1,02		1,16	
3	O'rtacha qiymat ishonch oralig'i a_x, a_y	[3,48; 3,74]	[3,41; 3,66]	[4,07; 4,35]	[3,51; 3,77]
4	O'rtacha qiymat standart xatolik (S_x, S_y)	0,68	0,65	0,76	0,68
5	Aniqlanish ko'rsatkichi (S_x, S_y)	2,12	2,08	2,03	2,12
6	Styudent statistikasi (T)	0,95		5,11	
7	Ko'rsatkichlar xulosasi	N ₀ gipoteza qabul qilinadi		N ₁ gipoteza qabul qilinadi	

Tadqiqotimiz natijasida, barcha tajriba-sinov maydonchalari sifatida tanlab olingan umumiy o'rta ta'lim muassasalari tajriba-sinov ishlari nihoyasida, tajriba guruhidagi o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 1,16 (16%) yuqori ko'rsatkichga ega bo'ldi. Bu esa olib borilgan tadqiqot ishining samarador ekanligini ko'rsatadi.

III bob bo'yicha xulosalar

M.Sh.Magomed-Eminov taqdim etgan motivasion yutuqlarni tashxirlashdan foydalangan holda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning refleksiv-faoliyatga doir va qadriyatli yo'nalganlik komponentlari diagnostikasi izchilligi uning dinamikasini aniqlash samaradorligini tekshirish natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

- o'z navbatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tasviriy san'at elementlaridan foydalanilgan holda ijodkorlik qobiliyatlari shakllanganlikning past (kritik), o'rta (joiz) va yuqori (maqbul) darajasi qayd etildi;

- ishlab chiqilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarning

samaradorligini tekshirish bo'yicha olib borilgan tajriba-sinov ishlariga Jizzax viloyati, Samarqand viloyati, Navoiy viloyati umumiy o'rta ta'lim maktablari bo'yicha 357 nafar o'quvchilar tajriba va nazorat guruhlarida ishtirok etdi. Tajriba-sinov ishlarini olib borish uchun bir xil shartlarga amal qilindi: boshlang'ich sinf o'quvchilari tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllanganligi darajasini baholash mezonlari, ko'rsatkichlari;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning darajalaridagi o'zgarishlar dinamikasining tahlili nazorat va tajriba guruhlarida, ijodkorlikni shakllantirishning birlamchi va yakuniy natijalariga asoslanib amalga oshirildi. O'tkazilgan tahlil tajriba guruhi respondentlarida, boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish bo'yicha rivojlanish darajasi nazorat guruhiga qaraganda yuqori ekanligi haqidagi fikrni tasdiqlashga imkon berdi. Bu esa tadqiqot jarayonida ilmiy-nazariy, ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarning samaradorligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishga doir dunyo bo'yicha tarixiy va innovatsion falsafiy, tarixiy, huquqiy, sotsiologik, ijtimoiy-pedagogik va psixologik qarashlar va metodikalarni o'rganish, ijodkorlik tushunchasining tasviriy san'atga doir ta'rifi, uning pedagogik mazmuni, didaktik, akmeologik, aksiologik xususiyatlari aniqlandi;

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish jarayoni, uni yuzaga keltiruvchi obyektiv va subyektiv omillar, namoyon bo'lishi ko'rinishlari, shart-sharoitlarini aniqlash, xususan, uning hissiy-empirik, sensor tarbiya, aqliy rivojlanishga rag'batlantiruvchi, kognitiv, integrativ mezonlar va darajalari, mental mexanizmlari, emotsional intellekt, barqaror fe'l-atvor, qiziqishni o'stirish, konstruktiv modellariga doir xususiyatlarini ishlab berish asosida takomillashtirildi;

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoit, ta'minot xususiyatlari, pedagogik talablarni belgilash, xususan tasviriy san'at namunalari va o'qituvchi kasbiy kompetensiyasi, uning bola ijodiylikini ta'minlovchi jarayonni tashkil qila bilish parametrlari aniqlandi;

4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishning ta'lim ta'minoti va tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirish, mavjud pedagogik integratsiya mazmuni, shakllari, tashkiliy va natijaviy komponentlari aniqlanib, o'quvchilar ijodkorligini shakllantirishning zamonaviy, optimal varianti ishlab chiqildi;

5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish bo'yicha ta'lim va tarbiyaviy, umumbashariy va milliy omillar, Sharq va G'arb qarashlari yaxlitligiga

asoslangan integratsiyalashgan kognitiv amaliy-nazariy metodik ta'minot va ta'lim modeli ishlab chiqilib, xulosalar ta'lim taraqqiyotiga yo'naltirildi;

6. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirishga doir dunyo miqyosidagi tarixiy, falsafiy, sosiologik, ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillar, nazariyalar va qarashlar tahlil qilingan va ularni milliy pedagogik tizimga joriy etish imkoniyatlari belgilangan;

7. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tasviriy san'at namunalari asosida ijodkorlikni shakllantirish bo'yicha zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimining modernizatsiya bo'lgan innovatsion shakl, vosita va usullari belgilangan, interfaol metodlari va texnologiyalari takomillashtirilgan.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-metodik tavsiyalar berildi:

tasviriy san'at fani bo'yicha o'qituvchilar kompetensiyasiga alohida e'tibor qaratish;

tasviriy san'at fani darslari bo'yicha dts ni qayta ko'rib chiqish;

tasviriy san'at fani bo'yicha ta'lim ta'minotini innovatsion ta'lim maqsadlariga moslash;

tasviriy san'at fani bo'yicha elektron darsliklar yaratish va ular imkoniyatini kengaytirish;

boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kompyuter grafikasi bo'yicha dars soatlarini kiritish;

tasviriy san'at orqali bola ijodiyligini rivojlanishini ta'minlovchi mualliflik pedagogik metodlarini rivojlantirishni rag'batlantirish, ular bo'yicha turli tanlovlar va mukofotlar tizimlarini joriy etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни. // <https://lex.uz/docs/5013007>. Тошкент ш. 2020 йил 23 сентябрь, ЎРҚ-637-сон (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон).

2. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ахборот тизими (www.lex.uz). – 35 б.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Халқ сўзи. – Т.: 2017. - № 28 (6722).

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Президент, ижод ва ихтисослаштирилган мактабларни ривожлантириш агентлиги тузилди (4-илова Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 26 июндаги 411-сонли қарори таҳририда – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.06.2020 й., 09/20/411/1000-сон) (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.04.2020 й., 09/20/240/0466-сон, 27.06.2020 й., 09/20/411/1000-сон, 29.09.2020 й., 09/20/593/1340-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 17.08.2021 й., 09/21/524/0802-сон)

// https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/prezident_ijod_va_ihtisoslashtirilgan_maktablarni_bitta_organ_boshqaradi.

5. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида// <https://lex.uz/docs/4312785>. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон; Қонунчилик

маълумотлари миллий базаси, 24.07.2021 й., 06/21/6268/0700-сон).

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги ПФ-5712-сон “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони// <https://lex.uz/docs/4312785>. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 29.04.2019 й., 06/19/5712/3034-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 24.07.2021 й., 06/21/6268/0700-сон).

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4865-сон 2020 йил 10 октябрдаги “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги Қарори// <https://lex.uz/docs/5054929>. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 20.10.2020 й., 07/20/4865/1395-сон).

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 декабрда Олий Мажлисга қилган Мурожаатномаси // <https://president.uz/uz/lists/view/4057>.

9. Ўзбекистон Давлат статистика қўмитасининг ахбороти// <https://www.stat.uz/ru/111-обращения/2020-08-07-16-38-09/3960-статистика-обращений-2020>.

10. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Ж. I. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.

11. Мирзиёев Ш.М. Халқимиз розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Ж. II. – Т.: Ўзбекистон, 2018. – 508 б.

12. Мирзиёев Ш.М. Билимли авлод – буюк келажагимизнинг, тадбиркор халқ – фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг кафолатидир. – Т.: Ўзбекистон, 2018. Халқ сўзи online.

13. Мирзиёев Ш.М. Асосий мақсад – мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантириш. Ўзбекистон Республикаси

Президенти Шавкат Мирзиёев 2019 йил 28 май куни илм-фан ва олий таълим соҳасини ривожлантириш бўйича белгиланган вазифалар ижросига бағишланган йиғилиш ўтказди// <https://kknews.uz/uz/41180.html>. (илова Ўзбекистон Республикаси Президен-тининг 2021 йил 30 апрелдаги ПФ-6217-сонли Фармони таҳририда – Қонун-чилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон) (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.03.2020 й., 06/20/5953/0246-сон; 27.03.2020 й., 06/20/5975/0377-сон; 31.10.2020 й., 06/20/6099/1450-сон; 13.11.2020 й., 06/20/6110/1512-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 30.04.2021 й., 06/21/6218/0398-сон, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон).

II. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to‘plamlar

14. Abdullayev N.U. San’at tarixi 2/1.–Т.: «San’at» nashriyoti, 2001.–150 б.

15. Abdirasilov S. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. – Т.: 2012. – 232 б.

16. Abdirasilov S., Tolipov N., Oripova N. Rangtasvir. – Т.: O‘zbekiston, 2006. – 136 б.

17. Абрамова М.А. Специфика гуманитарной подготовки в контексте стандартизации профессионального образования// Философия образования. 2006. № 2. - С. 70-77.

18. Абрахам Маслоу. Мотивация и личность. - СПб. – Питер: 2008.

19. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 224 б.

20. Абу Райҳон Беруний (Жавоҳирлар ҳақида мақол ва ҳикоятлар. – Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 96 б.

21. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед. фан. док. ... дис. – Т.: 2003. – 280 б.

22. Адлер А. Индивидуальная психология и развитие

ребёнка. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2017. - ISBN 978-5-88230-458-3.

23. Akramova F.A. Oilada sog'lom psixologik muhitni tarkib toptirishning ijtimoiy-psixologik asoslari. O'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: 2014. – 185 b.

24. Alimov F., Shodimetov X., Ibragimov A. Kompyuyer grafikasi va asoslari. – T.: O'zbekiston faylasuflari millim jamiyati, 2012. – 156 b.

25. Аллахвердов В.М. Психология искусства. Эссе о тайне эмоционального воздействия художественных произведений. - СПб.: ДНК, 2001. ISBN 5-901562-02-X.

26. Альтшуллер Г.С. Злотин Б.Л., Зусман А.В. Поиск новых идей: от озарения к технологии (теория и практика решения изобретательских задач). – Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1989.

27. Арасту. Ахлоқи кабир. //Мулоқот журнали. – Т.: 1998. – № 4. – Б. 45-48.

28. Ахмедова Н. Живопись центральной Азии XX века: Традиции, самобытность, диалог. – Т.: 2004. – 177 б.

29. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. Перевод с англ. Само-хина В.Л. Общая редакция Шестакова В. П. - М.: Прогресс, 1974. – 392 с.

30. Афасижев М.Н. Новая история эстетики// Вестник Московского университета. Серия 7: Философия, 2014. - № 2. – С. 88-109.

31. Бакиева О.А. Методика преподавания изобразительного искусства. Учебное пособие. – Тюмень: изд-во Томенского государственного университета, 2012. – 200 с.

32. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание: опыт исследования на материале пространственных искусств/ А.В.Бакушинский. – М.: Новая Москва, 2015. – 240 с.

33. Бакушинский А.В. Художественное творчество и воспитание. – М.: Новая Москва, 1925. - 240 с.

34. Begmatova D. O'tmish allomalari kasbiy ta'lim borasida. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand: 2013. – В. 5-15.

- 35.Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты. – М.: Просвещение, 1989. – 195 с.
- 36.Бернс Р.Б. Я - концепция и воспитание. – М.: 1989. – 169 с.
- 37.Богоявленская Д.Б. Проблемы творчества и одаренности: Логика и история// Основные современные концепции творчества и одаренности/ Д.Б.Богоявленская. – М.: Молодая гвардия, 2015. – 290 с.
- 38.Богоявленская Д.Б. Проблемы диагностики креативности// Психологическая диагностика. 2004. - № 3. – С. 3-18.
- 39.Бойметов Б., Толипов Н. Мактабда тасвирий санъат тўгараги. – Т.: 1995. – 56 б.
- 40.Boshlang'ich ta'limni o'qitish metodikasi. UMK. – Т.: 2018. – 214 б.
- 41.Бранский В.П. Искусство и философия (Роль философии в формировании и восприятии художественного произведения на примере истории живописи). – Калининград: 1999; О природе философского знания// Философия в поисках и спорах. Петербургские сюжеты. СПб.: 2007.
- 42.Bulatov S., Saipova M., Xalilova F. Milliy timsollar va ramzlar ensiklopediya. – Т.: Та'lim nashryoti, 2018. – 57 б.
- 43.Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. – Т.: Меҳнат нашриёти, 1991. – 155 б.
- 44.Bulatov S.S., Jabbarov R.R. Tasviriy san'at asarlarining falsafiy va psixologik tahlili. – Т.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2010. – 86 б.
- 45.Bulatov S.S. Rangshunoslik. – Т.: O'zbekiston Faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, 2009. – 160 б.
- 46.Вельфлин Г. Основные понятия истории искусства: Проблема развития стиля в новом искусстве (Kunstgeschichtliche Grundbegriffe: Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst). 1915 (на русском языке: 1930, 1994, 2002, 2009, 2017, 2020 (2 изд.)).
- 47.Виппер Б.Р. Введение в историческое изучение искусства.

(1970; переиздания: 1985, 2004, 2008, 2010).

48.Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: психологические очерки/ Л.С.Выготский. – 3-е изд. – М.: 2011, – 520 с.

49.Выготский Л.С. Психология искусства (idem, pdf)/ Общ. ред. В.В.Иванова, коммент. Л.С.Выготского и В.В.Иванова, вступит. ст. А.Н.Леонтьева. 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.

50.Гадамер Г.Г. Игра искусства. (2006; доклад 1973 года; опубликован в 1977 году).

51.Ganiyeva M.A., Fayzullayeva D.M. Keys stadi o'qitishning pedagogik texnologiyalari to'plami. –Т.: 2003. Metodik qo'llanma/ Seriya "O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimida innovasion texnologiyalar". – Т.: TDIU, 2013. – 95 b.

52.Гуманизация образовательного пространства: материалы Международного форума/ редакционная коллегия: Е.А.Александрова (ответственный редактор), Е.А.Плешкевич (заместитель ответственного редактора), Н.Н.Саяпина (ответственный секретарь) [и др.]. – Саратов: Саратовский университет, 2020. – 420 с.

53.Грэм Г. Человеческий фактор. - М.: Междунар. отношения, 1989. - 272 с. - ISBN 5-7133-0168-0.

54.Давидов В. Научное обеспечение образования в свете нового педагогического мышления// Новое педагогическое мышление. – М.: 1989.

55.Даниэль С.М., Кузьма Петров-Водкин. Жизнь и творчество. Суждения об искусстве. Современники о художнике. СПб.: 2011.

56.Декроли О. Школа и воспитание/ История дошкольной зарубежной педагогики: хрестоматия/ Сост. Н.Б. Мчедлидзе, А.А. Лебеденко, Е.А. Гребенщикова. – М.: Просвещение, 1974. – С. 411-417.

57.Дружинин Н.В. Психологическая диагностика способностей: теоретические основы: В 2 ч. Ч. 1. - Саратов: изд-во

Сарат. ун-та, 1990. – 139 с. ISBN 5-292-00932-6.

58. Жан Пиаже. Речь и мышление ребёнка. – М.: 1994.

59. Жорж Келли. Психология личности: Теория личных конструктов. - СПб.: Речь, 2000.

60. Жуликов А.В. Теоретические и методические основы преподавания изобразительного искусства в общеобразовательных учреждениях. Учебное пособие. – Ростов н/Д: 2016. – 259 с.

61. Jo'rayev R.X., Tolipov O'.Q., Sharipov Sh.S. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarni kasb-hunar yo'naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Monografiya. – T.: FAN. 2004. – 120 b.

62. Зак А.З. Совершенствование познавательных умений у детей 5-12 лет – М.: МПСИ, 1999. – 192 с. (Серия «Библиотека школьного психолога»), Развитие теоретического мышления у младших школьников - М.: Педагогика, 1984. – 152 с.

63. Зись А.Я. Искусство и эстетика: введение в искусствознание. – М.: 1967.

64. Ибн Сино. Фалсафий қиссалар. – Т.: Ўқитувчи, – 48 б.

65. Иванова О.Л. Рисунки, которые нас рисуют. Педагогическая диагностика художественного развития ребенка. – М.: Сфера, 2009. – 96 с.

66. Иномова М.О. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлар. – Т.: Фан, 1995. – 226 б.

67. Иномова М.О. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари. Пед. фан. докт. ...дисс. авт., - Т.: 1998. – 42 б.

68. Islom odoblari ensiklopediyasi. Mas'ul muharrir Hikmatulloh Abiyev. Birinchi va ikkinchi tomlar. – T.: Nilol nashriyoti, 2019. – 608 b.

69. Ishmuxamedov R., Mirsoliyeva M. O'quv jarayonida innovasion ta'lim texnologiyalari. – T.: 2014. Nihol nashriyoti, – 60 b.

70. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., A.Pardayev. Tarbiyada innovasion texnologiyalar. – T.: Nihol nashriyoti, - 142 b.

71.Каган М.С. Морфология искусства: Историко-теоретическое исследование внутреннего строения мира искусств. – Л.: 1972.

72.Кандинский В.В. Избранные труды по теории искусства: В 2 т. / Ред. коллегия и сост. Б.Автономова, Д.В.Сарабьянов, В.С.Турчин. изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Гилея, 2008.

73.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Т.: 2007. Sharq, – 176 b.

74.Karimova V.M., Sunnatova R.I., Tojiboyeva R.N. Mustaqil fikrlash. –Т.: Sharq, 2000. -110 b.

75.Кахарова D.C. Inklyuziv ta’lim texnologiyasi/ Monografiya. – Т.: Fan va texnologiya, 2014. – 196 b.

76.Кахарова D.S. Allomalarning bola tarbiyasidagi qarashlari// O’zMU xabarlar jurnali. – Т.: 2015. – № 4. – В. 65-69.

77. Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. – Т.: Ёзувчи, 1996. – 280 б.

78. Комилов Н. Тасаввуф. Иккинчи китоб. – Т.: Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1999. – 204 б.

79. Кудин П.А. Ломов Б.Ф., Митькин А.А. Психология восприятия и искусство плаката. – М.: Плакат, 1987. – 208 с.

80. Ko’ziyev T., Abdirasilov S., Nurtayev O’, Sulaymonov A. Tasviriy san’at. – Т.: 2015/2020. – 128 b.

81. Левин С.Д. Ваш ребёнок рисует. 1979.

82. Леонтьев А.Н. Умственное развитие ребенка. 1950.

83. Лотман Ю.М. Искусствометрия: Методы точных наук и семиотики.

84. Madraimov A.A. Temuriy va Boburiylar davri madaniyati, kitobat va rangtasvir san’ati tarixiga chizgilar. – Т.: San’at, 2015. – 110 b.

85. Mahkamova S. Tasviriy va amaliy san’at darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish// «Pedagogik ta’lim» jurnali. 2004. - № 2.

86. Mavlonova R.A, Sanaqulov X.R, Xodiyeva D.P Mehnat va uni o’qitish metodikasi. – Т.: TDPU, (O’quv qo’llanma) 2007. – 110 b.

87. Марру А.И. История воспитания в античности. - М., 1998. – 80 с.
88. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Питер, 2008.
89. Махмудова М. Халқ педагогикаси мазмуни асосида талаба-ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш тизими. Дис. ...пед. фан. докт. – Т.: 2007. – 282 б.
90. Мейлах Б.С. Процесс творчества и художественное восприятие. Комплексный подход: опыт, поиски, перспективы (1985).
91. Менегетта А. Искусство, сновидение, общество. – М.: БФ «Онтопсихология», 2010.
92. Монтесорри М. Дом ребёнка. Метод научной педагогики. - М.: АСТ; Астрель, 2005. - ISBN 5-17-031934-7, 5-271-11751-0.
93. Мунавваров А.К. Оила педагогикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 50 б.
94. Musinova R.Yu. Talabalar tafakkurida ijodiylik va kreativlikni shakllantirish muammosi// Zamonaviy ta'lim jurnali. – Т.: 2019. - № 3 (76).
95. Musurmanova O. Oila – jamiyat tayanchi. – Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2019. – 250 б.
96. Musurmanova O. Farzandlarimga nasihatlar. – Т.: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 268 б.
97. Musurmanova O. Oila ma'naviyati – milliy g'urur. – Т.: O'qituvchi, 2000. – 100 б.
98. Najmiddinova K.U. Oila tarbiyasida milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyatning o'rne. – Т.: Adolat, 2016. – 224 б.
99. Неменский Б.М. Познание искусством. – М.: изд-во УРАО, 2000.
100. Нишонова С. Шарқ уйғониш даври педагогик фикр тараққиётида баркамол инсон тарбияси. Пед.фан.док ... дис. – Т.: ТДПУ, 1998. - 288 б.
101. Nurmatova M.Sh., Hasanova Sh.T. Rasm, buyum yasash va tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi. – Т.: Musiqa, 2012. – 86 б.

102. Ойдинов Н. Рассом ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари. – Т.: Ўқи-тувчи, 1997. – 189 б.
103. Ойдинов Н. Ўзбекистон тасвирий санъат тарихидан лавҳалар – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 200 б.
104. Oripov N. Tasviriy san'atni o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyasi, didaktikasi va metodikasi. – Т.: ILM ZIYO, 2013. – 86 б.
105. Перевозчикова Л.С. Аксиологические основания гуманистической парадигмы высшего образования в культуре информационного общества. Авт. диссер. ... доктора философских наук. – Тула: 2009. – 44 с.
106. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. – М.: Политиздат, 1982. – 51 б.
107. Печко Л.П. Творческая деятельность школьников/ Л.П. Печко. – М.: Педагогика, 1984. – 187 с.
108. Пол Клейнман. Психология. люди, концепции, эксперименты. Манн, 2012.
109. Понамаров Я.А. Проблемы психологии творчества. Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора психологических наук, - М.: 1972.
110. Режаметова Н.И. Ўзбек халқ чолғулари воситасида болалар ижодкор-лигини шакллантириш технологияларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. автореф. – Т.: 2019. – 56 б.
111. Релло Мэй. Искусство психологического консультирования / пер. с англ. Т. К. Кругловой. - М.: Независимая фирма «Класс», 1999. - ISBN 0-285-65099-8 (Великобритания), ISBN 5-86375-077-3 (РФ).
112. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: издательская группа “Прогресс”, 1994. – 480 с.
113. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности (К философским основам современной педагогики) / С.Л. Рубинштейн. – М.: // Методологические

основы психологии : хрестоматия / сост. Д.В.Лубовский. – М.: АНО ПЭБ, 2008. – С. 248-258.

114. Ruzmatova G. Qalb qatlamlari // Tafakkur jurnali. - 4-son, 2009. - В. 56-61.

115. Rustamova M.M., Arapbayeva D.K. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik psixologik diagnostikasi. – Т.: Navro'z, 2016. – 56 б.

116. Савенкова Л.Г. Изобразительное искусство. 1 класс. / Л.Г.Савенкова, Е.А.Ермолинская. – М.: Академия, 2015. – 126 с.

117. Салахутдинова М. Иждод психологияси. - Самарқанд: СамДУ, 2005. –80 б.

118. Salaxutdinova M.I., Musinova R.Yu. Ijod va kretivlik psixologiyasi. – Samarqand: SamDU, 2018. – 80 б.

119. Современные исследования интеллекта и творчества/ Под ред. А.Л.Журавлёва, Д.В.Ушакова, М.А.Холодной. – М.: Изд-во: «Институт психологии РАН», 2015. - 303 с.

120. Suvanova K. Maktabda tasviriy san'at mashg'ulotlarining turlari. – Samarqand: SamXTXQTMOHM, 2018. - В. 5-7.

121. Sulaymonov A., Jabborov B. Tasviriy san'atda oqim va yo'nalishlar. –Т.: Sharq, 2008. – 100 б.

122. Sulaymonov A. Tasviriy san'at ta'limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. – Т .: Sharq, 2017. – 56 б.

123. Sultanov X.Ye. Uzluksiz ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish (tasviriy san'at darslari misolida)// Zamonaviy ta'lim ilmiy amaliy, ommabop jurnali. – Т.: 2016. - № 4 – В. 10-17.

124. Sobirov S.T. Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda grafik rassomlar hayoti va ijodiy faoliyatini o'rganishning muhimligi// Pedagogika va psixologiyada innovasiyalar. 2-maxsus son. - Т.: 2020. – В. 744-750.

125. Столяров Б.А. Педагогика художественного музея. От истоков до современности | ISBN, 5-26-00090-1, 1999.

126. Теория и методика развития детского изобразительного творчества: учебное пособие для студентов вузов/ Под ред. Т.Г. Казаковой. – М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2016. – 255 с.

127. Тони Бьюзен. Интеллект-карты// - М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2018.

128. To'raqulov X.A., To'raqulova I. X., Aslanova K.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'quv-bilish faoliyatini yuksaltirishning innovasion texnologiyalari. – T.: «Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020. – 336 b.

129. Умарзода Муҳсин. Авесто сирлари// Жаҳон адабиёти. – Т.: 1997 - №4, - Б. 199-200.

130. Umarov B. Oilaviy tarbiya saboqlari. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi. –T.: 2018. – B. 8-10.

131. Umarov B.M. Bolalar shaxsi va xulq-atvorini tuzatishga oid psixologik maslahatlar. Uslubiy qo'llanma. – T.: OK "Nihol Print", 2016. – 40 b.

132. Умуров Л.З. Бошланғич синф ўқувчилари таълимий муаммоларига оид дидактик шарт-шароитларни такомиллаштириш. Пед. (PhD) ... дисс. авт. – Самарқанд: 2019. - 54 б.

133. Усова А.П. История советской дошкольной педагогики: Хрестоматия / Сост. Н. Б. Мчедлидзе и др.; Под ред. М. Н. Колмаковой, В. И. Логиновой. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Просвещение, 1988 г. – 446 с. – ISBN 5-09-000310-6.

134. Успенский Б.А. Семиотика искусства. - М.: Языки русской культуры, 1995. - 360 с., 69 илл. ISBN 5-88766-003-1.

135. Фаворский В.А. Об искусстве, о книге, о гравюре/ Составитель Е.С.Левитин. – М.: Книга, 1986.

136. Флоренский П.А. Размышления над старой фотографией// Природа. 2014. № 9 (1189). – С. 93-95.

137. Фрейд З. Недовольство культурой. (1930).

138. Хайруллаев М.М. Абу Али ибн Сино меросини ўрганиш – долзарб вазифалардан бири// Ибн Сино халқаро ўқишлари. – Т.: 2000. –Б. 5-9.
139. Хақимов А. Искусство Узбекистана. – Т.: “San’at”, 2010. – 86 с.
140. Xasanov R. Tasviriy san’at. 1-sinf o’quvchilari uchun dasrlik. – Т.: Yozuvchi, 2002. – В. 23-26.
141. Xasanov R. Tasviriy san’atdan davlat ta’lim standartlarini amaliyotga joriy etish. – Т.: 2000. RTM, – 50 b.
142. Xasanov R. Amaliy bezak san’ati mashg’ulotlari metodikasi. O’quv qo’llanma. – Т.: 2003. Yozuvchi, – 143 b.
143. Xasanov R. Maktabda tasviriy san’atni o’qitish metodikasi. Darslik. – Т.: Fan: 2004. – 86 b.
144. Хуторской А. В. Эвристическое обучение: теория, методология, практика. Научное издание. - М.: Международная педагогическая академия, 1998. – 266 с.
145. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – 416 с.
146. Черницкая А.Л. Гуманизация высшего образования: сущность и перспективы развития. Диссертация ... кандидата философских наук. – М.: 2008. - 147 с.
147. Shabbazova D.R. Boshlang’ich ta’limda tasviriy san’at va uni o’qitish metodikasi. – Termez: 2014. – 61 b.
148. Shayxova X., Nazarov K. Umuminsoniy qadriyatlar va ma’naviy kamolot. – Т.: O’zbekiston, 1992. – 82 b.
149. Sharipov Sh. Kasb-hunar ta’limi tizimida o’quvchilar ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishning uzluksizligi. Monografiya. – Т.: Fan, 2005. – 136 b.
150. Sharipov Sh., Aripov M., Begimkulov U., Yo’ldoshev U., Muslimov N. Bilim olishning intellektual tizimini ishlab chiqish nazariyasi va amaliyoti. Monografiya. – Т.: Fan, 2011. – 240 b.
151. Shobaratov P.P. Lakli miniatyura kompozitsiyasi. – Т.: “Yangi asr avlodi”, 2007. – 145 b.

152. Шоумаров Ғ.Б., Шоумаров Ш.Б. Муҳаббат ва оила. – Т.: Адолат, 1994. – 110 б.

153. Щербаков В.С. Изобразительное искусство. Обучение и творчество. – М.: Просвещение, 1969. – 30 с.

154. Эдвар де Боно. Искусство думать: Латеральное мышление как способ решения сложных задач = Lateral Thinking An Introduction. - М.: Альпина Пабlishер, 2015. - 172 с. - ISBN 978-5-9614-4905-1.

155. Эко У. Искусство и красота в средневековой эстетике / Пер. с итал. А.Шурбелева (Серия «Библиотека Средних веков»). - М.: Алетейя, 2003. – 256 с. - ISBN 5-89329-640-0.

156. Эрих Фромм. Психоанализ и этика = Psychoanalyse & Ethik (1946) / Составитель С. Я. Левит. - М.: АСТ, 1998. – 568 с. - (Классики зарубежной психологии). – 10 000 экз. - ISBN 5-15-000776-5.

157. Юсов Б.П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество : очерки по истории, теории и психологии художеств. воспитания детей / Б. П. Юсов ; М-во образования Рос. Федерации, Магнитог. гос. ун-т. - Магнитогорск : Изд-во Магнитог. гос. ун-та, 2002 (Тип. МаГУ). - 282 с. : табл.; 20 см.; ISBN 5-86781-232-4.

158. Юнг К.Г. Божественный ребенок. – М.: 1997. - 230 с.

159. Qayumov A., Is'hoqov M., Otaxo'jayev A., Sodiqov Q. Qadimgi yozma yodgorliklar. – Т.: Yozuvchi, 2000. – 120 б.

160. Ҳамроев А.Р. Бошланғич синфларда она тили таълимини ижодий ташкил этиш. Пед. фан. ном. ... дисс. – Т.: 2005. – 151 б.

161. Hasanboyev J., Turopova M., Hasanboyeva O. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. – Т.: Adabiyot va san'at, 2000. – 112 б.

162. Hasanboyeva O., Hasanboyev J., Homidov H. Pedagogika tarixi. – Т.: G'afur G'ulom nashiriyoti, 2004. – 212 б.

163. Turdinova Sh.A. Sharq allomalari asarlarida ta'lim va tarbiya masalalari// Ilmiy axborotnoma jurnali. ADU. Maxsus son,

2019. – В. 101-107.

164. Homidiy N. Tasavvuf allomalari. – Т.: Sharq, 2004. – 20 б.

III. Internet manbalari

165. Абдирасилов С. Изобразительное искусство Узбекистана в патриотическом и эстетическом воспитании школьников // Збірник наукових праць Л'ОГОС. – 2021. // <https://scholar.google.com/citations?user=Vu1HeloAAAAJ&hl=ru>.

166. Бернс Роберт. Что такое Я – концепция? <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/burns1.htm>.

167. Брызгалина Е.В. Гуманизация и гуманитаризация образования: от школы к университету // <http://lib.teacher.msu.ru/pub/2303>.

168. Концепция и технология обучения изобразительному искусству. // http://pligin.ru/p_s_sc/IZO.htm

169. Коронавирус даврида айнан тасвирий санъат ёрдамида одамлар ўзларининг тушкун ҳолатларини ифода қилиш орқали депрессиядан чиқишга муваффақ бўлганлар // <https://artguide.com/posts/1984>.

170. Лунев Р.С. Каптерев П.Ф. О сущности педагогического процесса. // <https://cyberleninka.ru/article/n/p-f-kapterev-o-suschnosti-pedagogicheskogo-protssessa>.

171. Мана шундай Арт-терапия усулларидан бири Коронавирус пандемияси даврида жуда кенг дунё миқёсида тарқалди. Бугунги кунда ҳар йили 350 млн одам депрессия касаллиги билан касалланади. 150 млн киши эса депрессия сабабли меҳнат лаёқатидан маҳрум бўлмоқда. Аёллар эркакларга нисбатан икки баравар кўп касалланади // <https://www.kp.ru/guide/kak-vyiti-iz-depressii.html>.

172. Маслоу А. Теория человеческой мотивации. – СПб. 1999, - С. 77-105 // <http://flogiston.ru/library/maslow>

173. О нагрузке в начальной школе // <https://externat.foxford.ru/polezno-znat/nagruzka-v-nachalnoj-shkole>; Учебная нагрузка в школе //

<https://www.kp.ru/putevoditel/obrazovanie/uchebnaya-nagruzka-shkolnikov/>

174. Педагогические идеи отечественных и зарубежных мыслителей о воспитании, образовании и развитии ребенка // https://studme.org/378329/pedagogika/pedagogicheskie_idei_otechestvennyh_zarubezhnyh_mysliteley_vospitaniya_obrazovaniya_razvitiya_rebenka#128.

175. Шерқулов Р. Инсон капиталини ривожлантиришдаги узилишлар. // <https://xs.uz/uzkr/post/inson-kapitalini-rivozhlantirishdagi-uzilishlar>.

176. Элис Пол Торренс ижодийлик ва креативликни ўрганган Америка психологларидан бири бўлиб, уни замонавий ижодийлик назариясининг отаси дейишади. Э.П.Торренснинг ижодийлик масалалари билан боғлиқ 2000 дан ортиқ мақолалари, нутқлари, маърузалари, китоблари ва монографиялари мавжуд. Олим махсус креативлик, ижодийликни ривожлантириш марказларини тузган: <https://coe.uga.edu/directory/torrance-center>.

177. Гайбуллаева Ю. Дўппи тарихи ҳақида. "Мозийдан садо" // <https://e-tarix.uz/maqolalar/535-maqola.html>.

ILOVALAR

1-ilova

1-sinf o'quvchilari bilimini tasviriy san'at yo'nalishida tasdiqlash bo'yicha malakaviy savolnoma

1. Rang to'g'risidagi fan sohasi nima deb ataladi? (*Rangshunoslik*)
2. Quyosh spektrining yetti rangi nomlarini sanab bering? (*Qizil, apelsin, sariq, yashil, ko'k, havorang, safsar rang*)
3. Issiq ranglarni sanab bering? (*sariq, qizil, apelsin, yashil*)
4. Sovuq ranglarni sanab bering? (*haqo rang, ko'k rang, safsar rang*)
5. Rassom o'z anjomlarini yig'adigan uskunaning nomi nima? (*palitra*)
6. Suvda eritiladigan rang turini nomi nima? (*Akvarel*)
7. Shaffof bo'lmagan rang turini nomi nima? (*Guash*)
8. Rasm chizish uchun mo'ljallangan o'quv quroli. (*Albom*)
9. Tabiat manzarasi aks ettirilgan rasm turining nomi. (*Manzara*)
10. "Jonsiz tabiat" tasviri aks ettirilgan rasm nomi. (*Natyurmort*)
11. Hayvonlar rasmi chizilgan janr nima deb ataladi? (*Animalistika*)
12. Odam yuzi aks etgan janr nomi nima? (*Portret*)
13. Dengiz rasmi aks ettirilgan asar nima deb ataladi? (*Marina*)
14. Bo'yoqlar bilan chizilgan asar qanday ataladi? (*Rangtasvir*)
15. Hajmi namoyon etilgan asarlar nima deb ataladi? (*Haykal*)
16. Haykaltaroshlar qaysi materiallardan foydalanib asar yaratadi? (*Loy, marmar, yog'och, granit, plastilin*)

2-sinf o'quvchilari bilimini tasviriy san'at yo'nalishida tasdiqlash bo'yicha malakaviy savolnoma

1. Rasm chizadigan mutaxassisni kim deb ataymiz? (*Rassom*)
2. Qanday ish qurollari bilan rasm chizsa bo'ladi? (*qalam, guash, kraska, akvarel, yog'langan kraska, mel, ko'mir, flomaster*)
3. Ketma-ket qaytalanadigan chiziqlar nima deb ataladi? (*naqsh*)
4. Naqshlarni biz qayerlarda uchratamiz? (*kitob illyustratsiyasida, qadimiy obidalarda, machitlar peshtoqida, uylarni bezashda*)
5. Asosiy ranglar turkumiga nimalar kiritiladi?
(*1. ko'k, apelsin, qaymoq rang; 2. ko'k, qizil, sariq; 3. zarg'aldoq, safsar, moviy*)
6. Nikolay Karaxan, O'rol Tansiqboyev, Raxim Ahmedov, Ne'mat Qo'ziboyev, Isfandiyor Haydarov, G'afur Abdurahmonov, Abduvadi Mo'minovlar kim? (*O'zbekiston rassomlari*)
7. Kompozitsiya deb nimaga aytiladi? (*Tasvirlarni bir-birlariga nisbatan ma'lum*)

tartibda joylashtirish, birlashtirishga)

8. Perspektiva deb nimaga aytiladi? *(Rasm chizuvchidan uzoqda turgan narsalar kichik hajmda, yaqin turgan narsalar kattaroq hajmda chizilishi)*
9. “Kuz ne’matlari” kimning asari? *(G’ani Abdurahmonov)*
10. Kamalak qanday ranglardan iborat? *(qizil, zarg’aldoq, sariq, yashil, moviy, ko’k, binafsha)*

3-sinf o’quvchilari bilimni tasviriy san’at yo’nalishida tasdiqlash bo’yicha malakaviy savolnoma

1. Rang to’g’risidagi fan sohasi nima deb ataladi? *(Rangshunoslik)*
2. Quyosh spektrining yetti rangi nomlarini sanab bering. *(Qizil, zarg’aldoq, sariq, yashil, ko’k, moviy, binafsha)*
3. Issiq ranglarni sanab bering. *(sariq, qizil, zarg’aldoq, yashil)*
4. Sovuq ranglarni sanab bering. *(moviy, ko’k, binafsha)*
5. Rassom o’z anjomlarini yig’adigan uskunaning nomi nima? *(palitra)*
6. Suvda eritiladigan rang turining nomi nima? *(Akvarel)*
7. Shaffof bo’lmagan rang turini nomi nima? *(Guash)*
8. Tabiat tasviri aks etgan rasm turining nomi. *(Manzara)*
9. “Jonli tabiat” tasviri aks ettirilgan rasm. *(Natyurmort)*
10. Hayvonlar rasmi aks etgan janr. *(Animalistik janr)*
11. Odam yuzi aks ettirilgan janr nima? *(Portret)*
12. Dengiz tasviri aks etgan asarlar nima deb ataladi? *(Marina)*
13. Bo’yoqlar bilan chizilgan asar qanday ataladi? *(Rangtasvir)*
14. Hajmi namoyon etilgan asarlar nima deb ataladi? *(Haykal)*
15. Haykaltaroshlar qaysi materiallardan foydalanib asar yaratadi? *(loy, marmar, yog’och, granit, plastilin)*
16. Ranglarning ramziy ma’nolari qanday? *(yashil – ona tabii; moviy – osmon, koinot, tinchlik; qizil – g’alaba, olov, shodlik; sariq – muqaddaslik, yorug’lik, quyosh; qora – motam, qo’rquv, tushkunlik; oq – poklik, ozodlik, baxt)*
17. “Qumqo’rg’on olmalari” kimning asari? *(Ro’zi Choriyev)*
18. “Yetti go’zal” kimning asari *(Chingiz Axmarov)*
19. Usta Shirin Murodov kim? *(me’mor, ganj o’ymakori)*
20. “Tog’da kuz” asarini kim chizgan *(O’rol Tansiqboyev)*
21. “Oqtoshda kuz” asarini kim chizgan *(Raxim Ahmedov)*
22. O’zbek amaliy bezak san’ati turlari nimalardan iborat? *(zargarlik, zardo’zlik, kulolchilik, kashtachilik, kandakorlik. Ganj o’ymakorligi, yog’och o’ymakorligi)*

4-sinf o’quvchilari bilimni tasviriy san’at yo’nalishida

tasdiqlash bo'yicha malakaviy savolnoma

1. Rang to'g'risidagi fan sohasi nima deb ataladi? (*Rangshunoslik*)
2. Quyosh spektrining yetti rangi nomlarini sanab bering. (*Qizil, apelsin, sariq, yashil, ko'k, havorang, safsar rang*)
3. Issiq ranglarni sanab bering. (*sariq, qizil, apelsin, yashil*)
4. Sovuq ranglarni sanab bering. (*haqo rang, ko'k rang, safsar rang*)
5. Rassom o'z anjomlarini yig'adigan uskunaning nomi nima? (*palitra*)
6. Suvda eritiladigan rang turini nomi nima? (*Akvarel*)
7. Shaffof bo'lmagan rang turini nomi nima? (*Guash*)
8. Tabiat tasviri aks etgan rasm turining nomi. (*Manzara*)
9. "Jonsiz tabiat" rasmini nomi nima? (*Natyurmort*)
10. Hayvonlar rasmi chizilgan janr nima deb ataladi? (*Animalistik*)
11. Odam yuzi aks ettirilgan janr nima? (*Portret*)
12. Dengiz tasviri aks etgan asarlar nima deb ataladi? (*Marina*)
13. Bo'yoqlar bilan chizilgan asar qanday ataladi? (*Rangtasvir*)
14. Hajmi namoyon etilgan asarlar nima deb ataladi? (*Haykal*)
15. Haykaltaroshlar qaysi materiallardan foydalanib asar yaratadi? (*Loy, marmar, yog'och, granit, plastilin*)
16. Tasviriy san'at turlariga nimalar kiradi? (*grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik*)
17. Ibn Sino byusti va Alisher Navoiy haykalini kim yaratgan? (*Ravshan Mirtojiev*)
18. Ona portretini kim yaratgan? (*Muhammad Nuriddinov*)
19. Rangtasvir va grafika asarlari qaysi janrlarda yaratiladi? (*portret, natyurmort, manzara, maishiy, tarixiy, batal (jang), animalistik, marinistik*)
20. Natyurmort so'zining ma'nosi nima? (*mevalar, gullar, qush va hayvonlar, sabzavotlar, poliz ekanlari, o'quv qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, kasbga oid buyumlar to'plamlari tasvirlangan suratlar*)
21. "Raqsning tug'ilishi" devoriy suratni kim yaratgan va unda kim aks ettirilgan (*Bahodir Jalolov asari va Mukarram Turg'unboyeva aks ettirilgan*)
22. Naqsh san'ati qanday turlarga bo'linadi? (*islimiy, girix, murakkab*)
23. Hamrobibi Raximova kim? (*Sopol o'yinchoqlar ustasi*)

**Tasviriy san'at yo'nalishida ota-onalarning bilim darajasini
va munosabatini tasdiqlash bo'yicha savolnoma**

1. Siz o'zingiz rasm chizasizmi yoki rasm chizganmisiz?
2. Siz farzandingizning rasm chizishini ma'qul topasizmi? Nima uchun?
3. Rasm chizish farzandingizga nima uchun kerakligi bilasizmi?
4. Agar siz farzandingizning jarroh, shifokor, stomatolog, usta, suvoqchi hunarlar egasi bo'lishini istasangiz, uni rasm to'garagiga berish lozimligini bilasizmi?
5. "Mayda qo'l motorikasi" tushunchasini eshitganmisiz?
6. Agar farzandingiz aqlli va intellektual salohiyatli bo'lishini istasangiz, unga doimiy rasm chizdirish lozimligini bilasizmi?
7. Barmoqlarning doimiy harakati bilan miya faoliyatining faolligi nimasi bilan bog'liq?
8. Ranglarning farqiga borasizmi, qanday ranglar bor?
9. Ranglarning qancha turlari bor?
10. Tasavvur, fantaziya, fikrlash hamda matematika, fizika, ximiya fanlarining bog'liqligi nimada?
11. Qaysi O'zbekiston xalq rassomlarini bilasiz?
12. Shohi Zindani kim qurdirgan?
13. Sitorai Mohi xossa qayerda qurilgan va kimning rezidensiyasi?
14. Kalta minora qaysi shaharda joylashgan?
15. Pahlavon Mahmudning maqbarasi qaysi shaharda joylashgan?
16. Zangiota qaysi shaharda joylashgan?
17. Hazrati imom maqbarasi qaysi shaharda joylashgan?
18. Milliy hurmandchilik turlari nimalardan iborat?
19. Agar bolangizda rasm chizishga layoqat bo'lsa, uni rassom bo'lishini xohlarmidingiz?
20. Miniatyura san'ati qanday san'at?
21. Mus'hafi Usmon nima degani?
22. Dunyoga mashhur Mona Lizani kim chizgan?
23. Dunyoga mashhur rassomlardan 3 tasini nomini ayta olasizmi?
24. Dunyoga mashhur haykaltaroshlarni nomini ayta olasizmi?

Rangtasvir asarlarning bir nechtasini o'zaro qiyoslash va solishtirish*(yakka va guruhlariga bo'lib qo'llaniladi)***Vazifa mo'ljali** – 4-sinf

Vazifa: Bir necha milliy va umumbashariy asarlar tanlab olinadi. Ular janrlar, stillar, rangtasvir yo'nalishlari bo'yicha bir xil darajada yoki turli darajalarda bo'lishi mumkin. O'quvchilarga vazifa belgilanadi: O'xshashlik va turlichalikni topish va ularni sharhlab berish. Buning uchun o'qituvchi har bir guruhga avvaldan tayyorlangan savollar majmuini va mana shu savollarga guruhda javob topish vazifasini qo'yishi mumkin. Yoki yakkaxonlikda ijro etilishi zarur bo'lsa, savollar butun sinfga berilishi mumkin.

San'at asarlarini tahlil qilishda ularni solishtirib o'rganish muhimdir. Shu maqsadda turli rassomlarning bir xil mavzudagi asarlarini namoyish etib, o'rganish foydalidir. Xususan, I.Levitan, O'.Tansiqboyev, I.Shishkin, N.Karaxan, I.Haydarov, Z.Inog'omov, A.Savrasov, A.Kuinji, A.Mo'minov, A.Mirsoatov kabi rassomlarning yil fasllariga bag'ishlangan manzara janridagi asarlaridan 2-3 tasini namoyish etib va solishtirish orqali o'rganish mumkin.

1. Bu san'at asarini avvallari ko'rganmisiz?
2. Bu asarni kim ishlagan?
3. Asarda kim yoki qanday voqea tasvirlangan?
4. Asarning nomini kim biladi?
5. Asarda yilning qaysi fasli tasvirlangan?
6. Uni qanday bilish mumkin?
7. Asarda faslning qaysi davri tasvirlangan?
8. Asarda kunning qaysi davri tasvirlangan?
9. Asarning kompozitsiyasi qanday?
10. Rassom o'z asarida tasvirlashning qaysi ifodalilik vositalaridan foydalangan?
11. Asarning koloriti qanday?
12. Rassom o'z asari bilan qanday g'oyani ifodalagan?
13. Surat sizga yoqdimi? Nega?

O'quvchilarning nutq o'stirish,ijodkorligini shakllantirish
Suhbat uyushtiriladi *(tasviriy san'at asarlari asosida)*

Muallif: Pavel Benkov
Sarlavha: Xiva qizi
Tavsif:1931-yil

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?

Muallif: Rahim Axmedov
Sarlavha:Natyurmort

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: O'ral Tansiqboyev
Sarlavha: Ohangaron tog' yo'llari
Tavsif:1960-yil

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: Karaxan Nikolay

Georgiyevich

Sarlavha: Tushda.

Tavsif: 1930-1940 yillar, kartonda
aralash vositalar, 36,3x42.

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: V.A.Serov

Sarlavha: Shaftoli ushlagan qiz

Tavsif: 1887-yil

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: Vasiliy Grigoryevich Perov

Sarlavha: Uchovlon

Tavsif: 1866-yil

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: Makovskiy

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz
3. Rasm orqali matn tuzing.

Muallif: Rahim Ahmedov

Sarlavha: Ona o'ylari

1. Rasmda nima tasvirlangan?
2. Rasm orqali nimani his qildingiz?
3. Rasm orqali matn tuzing.

5-ilova

“Sizningcha mazkur shaxslar kim bo‘lgan?” anketasi

Hurmatli, o‘quvchi! Quyida

shaxslarning nomlari tartib raqami bilan yozilgan. Ularning nomlari to‘g‘risiga kim bo‘lganligini aniq so‘z yoki jumla bilan yozib qo‘ying. Agar ular orasidan qaysi biri yoki bir nechtasi haqida bilmasangiz javobni ochiq qoldirishingiz mumkin.

1. M.Nabiyev
2. O‘.Tansiqboyev
3. R.Ahmedov
4. A.Abdullayev
5. Makovskiy
6. Vasiliy Grigorevich Perov
7. Karaxan Nikolay Georgiyevich
8. I.Haydarov
9. Z.Inog‘omov
10. A.Mo‘minov
11. A.Mirsoatov
12. I.Shishkin

13. K.Bexzod
14. L.Davinche
15. Pikasso

6-ilova

“O‘qishdan bo‘sh vaqtingizda nimalar bilan shug‘ullanasiz?” anketasi

Hurmatli, o‘quvchi! Quyida bo‘sh vaqtingizda shug‘ullanishingiz mumkin bo‘lgan qiziqishlar ro‘yxati namunasi keltirib o‘tilgan. Ular orasidan bir nechtasini tanlashingiz mumkin.

1. Kitob o‘qish
2. Rasm chizish
3. Televizor ko‘rish
4. To‘garaklarga boraman
5. Kompyuterda o‘ynash
6. O‘rtoqlar bilan o‘ynash
7. Sport bilan shug‘ullanish
8. Musiqa eshitish
9. Ota-onam bilan muzey, ko‘rgazmalarga sayohat qilish
10. Onamga yordamlashaman

7-ilova

Tasviriy san‘at o‘qituvchisining pedagogik kompetensiyasini aniqlash bo‘yicha savolnoma

Mazkur anketa 20 ta savoldan iborat bo‘lib, shaxsiy fikr bildirish, o‘qituvchilarning bilim va kompetentligini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan.

1. Mutaxassislik diplomingiz bormi?
2. Hozirgi davrda o‘zingiz rasm chizishni mashq qilib turasizmi?
3. Oxirgi marta qachon muzeyga borgansiz va qaysi muzeyga?
4. O‘quvchilargiz tasviriy san‘at asarlarini ko‘rishi uchun qaysi muzeyga olib borgansiz?
5. Nima uchun rasm o‘qituvchisi mutaxassisligini tanlagansiz?
6. Rasm chizish o‘quvchilarga nima uchun kerakligi bilasizmi?
7. Rasm chizish o‘quvchida qaysi ko‘nikmalarni rivojlantiradi?
8. Rasm chizish o‘quvchining qaysi fazilat va xizmatlari, ma‘naviy qiyofasini shakllantiradi?
9. Tasviriy san‘at asarlaridan huzurlanish va zavqlanishni o‘quvchilarga qandan qilib o‘rgatish mumkin?
10. Rasviriy san‘at asarlarini o‘quvchilarga ko‘rsatishda siz qanday metodlarni

qo'llaysiz?

11. Rasm darslarini muhim deb hisoblaysizmi?

12. Nima uchun rasm darslari kelgusi avlodni komil inson qilib shakllantirishda muhim deb hisoblaysiz?

13. Agar ota-ona "Mening bolam rasm darsiga kirmaydi, bu dars ahamiyatsiz!" deb qarshilik ko'rsatsa, unga nima degan bo'lardiz?

14. Agar ota-ona o'z bolasiga bo'yoqlar, flomaster va plastilin kabi o'qitish vositalarini sotib olib bermasa, ularga qanday ta'sir o'tkaza olasiz?

15. Tasviriy san'at predmeti bo'yicha 1-4-sinf o'quvchilari uchun yaratilgan dasrliklar talabga javob beradimi?

16. Mazkur darsliklar ranglarni berilishi, reproduksiyalarning namoyon qilinishi nuqtayi nazaridan bola ongida hayrat hissini uyg'otish uchun xizmat qila oladimi yoki aksinchami?

17. Tasviriy san'at darsliklari qanday bo'lishi istagan bo'lardingiz?

18. Tasviriy san'atga bo'lgan qiziqish insonning ma'naviy qiyofasiga ta'sir o'tkaza oladimi?

19. O'quvchilarga maqsadli, asosan oliy ta'lim o'qishiga kiradigan fanlarni o'qitish kerakmi yoki uning keng dunyoqarashini shakllantiruvchi gumanitar bilimlar ham kerakmi?

20. Agar layoqat bo'lmasa, o'quvchini rasm chizishga majburlash zarurmi?

SUVANOVA KAMOLA RAIMQUL QIZI

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA
TASVIRIY SAN'AT NAMUNALARI ASOSIDA
IJODKORLIKNI SHAKLLANTIRISH**

“QAMAR MEDIA” NASHRIYOTI

Muharrir: Muhammad Sobir

Musahhah: Osima Sobirjon qizi

Texnik muharrir: Farrux Abdullayev

ISBN 978-9943-9207-7-4

“Qamar media” nashriyoti, Toshkent shahar, Mirobodtumani
Qo‘yliq mavze-4,3-uy, 26-xonadon. tel.: +998 94-672-71-11

Terishga berildi:17.05.2023-yil. Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2023-yil.

Bichimi 60x84 ^{1/16}, “Times New Roman” garniturasini.

Bosma tabog‘i 10,25. Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 2023/19

Bahosi kelishilgan narxda

Noshirlik litsenziyasi: № 18-4178

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish
milliy markazi bosmaxonasida nashr etildi

